

SOMOGY

IRODALOM • MŰVÉSZET • KULTÚRA

Gárdonyi – 150

Próza

ARATÓ Antal • BAKONYI István • BEKES József • BENKE László •
DRUZZIN Ferenc • GOMBOS Péter • KAISER László • KÓSA Csaba •
KÖDÖBÖCZ Gábor • LISZTÓCZKY László • LUKÁTS János •
NÉMETH István Péter • POMOGÁTS Béla • ZSIRAI László

Vers

BÜKI Attila • KERÉK Imre • PETRŐCZI Éva • TAKÁCS Tibor • TORNAI József
• TUNGLI M. Klára

Interjú

ALBERT Zsuzsa beszélget BUDA Ferencsel

Emlékezés

KÓSA Csaba

NEGYVENEGYEDIK ÉVFOLYAM

3.

2013. JÚLIUS–SZEPTEMBER

SOMOGY

Főszerkesztő
KÓSA CSABA

Örökös fõmunkatárs
TAKÁTS GYULA

Fõmunkatárs
POMOGÁTS BÉLA

A szerkesztõbizottság tagjai:
ALBERT GÁBOR, ÁGH ISTVÁN, CZIGÁNY GYÖRGY,
KOMÁROMI GABRIELLA, TARI ISTVÁN, VÉN ZOLTÁN

A SOMOGY fõszerkesztõi voltak:
Dr. VÁRKONYI IMRE (1973–1980),
Dr. LACZKÓ ANDRÁS (1980–1993), TÜSKÉS TIBOR (1994–2000),
VARGA ISTVÁN (2001–2008).

A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Mûvészeti Társaság
folyóirata

Kéziratot nem õrzünk meg és nem küldünk vissza!

A szerkesztõség címe: 7400 Kaposvár, Csokonai u. 1. E-mail cím:
somogyfolyoirat@gmail.com A folyóirat megjelenik negyedévente. Egyes szám
ára: 400 forint. Elõfizetési díj: egy évre 1600 forint.

Elõfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008 Budapest, Orzcy
tér 1. Elõfizethetõ valamennyi postán, hírlapkézbesítõknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu. Faxon 303-3340. További információ: 06 80 444-444.

INDEXSZÁM: 25759

ISSN 0133-0144

TARTALOM

GÁRDONYI – 150

KÓSA Csaba: A Gárdonyi bolygó	3
ZSIRAI László: Gyémántunikum	7
LUKÁTS János: Gárdonyi Géza másfél évszázada	10
POMOGÁTS Béla: Gárdonyi – a költő	15
NÉMETH István Péter: Égszínkéék ceruzarajz Gárdonyi Gézáról, balatoni háttérrel	18
LISZTÓCZKY László: Fiaik pedig kezét nyújtottak egymásnak	23
GOMBOS Péter: Gárdonyi és az iskolai irodalom	28
BENKE László: Az Egri csillagokra nézve	33
DRUZSIN Ferenc: „Perújítás” Gárdonyi színpadán	36
ARATÓ Antal: Gárdonyi portrék az ex libriseken	43

SZÉPIRODALOM

TORNAI József: Ismerem a neved, Ananké; Hajótörés; A szeméremajkú démonok	46
PETRŐCZI Éva: Szinte kamaszként; Egy Jékely-versre; „A vidám tücsökhöz”	48
KERÉK Imre: Október végén; Varázsige; Télelő; Bruegel: Ikárosz	51
TAKÁCS Tibor: András fiam halálára; Őszi levélcsokor Káptalanfüredről ..	53
KAISER László: Én csak szerettem!	55
TUNGLI M. Klára: Csu Fu üzen; Teaház a Zselicben; Öreg fa, kegyelemben ..	58
BÜKI Attila: Ócsai anziksz; Motívumok	59

IRÁNYTÚVEL

KÖDÖBÖCZ Gábor: Weöres Sándor és Jékely Zoltán alakja – Kányádi Sándor költészetében	61
BAKONYI István: Komáromi Gabriella Lázár Ervinről	66

INTERJÚ

ALBERT Zuzsa: Szüntelen fújó szelek (Beszélgetés Buda Ferencsel)	68
--	----

DUNÁNTÚL

BEKES József: „Különös kéréssel fordulunk magához”	75
--	----

EMLÉKEZÉS

KÓSA Csaba: Nyolc meggyfa (In memoriam Kiss Dénes)	79
--	----

E lapszámunkat Gárdonyi ex librisekkel illusztráltuk

(Vén Zoltán rajza)

GÁRDONYI – 150

K Ó S A C S A B A

A Gárdonyi bolygó

BÁNAT

A budai arany négyszögben lakom, a négyszög kapujában.

Ennek a négyszögnek a szárai a térképen is meghúzhatók. A vonalak négy szobrot kötnek össze. A kiinduló pont Gárdonyi Géza szobra, amely a Bartók Béla út elején, kis parkban áll. Innen Karinthy Frigyes Karinthy úti szoboralakjához vezet az út, majd tovább, át a Kosztolányi Dezső térre, Kosztolányi mellszobrához, onnan meg a Móricz Zsigmond körtéren álló Móricz Zsigmond szoborhoz. Amelytől visszatérve a Gárdonyi szoborhoz, bezárul a négyszög.

Ezen arany négyszögben élek idestova négy évtizede, abban a házban, amelynek kapuján kilépve elsőként minden nap Gárdonyi Gézával találkozom.

A szoborcsoport alkotójával, Horvay János szobrászművésszel méltatlanul bánik az utókor: nevét elfeledték ráírni a második világháború után felújított szobortalapzatra. Nem tudom, volt-e más oka ennek, mint a hanyagság – mindenestre elég ok ez is a megütközésre. Olyan ez, mintha egy Gárdonyi-regény üres címlappal jelenne meg.

Horvay mester szoborcsoportjának főalakja maga az író. A kettős talapzat magasabb pontján áll, öltönyben, szétnyílt kabátszárnyal – kezében kéziratpapír. A szélesebb, alsó talapzaton fejkendős falusi asszony üldögél, kezében nyitott könyv. Az asszony mellett kisfiú, a fiúcska feje az édesanyja kezében lévő könyv fölé hajlik.

Dzsungel nőtt rá íróra, asszonyra, fiúcskára a múlt évtizedekben, magasra nőtt, egymásba gabalyodó, tüskés bokrok takarták őket a szem elől. Végül már a közelükbe sem lehetett jutni. Nemrég azonban új ruhába öltöztették a kicsiny teret, pázsit övezi a szoborcsoportot, karos padok kínálják a pihenést.

A szobor talapzatán mindig virít egy-egy csokor virág: szívekben élő író Gárdonyi Géza ma is.

Még a madarak is megjelennek a színe előtt. A kinyitott bronz-könyv a fejkendős asszony kezében kis vályút formál, amelyben összegyűlik az esővíz. A galambok, a verebek felfedezték, reá járnak az itatóra.

És oda járulnak Gárdonyihoz a madaraknál is elesettebbek: a hajléktalanok. Télen-nyáron megágyaznak a szobor talapzata mellett, hol többen, hol kevesebben. Legfeljebb, amikor már éles fogakkal harap a fagy, behúzódnak valamelyik közeli kapualjba.

A múlt őszön – már rozsdát hintett az október a kis térre – egy szakállas, koszlott dzsekit viselő, elnyűtt embert láttam a szobor előtt. Lábánál – a hajléktalanok legbiztosabb ismertető jegyeként – két műanyagszatyor. A férfi szem-

üveget viselt, a kezében számárfüles iskolás füzetet szorongatott. Míg felvette a megfelelő tartást, kissé meg-megdőlt, de végül visszanyerte az egyensúlyát.

Néztem őt: vajon mit művel.

Fellapozta, és a szemüvege elé emelte a füzetet. Köhintett, krákogott, aztán belekezdett az olvasásba. Nagy lendülettel kezdte, majd elakadt. Megigazgatta a szemüvegét, és felnézett az író ércalakjára. Bíztaást nyert tőle, mert folytatta.

Felolvasás közben – alkalmi színészként – a szabad kezével gesztikulált, a hajába túrt, időnként toppantott a lábával. Néha szünetet tartott, kivárt, majd megnyálazta a papírost, továbblapozott a füzetében, és újra belelendült.

Fölfelé beszélt, a magasba, a bánat, a boldogtalanság nagy írójához.

Vajon mit olvasott fel? Prózáat a fagyot hozó hajnalokról? Arról, hogy a múlt héten, éjszaka suhancok verték meg, és fel akarták gyújtani? Vagy az új versét mondta el, arról, hogy mikor látta utoljára a gyermekeit?

Netán a heti érendjét sorolta fel: a kukákból kibányászott reggelik, vacsorák menüjét?

Amikor végzett a fellépéssel, összehajtogatta, és becsúszta az egyik műanyagszatyorba a füzetkéjét. Aztán csak álldogált ott, a budai arany négyszög kapujában, és várt. Várta, hogy Gárdonyi Géza lehajoljon hozzá.

ZIEGLER

Elmentem Agárdra, megnéztem a napokban felavatott új szobrát. Széken ül, mint a híres egri fotóján, kezében hosszúszerű pipája. Gárdonyi Géza százötven esztendő múltán tért vissza az agárdpusztai szülőházba.

Valóban nem járt itt csecsemőkora óta, azóta, hogy a szülei elköltöztek egy másik uradalomba? Úgy tudom, hogy nem.

De 1863-ban itt sütötte a szemét a napvilágra, az édesanya, Nagy Terézia itt ringatta a bölcsőjét. És a fiatal újságíró, író az Agárddal szomszédos Gárdonytól vett névvel indul el a pályáján. Mert magyar író Zieglerként aligha boldogulhatna.

Ám az édesapa Zieglerként írta be a nevét a magyar históriába. Ziegler Sándor stájer ősök leszármazottja, az akkori soproni járáshoz tartozó Nemeskér szülötte. Ott szabadul fel gépészségédként, tizenhét esztendő korában, onnan indul Bécsbe, szerencsét próbálni. A császárvárosban beiratkozik a gépészmérnöki főiskolára, találmányokat szabadalmaztat, majd csatlakozik a bécsi légió diák- és mesterlegényei közé, hogy beálljon a magyar szabadságharc zászlaja alá.

A halálfejes légió hadnagyaként köt barátságot Petőfivel, és lesz hűséges embere Kossuth Lajosnak, aki megbízza a szabadságharc fegyvergyárának felállításával. Fel is állítja, Nagyváradon.

A cári hadak betörése után sem menekül, egészen Aradig kíséri a magyar sereget. A félig már felhúzott felvonóhídról ugrat le, hogy elvigye Lahner György – a későbbi vértanú – levelét a tábornok feleségének. Körözik, ha elfogják, halál vár rá is.

Ziegler Sándor, aki a teljes vagyonát feláldozta a szabadságharc oltárán, mindvégig megmaradt iparosnak, gépésznek. Vassal dolgozott, ám naponta

hófehér inget öltött. Gárdonyi – ekkor már régóta Gárdonyi Géza – negyvenesztendős korában, a Jövendő című hetilapban rajzolja meg a portréját:

„A szeme szürke volt és nyájas, nyugodt nézésű, de ha akarta, olyan erősen tudta rászegezni bárkire is, hogy nem lehetett kibírni. Persze csak akkor nézett így, ha valaki lóhátról beszélt vele, máskülönben az ő lelke olyan volt, mint a tavaszi napsugár. Rendesen sötétszürke ruhát viselt, vagy sötétbarnát, és gömbölyű keménykalapot, nyáron szalmából valót. Bal kezét otthon mindig hosszúszerű pipa foglalta el, amelyből szűzdohány illatozott. Ősszel, tavasszal köpönyegben járt, és ha kívül volt a műhelyen, inkább tartották grófnak, mint meseterembernek... Vasárnap délelőttönként és nagypénteken az evangéliumból olvasott. Ilyenkor mély elfogódottságban ült a könyv előtt, és gyakran könnyezett.”

Az agárdi szülőház, az új szobor előtt eljátszottam a gondolattal. Százötvenedik születésnapon játszani is lehet kicsit.

Ha szobrász lennék, olyan szobrot alkotnék, amelyen ketten állnak – vagy ülnek – egymás mellett. Ziegler Sándor feltaláló, az 1848-49. évi szabadságharc hőse és Gárdonyi Géza, a magyar irodalom legszebb történelmi regényének írója.

Persze mindkettejük kezében hosszúszerű pipa.

BOLYGÓ

A Nemzetközi Csillagászati Unió – ilyen szervezet is létezik – a múlt év végén hagyta jóvá egy hazai felfedezésű aszteroida elnevezését.

A kisbolygó, amely milliárd évekig névtelenül keringett az űrben, mostantól kezdve a százötven esztendeje született Gárdonyi Géza nevét viseli.

A 147421-es sorszám tulajdonosa, csillagászati jelölése: „2003 GG.”

Ez utóbbi arra utal, hogy az aszteroidát tíz éve, 2003-ban pillantották meg először. Egy magyar csillagász, Sárneczky Krisztián fedezte fel az égbolton, a pizskés-tetői megfigyelő állomáson. Egészen pontosan 2003. április elsején, hajnalban talált reá az óriás távcsővel.

Első olvasásra, hallásra nem érti az ember, hogy miért kellett tíz évig várni a hivatalos elismerésre, a csillagászati uniós bejegyzésre. Nos azért, mert egy kisbolygó megpillantásától az elnevezéséig hosszú folyamat zajlik le. Megpillantani és lefényképezni az addig ismeretlen égitestet korántsem elég. A kisbolygó útját több éven át kell követni. Mert akár el is tűnhet a csillagász elől. Megeshet, hogy soha többé nem találja meg a távcsővével. Ütheti bottal a nyomát.

De megeshet az is, hogy az első felfedező hoppon marad. Néhány év múlva valaki, egy másik csillagász, valahol a földgolyó másik pontján lefotózza az aszteroidát, és – szerencséje lévén – nem is egy alkalommal. Máris övé a dicsőség.

Sárneczky Krisztiánt nem sújtotta ez a balszerencse: a G. G. 2003 az övé maradt, a múlt tíz esztendőben – miként a fényképfelvételei bizonyítják – többször is megpillantotta az égbolton. Az évtized során követni tudta a kisbolygó útját, s így leírhatta annak pályáját.

Merre jár a G. G. fenségjelű égitest? A naprendszer vándora ő is, a Virgo csillagképben közlekedik, a Naptól négyszázharmincöt millió kilométerre, s azt csaknem pontosan ötvenként kerüli meg. Földi ésszel nehezen felfogható

távolságot fut be tehát. S ha mindehhez hozzávesszük azt is, hogy az átmérője mindössze három-négy kilométer, ugyancsak dicséretes az állóképessége. Hiszen ebben az eszeveszett, milliárd éves keringésben százszor, ezerszer elkopott volna. Azon sem csodálkozhatnánk, ha ma már csak egy teniszlabda méretű lenne.

De ő nem, ő tartja magát rettenthetetlenül, az önfeladás lehetőségétől még csak meg sem kísértve. Amíg a Nap létezik, addig létezik ő is.

A világűr porszemnyi – magyar anyanyelvű lényeként – immár úgy gondolhatok rá, mint a mi legmesszibbre jutott univerzumbeli képviselőnkre.

Mint arra a hazánkfiára, aki – lám – megvalósítja Ady Endre bennünket és az utódainkat biztató jóslatát: „A magyarság szükség és érték az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.”

147421-es sorszám, Gárdonyi Géza kisbolygó. Négyszázharmincöt millió kilométernyi távolság a Naptól. A kilométereket számolva hozzánk sincs oly sokkal közelebb. De a szív másként számol, másként érez.

Nyáron, amikor a fejem fölött kipattogzottak a csillagok, felnéztem az égboltra. Nem, dehogy láthattam szabad szemmel ezt a kisbolygót – amikor még Piszkés-tetőn is csak a hatvan centiméteres távcső leli meg –, felitta előlem a hatalmas világegyetem.

De elmerenghettem. A magyar lélek vajon mennyire itta fel Gárdonyi szavait? A műveivel ajándékozott szépséget, igazságot, emberséget, magyarságot? Gárdonyi lelkét.

(Vén Zoltán rajza)

Gyémántunikum

Gárdonyi jelképesen elkísért a Kékestetői Állami Szanatóriumba is, ahová akkori általános iskolai padtársam, a későbbi irodalomtörténész-politikus, Csapody Miklós 1969. január 31-én küldött levelében a következőket írta: „A minap megnéztük az »Egri csillagok«-at. [...] Szövegbeli torzítások vannak, mert Cecey például sohasem mondja: a szentségit! Egyébként én ilyeneket nem szoktam írni, de így van.”

Nos, ez a több mint negyvenéves esztendeje fogalmazott észrevétel azért kíváncsított ide, hogy a nagy író esztétikájának legfontosabb jellemzőjére utaljon: a szalonképességre. *„A közönséges ember: eszköz más ember kezében. A zseniális ember: eszköz Isten kezében”* – írja Gárdonyi Géza A művész című jegyzetgyűjteményében.

Édesapja, Ziegler Sándor kovácsként és uradalmi gépészként dolgozott, akár a nagypapám, Schubert Géza. Utóbbi a Gárdonyi Gézával azonos esztendőben született pusztacsaládi kántortanító, Schubert Károly fia volt. A nemzet jeles tanítómesterét már gyermekkoromban kedvenc írómmá tették a művei. A lát-hatatlan ember című regényét tízesztendőskoromban, 1966 karácsonyára kaptam ajándékba szüleimtől.

Juhász Mária irodalomtörténész írta Gárdonyiról, az író halálának nyolcvanadik évfordulója (Új Ember, 2002. X. 10.) alkalmából: „Nemes erkölcsi felfogással párosult józanság, emberszeretet, nyugtalan vallásos keresés, írói művészet, főleg pedig a nyelvnek kristálytisztá tömör magyarsága az, ami Gárdonyit az ifjúságnak is egyik legkedvesebb írójává avatja.” Úgy gondolom, hogy Gárdonyi esztétikai alapelveinek gyökerei szintén gyermekkorban keresendők.

Környezete olyan módon alakította szemléletét, hogy abból nem is érhetet volna be másként, mint ahogy írónak megismerte a világ. Gárdonyit ötévesen adta iskolába szőlősgyőri származású édesanyja. Édesapja akkor vásárolt neki szép, divatos deákszűrt. Másik jegyzetéből lehet tudni, miért szakított le anyja kalapjáról fekete üveggyöngyöket. *„Valabányszor elővettem, mindig éreztem, hogy bűnös vagyok, de a lelki gyötrellemnél erősebb volt a gyönyörűség, hogy van valami csodálatos alkotású kincsem, ami szép fényes fekete, és cérnaszála lehet fűzni, - mikor nem látnak”.*

Önmagát igazolja: *„Amire az ember emlékszik, az ránézve jellemző; az a tükör, amely az ő arcát, s arca mögött az eget és földet mutatja. Amire az ember emlékszik, azok az események, azok a hatások, amelyekben a lelke kifejlődött. A mézes-kalácsos is formába teszi a tésztát, mielőtt kisütné. Minden nyomás vonalat és formát, hogy a tésztán. Az emlékezés ilyen nyomásoknak megőrzése az emberi lélekben”.*

Az is ott sorol Gyermekkori emlékeim című gyűjteményében: *„Az ember a szemével néz, de az agyával lát. Az én gyöngye agyam ezen a napon nyílt meg a természet szépségére”.* Ekkor vette észre a virágokat, a vadrózsáról a követke-

zöt jegyezte fel: „Először éreztem a poézis lebeletét a szívemen, azt a gyönyört, azt a mámort, mikor a végtelen szép, az isteni érintése alatt valami édes borzongás futja át a lelket, s az ember nyílt szemmel álmodik”. Lélekmozdulás című jegyzetében felbukkan az első mozzanat, amikor az írás gondolata átvillant rajta. Tavasszal történt. „A fakadó természet, a napsütés, a korai virágzás, a csend, az egyedülvalóság elbájolt. Gyönyörűséget éreztem a szívemben. Mondhatnám: hangtalan zenét. Megálltam félig lehunyt szemmel, és arra gondoltam, hogy a természetnek azt a szépségét, amely most bat reám, azt a gyönyörűséget, amit most érzek, ki kellene fejeznem, valami módon meg kellene írnom, hogy ne múljon el. [...] Tebát nem volt eszemben, hogy író leszek, semmi efféle elhatározás, csak egy gondolat volt az egész, de ez a gondolat oly rendkívüli, mintha éjjel után két órakor látnék az égen átvillanni egy napsugarat.”

Ám tisztában volt vele, hogy önmagában a szép ártalmas is lehet, mint az ezüstösen csillogó bádognyiradék. Egyik bölcs megfigyelése szerint: „A tudós azt keresi, ami igaz. A művész azt, ami szép. Mindenki más azt, ami neki *hasznos*.”

Takáts Gyulához hasonlóan a „*hasznos szép*”-et fürkészte az életben. „*Magyar vagyok, tebát magyaroknak magyarul kell írnom; az irodalom pedig nem parádé, hanem szolgálat, – a nemzet jelenének és jövődjének szolgálata. [...] Az én nevem is hát csak múló jegy a magyar lélek örök életének szolgálatában.*”

„*Keresetlen szavakkal - írta -, ahogyan beszélünk, meg lehet írni mindent. Csak magyarul legyen, igaz legyen*”. Gárdonyi világos gondolatainak tisztasága csak közérthető esztétikai megoldásban érvényesülhet, ugyanakkor mégis művészi igénnyel „faragott” kifejezés útján jut el az olvasóhoz. „*A forma, - ez a művészet. Hogyan van hát, hogy a kritikusok a formáról beszélnek legkevesebbet. Mert arról tudnak legkevesebbet. Aki arról tud legtöbbet, nem kritizál, hanem alkot*”.

A magunk mesterségéről fogalmazott hasonlatai lényegiek: „*Az író is égbajós. Minél többet kivet a földi salakból, annál magasabb az emelkedése.*” Egy történetének főszálát úgy látja és láttatja, mintha pók módjára kötné össze általa az író a földet a magassággal.

A humor Gárdonyinál esztétikai tényezőként jelenik meg. A Vád az iskolában című visszaemlékezés tanórája a tanító ceruzája eltűnésének vészterhével kezdődött, ám végül megenyhült, mert az elveszettnek hitt tárgyat nem lopták el, hanem a fülcimpájáról egyszerűen a hajfürtjei közé csúszott, vagyis az elveszettnek hitt ceruza megvolt.

Gárdonyi a nemes lélek kifinomult eszközeivel formálta a műveit. A nyelvi elemeket illetően a tanítónak is volt kitől tanulnia, volt honnan merítenie: „*Figyeld meg a népet: milyen kerekék a mondatai. Hogyan helyezi előbbre vagy hátrább a nyomatékos és a nem-nyomatékos szót. Soba nem hallasz tőle mellékmondatokkal és közbeillesztett mondatokkal gubancolt 15-50 vagy még több szavas mondatot.*”

Gárdonyi esztétikája valamennyi művében jól érvényesül, hiszen személyiségéből fakadóan szép, az érzelmek kifejezésére pedig különösen alkalmas

módon képletes és tényszerű egyszerre. Isten két, emberbe rejtett érzéséről értekeznek, amikor mágnestűhöz hasonlítja ezeket, mert tájékozódásunk lényegi kellékei ezek az érzések. Az igazság, a jóság, a tökéletesedés felé vonzó szép érzése, meg a rossztól, az ártalmastól elfordító nem-szép érzése.

Az ítélőképességet jelképező mágnestű-hasonlat ül, percenként győződhetünk meg róla. Zola-éknak címezve fejtegeti: *„Nem igaz, hogy csak az a szép, ami igaz. A szép válik igazzá, ha művészi teremtő erő kanyarítja ki a semmi-ből. És hát vajon csakugyan az-e a csupádon-csupa igaz, hogy az ember kétlábú barom a világ nagy szemétdombján? Vélném inkább, hogy minden emberben van valami égi. Hiszen maga az ördög is angyal volt valamikor. Lebetetlen, hogy egy tollacska ne maradt volna a szárnyából.”*

Gárdonyi Géza Somogy megyei településeken is tanítóskodott, többek között Karádon is. (Ahonnan 1992-ben küldték el nekem a Gárdonyi által alapított, Köpönyeg című újság jogutódját. Ezzel is őrizve a falu egykori segédtanítója emlékét.) Egyik álneve feltehetőleg nem véletlenül lett Balatoni. Örökké előbújik az íróból is a nevelő: *„Bölcsek s egyéb észlámpások és tanárok! Szívbeli kincseket adjatok az emberi fajnak! Hogy ne egymást tiporva igyekezzenek boldogulni az emberek, hanem egymást gyámolítva.”*

Egyéb filozófiai fejtegetése a magyar nyelvet veszi védelmébe: *„Ha Kant véletlenül magyarnak születik, világosan írta volna meg a filozófiáját. Mert a magyar nyelvnek természete a világosság. A magyar nyelv olyan, mint a fű, amely a pinceablakból is világosságra tör. A német nyelv olyan, mint a gomba, amelynek életeleme a sötétség.”*

A nyelvi kifejező erő színességét a következőképpen állítja az olvasó elé: *„A XIX. század közepén csak oly módon tudtak valamit elbeszélni, ha az idő állapotával kezdték: Szép májusi nap volt. Vagy: Meleg nyári nap volt. Vagy: A nap lenyugodott stb. Ez a kaptafa annyira ott volt minden írónak a műhelyében, hogy még Petőfi is, Arany is dolgozott vele. Petőfi így kezdi a János vitézt: Tüzesen süt le a nyári nap sugára. Arany Toldija így kezdődik: Ég a napmelegtől a kopár szik sarja. Toldi estéje: Őszbe csavarodott a természet feje. A később írt Toldi szerelme már az elavult kaptafa elvetését bizonyítja.”*

Görbe tükröt állít az ítéseknek. *„Mi a kritikus? Többnyire olyan úr, aki szemére szokta bányi az írónak, hogy rosszul csinálja azt, amit ő sehogyan se tudna megcsinálni.”*

Jelleméről tanúskodik ez az aforizma-szerű kijelentése: *„A dicsőség falra pingált pásztortűz. Csak a rövidlátó ember kíván mellette melegezni.”*

Gárdonyi Géza esztétikai elvei az erkölcsieket szolgálják. Léleklátó művész esetében csak így lehetséges ez. Reá nézve is érvényes, amit *A szerzők pajzsa* című írásában oly találóan állapított meg: *„Az író munkáiban hátrahagy olyan valamit, ami előtte nem volt, sem pedig utána még egyszer nem lehet. Gyémántunikum volt az idő láncában.”*

Gárdonyi Géza másfél évszázada

1890-ben, Gárdonyi Géza *Figurák* című kötetének bemutatásakor Mikszáth Kálmán „veszedelmes vetélytársnak” nevezi a fiatal szerzőt, elismerő csipkelődés volt ez a sikert a maga számára akkor már meghódító Mikszáthtól. Mégse lettek egymás vetélytársai, útjuk hamarosan más irányba fordult.

Gárdonyi életútja néha mintha az irodalmi kibontakozás ellenében hatott volna, miközben élmények és tapasztalatok tömegével látta el a fiatal író. Az egri képzőben szerzi meg tanítói oklevelét, dunántúli aprófalvakban gyakorolja hivatását, ahol egyszerre tapasztalja meg a nyomor mélybugyrait és az emberi segítőkészség örömét, *Az én falum* lesz e kettős élmény korai bizonyítéka. Írásai homlokán korán megjelenik a Gárdonyi név, de máig sem biztos, hogy hivatalosan is törvényesítette volna a névmagyarosítást.

Győrben hamarosan megindítja a Tanítóbarát című folyóiratot, amelyet három évig szerkeszt. Aztán következik az „ólombetűs” csábítás, az újságírás: a Győri és a Pesti Hírlap, a Függetlenség és az Egyetértés, mellékesen a Garabonciás Diák, és a szegedi újságok: a Híradó, a Napló. Volt újság, amelynek Gárdonyi a sakkrovatát szerkesztette. A magyar századvég a sajtóé, ekkor nő néhány év alatt gondúzó asszonyi olvasmányból hódító nagyhatalommá a sajtó világszerte, Magyarországon is. A karikatúralapok ideje is ez, Gárdonyit Aradra a városi művelődési palotába hívják igazgatónak, miközben a körképfestő Feszty Árpád műveinek propagátora lesz (menedzsere). Sőt, a kor híres primása, Dankó Pista számára több, a maga korában népszerű nóta szövegét is Gárdonyi szerezte. Vagyis: a kiegyezést követő évtizedben erősödik meg és telik meg tartalommal az irodalmár-értelmiségi életforma.

A századvég a novelláé, ezé a rövid és gyors műfajé, amelyet egy ültőhelyben olvas el a türelmetlen lapozgató. Nagyszerű mesterei vannak a századvégi magyar novellának: Szegeden Tömörkény, Erdélyben Petelei, a kemény szavú Thury Zoltán, de a novella mestere Mikszáth, és rövid lépéstávolságban követi őt Krúdy. Beilleszthető vajon közéjük Gárdonyi, elegendő lett volna *Az én falum* csendes dunántúli zamata, hogy megőrizze az író emlékezetét? Ezt aligha tudjuk meg, Gárdonyi gyorsan túllépett addig legjobbnak érzett művein.

Egy rövid és kínos házasság, s egy hosszú és még kínosabb válási procedúra évtizedekre bizalmatlanná és emberkerülővé teszi. A férfi-nő kapcsolat, a szerelem, a páros boldogság ettől kezdve inkább lélektani töprengéseiben szerepel, a be nem teljesült kapcsolatoknak pedig mintha műveiben adna elégtételt. Jókai Mór Bajza-utcai villájának gyakori vendége, és baráti körének tagja lett a fiatal Gárdonyi, de többnyire hallgatott, és a sarokban ülve szívta rőf hosszú pipáját. Bizalmatlan és sértődékeny természet, 1890-ben (ekkor huszonhét éves) hat hétre a szegedi fogház „vendége” lesz – többszöri párbajvétség miatt.

1897-ben Egerbe költözik, a váron túl, a dombtetői házban (Hóhér-dombnak hívják), a termékeny magányban mintha sikerülne életét – ha nem is bol-

doggá, de – elégedetté tenni, írói tevékenységét újraalapozni és más irányba fordítani.

Ekkor fordul figyelme a történelmi regény felé. A történelmi regénynek hagyománya van a XIX. század magyar irodalmában, elég Eötvösre, Keményre, Jósikára, de még inkább Jókaira gondolni (némiképp Mikszáthra), az ő történelemszemléletük azonban nagyobb részét még a romantikából táplálkozik, Gárdonyi figyelme inkább a realista nyugat-európai törekvések felé fordul. Ehhez alapos forráskutatás szükséges, a korabeli történelmi környezet felidézése, a naturalisztikus pontosságú anyag- és tárgyismeret. Azért nem szakad el a jól bevált romantika-kori gyakorlattól sem: történelmi regényei hőseiül nagyrészt költött személyeket teremt, vagy „históriai mellékszereplőket”, akik mellett a nagy történelem és a nagy alakok kulisszaként vannak jelen.

Gárdonyi jobbára a magyar történelem iránt érdeklődik, első tanulmányútja mégis Konstantinápolyba vezet (1899-ben), két regénye számára is megtalálja az V. századi (még görög) és a XVI. századi (már török) város helyszíneit, a korabeli nyelvet, fegyvereket, szokásokat, mindent, amit szemmel, tapintással, színekkel ír megörökíthet. 1899 karácsonyától folytatásokban jelenik meg a Pesti Hírlap hasábjain az *Egri csillagok*.

Gárdonyi jó érzékkel választja ki az ország három részre szakadása és a török megszállás idejéből az egri várvédelem tanulságos és lelkesítő eseményét. Buda fondorlatos elfoglalása, a végvári rendszer felőrlése valójában a hadtörténelmi háttérrel jelenti Eger helytállásához és dicsőségéhez. Az igazi cselekmény Bornemissza Gergely gyermek- és ifjúkora, vitézzé érése. A regény azonban ennél többre tegező, egy színes kor számtalan szereplője lép színre, jellemek ütköznek, és konfliktusok kavarnak, a sokelemű történet „nemzetközi helyszínre” is kiterjed, – természetesen Konstantinápolyra. A cselekmény számai végül Eger körül kapcsolódnak egymáshoz, és járulnak hozzá a megoldáshoz. A gyermekrablás, a zarándokok önostorozása, a varázserejűnek vélt amulett-gyűrű viselése, a titkos alagút, – mindezek a XVI. század valós kellékei.

Figyelemreméltó, ahogy hősei társadalmi helyzetét mindannyiszor pontosan érzékelteti, ahogy a különböző rétegek ellentétét, alá- és fölérendeltségét bemutatja, különösen Bornemissza Gergely esetében. Gergely parasztfiú, akit özvegy édesanyja nevel. Gergely a birtokos középnemes, Cecey jobbágyából igyekszik vitézzé növekedni, már csak azért is, hogy elnyerje a szép Cecey Éva kezét. Az öreg Cecey a vitézséget pártolja, de leányát nem adná „parasztgyerekhez”. Ezt a „problémát” a fiatalok megoldják: Gergely megszőkíti Évát az esküvőjéről, amikor a fejedelemszöveg hozzáadná a lányt egy udvari tisztviselőnek. Gergely a kardforgatás mellett a lúdtollat is sikerrel kezeli, írástudó diák-ká érik (Gárdonyi az írnok-diák alakjában valamiféle korai humanitáris tevékenységet teremt számára).

Az Egri csillagok ifjúsági regény, de Gárdonyi talán nem annak szánta, az elvégzett kutatómunka és a körültekintően megteremtett couleur locale (pl. a török katonai elnevezések, az egri vár részletes leírása korabeli tervrajzok alapján) sem volna feltétlenül szükséges az ifjúsági regényhez. Az események leírása mindig színes, de csak ritkán szövevényes, a jellemzésben egyértelmű (jó

vagy gonosz) alakok megformálására törekszik, a szerelemábrázolásban mértéktartó. Viszont a várostrom vértengere mintha beleférne az utókor ifjúsági regény-felfogásába. Kiegyensúlyozott, némiképp inkább plebejus színezetű hazaszeretet lengi be a regény egészét, a nemzeti áldozathozatal evidenciaként van jelen.

Alig fejezte be az *Egri csillagokat*, Gárdonyi új történelmi regény írásába fogott. A *láthatatlan ember* háttéreseményeinek felderítéséhez tanulmányozza a Jordanes-kódexet, felhasználja az előző évek törökországi kutatásainak eredményeit, továbbá elmélyül a hun-magyar rokonság- és eredetmonda történeti irataiban. Franciaországi tanulmányutat tesz, felkeresi a catalaunumi csata helyszínét is. A hiteles történelemábrázolás mellett az író megindul a korábbinál alaposabb lélekábrázolás útján. A *láthatatlan ember* 1901-ben jelent meg folytatásokban a Budapesti Hírlap hasábjain.

A regény az V. században játszódik, Konstantinápolyban indul, majd hamarosan áttevéődik a cselekmény helyszíne a hun birodalomba. A regény főszereplője a szegény trák fiúcska, akit apja elad a rabszolgapiacon. A kisfiú hamarosan Priszkosz rétor „tulajdonába” kerül, aki tanítja, írnokává teszi, majd nyolc év múlva felszabadítja. A rétor a fiút a görög ábécé hatodik betűjéről Zéta néven nevezi, majd követjáró útjára magával viszi a hun fejedelem udvarába. Zétában érdeklődés, majd rokonszenv ébred a nomád lovas nép államszervezete, kultúrája és életmódja iránt. Megismeri továbbá a főnemesnek számító Csáth nemzetségbeli Emőket, akire hamarosan rajongással, idővel pedig szerelemmel tekint.

Zéta, a felszabadított görög írnok a követség befejezésével nem megy haza Konstantinápolyba (vagyis a Kelet-Római Birodalomba), hanem beáll rabszolgának a nagyúri és önhitt Csáth családhoz. Ha nem tudnánk, hogy a szerelem sugallta ezt a döntést, józan ésszel nehezen volna magyarázható.

A hun birodalom „a népek kohója”, a korabeli magyarok már betagozódott részét képezik, afféle „kettős nemzettudattal” rendelkeznek (mondanánk ma), a hun családnevek között sok a ma is létező magyarhoni településnév. Gárdonyi tehát elfogadja, továbbfejleszti a hun-magyar rokonságmondát. Emőke maga ugyan írástudatlan, de lelki és érzelmi gazdagságnak bővében van, Zétára mégis mindvégig felsőbbiséggel, legfeljebb valamilyen különlegességet fürkészve tekint. Elmélyülő emberi, különösen pedig szerelmi kapcsolatáról, házasságról szó sem lehet közöttük. A helyzet akkor változna meg, ha a fiú háborúban tüntetné ki magát, Atilla pedig hőstetteiért nemességre emelné (a hun fejedelem nevét Gárdonyi következetesen ilyen alakban írja).

És akkor kitör a háború a hun és a római birodalom között. Gallia (a mai Franciaország) északkeleti részén található a történelemben Catalaunum néven ismert mező, ahol a két tábor seregei 451-ben megütköznek. Zéta maga súlyosan megsebesül, felépülése után csak egy évvel kerül haza Hunniába. A ház népe örömmel fogadja, Emőke meghökkenve tekint a megférfiásodott ifjúra. Alig egy évvel később, legújabb násza reggelére Atilla váratlanul meghal. A kirobbanó testvérháborúban összeroppan az óriási nomád fejedelemség, Zétának nincs miért maradnia a Duna-Tisza-mellékén, visszaindul görög hazájába.

Reményteljesnek mondható fiatalember Zéta, Emőke viszont öntudatos nemes leány, akit sért, hogy egy szolgástorban élő ifjú meri rávetni a szemét. Kettejük kapcsolata azonban nem (nem csak!) ezen szenved hajótörést: Emőke Atillába szerelmes. Ez a szerelem azonban tragédiába fordul, Atilla temetésén ő is a feláldozandó kísérők közé kerül. Maga választja a halált, a fejedelmi temetés rendezői Zétát szemelték ki az egyik kísérőül, Emőke ruhát cserél vele. Az utolsó fejezet az egyetlen lehetséges megoldást teljesíti be: a mindvégig játékosan hűséges itáliai szolgálóleány, Dsidsia kerül a lelkében megrendült Zéta oldalára, a két távolról jött fiatal együtt indul egy szabadabb élet felé.

A lélek nagy titok, kiismerhetetlen birodalom. Az arc árca mögé nem láthat be senki, az ember igazi élete, igazi személyisége láthatatlan. Mindenkié, a világbíró fejedelmé és a sorsától szabadulni nem tudó, de nem is akaró szellemi rabszolgáé, a tündöklően szép ifjú ígélet-hölgyé, és a nagyra nőtt, ugrifüles kamaszlányé. Gárdonyi a maga lelkét, a maga boldogtalan szerelmi vívódásait akarta felkutatni és megfogalmazni, eltitkolni és világgá kiáltani. Hát persze, hogy *A láthatatlan ember* volt a kedvenc regénye!

Filozófiai érdeklődése eklektikus, a buddhizmus és más keleti tanok is beszivárognak világlátásába. A lélekvándorlásnak egész életén át híve maradt. Nem alakított ki széles és átfogó filozófiai rendszert a maga számára. Vallási világképe is sajátos, katolicizmusát mindvégig némi fenntartással vállalja, a vallás szigorát, dogmáit nehezen tűri.

Gárdonyi igazi világa a társadalmi regények. Magánélete gondjait ritkán osztotta meg kortársaival, regényeibe azonban beleszó konkrét részleteket házassága viszontagságaiból, de még inkább keserű tapasztalataiból. *Az a hatalmas harmadik* és *az Ábel és Eszter* valósítja meg talán leghitelesebben ezt a sokszínű, mégis kicsit álomszerű világot. A cselekmények helyszíne a századforduló városi környezete, a középrétegek élete, a társadalmi csoportok (még messze nem osztályok) közötti átlépés vágya és „finom lehetetlensége”. És a férfi-nő kapcsolat sajátos, Gárdonyinál gyakran megismétlődő felfogása: a vágyakozó, de vágyait megvallani nem képes férfi, és a valamit mégis megsejtő nő bújócskajátéka, amely azonban nem vezet boldogságra. A szerelem be nem teljesülésbe, kiábrándulásba vezet, amelyben a vesztes fél többnyire a férfi (vagy Gárdonyi legalább is az ő lelkivilágát ábrázolja árnyaltabban). Az Ábel és Eszter történetét maga a szerző „a végtelen epekedés éneke” kifejezéssel illette.

Az öreg tekintetes közelebb áll a hagyományosan társadalminak nevezett regényhez: a fővárosba „betévedt” vidéki birtokos képtelen beilleszkedni a városi életbe, az új értékrendet hajszólo világba. Az öregúr méheket tenyészt a belvárosi kisházában, veje (némiképp érthetően) *levénmarházza*, az öregúr a Duna habjaiba menekül. A nemesi középosztály lelép a színről – mondhatnánk, de ez nem a „dzsenti haláltánc”, ahogy a népi irodalom fogja majd nevezni ezt a folyamatot egy nemzedékkel később.

Fél évtized múlva fordul ismét figyelme a történelem felé, 1906 őszen kezd írni az *Isten rabjai* c. regényét, a könyv 1908-ban jelenik meg. Gárdonyi harmadik, utolsó nagyregénye.

A Margit-legendát már egy évtizede ismeri, a benne leírtak hitelét ekkor még kétségbe vonja, később hozzáolvas egyháztörténetet, szövegkiadásokat, régészetet. A középkori kolostorokról olyan világkép alakul ki benne, amelynek lázad fanatizmusa ellen, de amelynek vonzza a spiritualitása.

A tatárjárás utáni évtizedek Magyarországra vezet el a regény.

Természetesen Margit a regény „hősnője”, de valójában nem ő a főszereplő. Hanem Jancsi, akiből előbb Jancsi kertész, aztán Jancsi fráter lesz. És aki oly sok jellemvonást hordoz a vitézzé váló Bornemissza Gergelyből, Zétából, a hun-görög szolga-írnokból, de mondhatjuk így is: Gárdonyi Gézából. Jancsi megtanulja a kolostori regulát, a barátok életét kezdetben idegenkedve figyeli, aztán beletörődik sorsába. A változást az új klostrom megépülése jelenti, a Nyulak szigetén, amelyet a király leánya számára alapít, ahol előkelő lányok és asszonyok veszik körül a lelkében gazdag, de testi igényeiben koldusszegény Margitot.

A kolostor a barátok legtöbbször számára nemcsak erőpróba, de menedék is, szerelmek, testi-lelki csalódások ellen, és azok után. Sokan azonban inkább rabságnak érzik a kolostor szellemét, Jancsi fráter maga is gyakran csak a felszínt látja, a végtelen imádkozást, térdepelést, ostromozást, kevesen és ritkán képesek fölémelkedni a mindennapok nyomorúságának. A női kolostorban a világi élet hiúsága kísért: a vagyon, a divat, a flörtök emléke, Margit alázatát irritálóknak érzik. A királylány a legdolgosabb, legszerényebb közöttük, társnői nehezen viselik. Jancsi, aki írástudó, vers- és imáíró barát lesz, maga szerette fohászt küld Margit kérésére. Idővel különös érdeklődés, rajongás támad a barát szívében a szentéletű apáca iránt. Nem szerelem ez, mint volt Zéta érzelmé Emőke iránt, inkább a tiszta és gazdag lelki életre vágyó két ember kölcsönös rokonszenve.

1922 októberében, alig ötvenkilenc évesen hunyt el Gárdonyi Géza. Végigjárta azt az utat, amit végigjárhatott. Fiatalon elszakadt a romantikus nép-nemzeti irodalmi hagyománytól, a nyugat-európai modernebb szellemi irányzatok és írói törekvések iránt érdeklődött, az impresszionizmus sajátos, „Gárdonyis” változatát alakította ki, és sokat átvett a naturalizmus tárgyyszerűségéből, a hitelességre törekvésből.

Nem Jókai vagy Krúdy középnemeseit, dzsentrí ködlovagjait vonultatja fel műveiben, hanem alacsonyabb néposztályok fiait, bár céljuk mindannyiszor a vágyott „felsőbb osztályba lépés”, vagy legalább a személyes, szerelmi részvétel életükben. A magyar vidék szókincsét emeli be regényeibe, kerüli az idegen szavakat, a nehézkes mondatszerkesztést.

Életművét többször kiadták, önálló kötetekben és sorozatokban is. Több műve iskolai kötelező olvasmány, és – ami talán fontosabb ennél is – a magyar irodalmi köztudat része lett. Gárdonyi könyvei nélkül nem volna magyar történelmi regény, nem ismernénk ember (és asszony-) közelből a századfordulót, nem volna polgári, városi irodalom, nem volna a magyar vidéknek feledhetetlen novellavilága, és nem volna fiataljainknak – több nemzedék óta – „nagy könyv” élménye.

Gárdonyi – a költő

Egy híres és népszerű regényíró versei mindig irodalmi érdekességet jelentenek, az olvasó izgatott ujjakkal lapozza át a kötetet, vajon hogyan vesz lélegzetet az író egy tőle szokatlan műfaj törvényei között. Gondolok például Jókai Mór vagy Móricz Zsigmond verseire, ezeket még a hűséges olvasók közül is kevesen ismerik. Az olvasó izgalma nem minden kíváncsiság nélkül való: kíváncsian várjuk, mikor kapjuk rajta az író egy szabálytalan lélegzetvételen, bizonytalan mozdulaton, a másfajta világ törvényeinek megszegésén.

Gárdonyi Géza költészetének jobbik felében nem sérül prózaivá a vers, s ha sorai vesztettek is frissességükből, nem egyszer megfakultak is, akadnak színei, dallamdarabjai, melyek egy-egy pillanatra megigézik a mai olvasót. „*A próza morgó malom kelepe. / A vers a szívnek bárfa éneke. / A próza mállik, szertebull, ha régi. / A vers örök, mint minden, ami égi!*” – tesz hitet Gárdonyi *Tolsztoj* című versében a költészet mellett, s ez a vallomás nem pillanatnyi ötlet terméke, az *Egri csillagok* és annyi más népszerű regény írója valóban nem volt idegen a lírától, epikus hajlamában ott színesedik valami a költészetből.

Az elbeszélés sodrában mindig tetten érhető a líraiság – hasonlítsuk csak össze életművét a minden sejtjében epikus Tolsztojéval vagy akár Mikszáthéval. Felismerszik ennek a líraiságnak forrása és példája is: a népdal. Gárdonyi valahogy a népdal líraiságát hangolja át epikába, a népdal hőseinek módjára formálja meg alakjait, még rövid mondatai is a népdalra emlékeztetnek erős, szapora ritmusukkal, s ennek, az idegrendszerében őrzött népdalkincsnek révén kerüli el a kor népábrázolásának buktatóját, a népszínmű hazug szemléletét. Az elbeszélésben is lírai felhangokat megcsendítő író-költő tehát nem idegen világba téved, mikor verset ír.

A múlt század kilencvenes éveiben divat volt idézni Longfellow sorait a „kis költők” létjogosultságáról. A kor önmagát vélte igazolni ezzel. Valóban, ez az időszak a „kis költők” kora, a magyar líra második-harmadik vonalába igazodó tehetségeké. Vajda János mennydörgései már elcsitultak, s Adyék viharának még az előjelei sem látszottak, a csendes másfél évtized Makai Emil és Heltai Jenő lírájában kereste a korszerűség útját, és Endrődötől Szabolcskáig, a Heine-epigonoktól a népdal-epigonokig erőtlenség és felszínes akadémizmusban ápolta a hagyományokat. Heltaiék kísérlete azonban a nagy költészet számára zsákutcának bizonyult, az akadémizmus lírájába meg, a Kisfaludy Társaság felolvasóestéin, csak ásítózni járt el a költészet. Ennek a lírai szélcsendnek szülötte Gárdonyi Géza két verseskönyve, az 1894-ben megjelent *Április* és az 1904-es kiadású *Fűzfalevél, nyárfalevél* is.

De hová, kikhez igazodik ez a költészet, merre tájolhatjuk be a Gárdonyi-verseket? Ha fellapozzuk köteteit, a kor majd minden törekvésére találunk példát. A népi-nemzeti iskola hagyományai érződnek helyzetdalain (*Levél a tanyáról, Betyár átok*), a parlagi epigonizmus hetvenkedésére akadunk a Göre

Gábor-nótákban vagy a *Huszár a mennyországban* soraiban. (A Göre Gábor történetek különben is sajnálatos kisiklásnak bizonyult Gárdonyi pályáján, szerencsére ezek a történetei mára a feledés jótékony homályában tűntek el). Ábrányi szavalat-stílusa kuruckodik a *Kossuth Lajos nevében*, a korra oly jellemző verses mondáknak (gondoljunk csak Zempléni Árpádra!) egész sorozatát találjuk költészetében (*A magyarok ősanyja, A hét vezér, A budavári gyűlés, A bánhidai vecsernye*), Heltaiék hangja szólal meg az *Emeleti szép kisasszonyban*, a kor életfilozófiai közkincsét hangszereli pásztorsípra a *Bogár*; a *Március*, Szabolcska Mihály népdalos egyszerűsége kap hangot *A falu visszhangja* darabjaiban.

A kor konvencióihoz igazodó versek közül azonban olykor üde strófák villannak elő: az *Éjfél a Tiszán*, a *Szeptember* és a többiek. Az előbbi verset idézném, ez valamikor iskolai tananyag és gyakran felhangzó szavalat volt: „*Feljött a hold a Tiszára. / Csend borult a fűre, fára, / Szeged alatt, a szigetnél / áll egy ócska halászbárka. [...] Talán épp a bárka alatt, / lenn a vízben, lenn a mélyben, / fekszik egy nagy halott király, / halott király réges-régen. / Koporsója arany, ezüst, / s vasból van a burkolatja. / És a három koporsóban / a király a dalt hallgatja.*”

Kosztolányi Dezső, aki először vette igazán szemügyre Gárdonyi költészetét, írta róla: „Ez a magyar költő a naivitásával, az ibolyás kellemével, a vergiliusi hullám-puhaságával, egytestvér azzal, akit a mai franciák annyira olvasnak és szeretnek, Francis Jammes-mal.” (*Gárdonyi Géza versei*. Nyugat. 1914. ápr. 16.) Valóban: ezekben a népdalihletésű versekben valami népdalnál modernebb érzékenység lüktet, egyszerűségük nem a „felix simplicitas”, hanem a raffinált egyszerűség világából való. A halkán dúdolt melódiákból egyfajta csendes rezignációvá finomodott kiábrándulás hallatszik, egy érzékeny és sebzett lélek bánata, ahogy maga a költő fogalmazza meg *Április* című versének mottójaként: „Az én mosolygásom esőben napsugár”. Ismét Kosztolányi találó megállapítását kell idéznünk: „Egy neuraszténiás ember idegrendszerére végigregette magán a magyar népdalokat”.

Igen, csakugyan ez a népdalformában megbúvó leheletnyi dekadencia teszi Gárdonyi verseit mássá, modernebbé, mint amilyen a körülötte verselők termése. Az alkat itt-ott előbukkanó modern érzékenysége a népi-nemzeti iskola művelőinek nagy részétől; ennek az érzékenységnek a népdal formakincsébe öltöztetése pedig a Heltaiék útját járó, nyugat-európai formákban gondolkodó költőktől különíti el. S így joggal mutathat rá Bóka László, aki annak idején, 1958-ban közre adta Gárdonyi válogatott költeményeit, ennek a költészetnek a jelentőségére: „lírája a Vajda Jánosék útkereső lírája s Adyék irodalmi forradalma között, egy olyan lírai hangra lelt, melyben még benne cseng a népköltészet visszhangja, de melyben már benne borzong a modern ember érzékenysége”.

Mi okozza ezt az érzékenységet, a népdal és a beléöltözött, már-már modernné változó lélek enyhe, de mégiscsak fellelhető feszültségét? Gárdonyi születése és életmódja, gondolkozása és ösztönei elrendelésével a falu, a vidék embere volt, s életébe mégis a város tört be egyre jobban, hiszen ő is egy gyorsan fejlődő városban, megyeközpontban: Egerben élte le élete nagy ré-

szét. Otthona már nem a falusi egyszerűség volt, de még nem is a városi zaklatottság – a két pólus között nem talált megfelelő magatartást. Falusi nosztalgiával, a város elutasításával terhes érzésvilága tragikus konfliktust eredményezett, akárcsak egy félévszázaddal előbb Arany János esetében, vagy éppen saját, városba szakadt hőseinél (*Az öreg tekintetes* című reményében). Ez a parttalanul város és falu között tétovázó állapot nemcsak Gárdonyié, egy egész társadalmi réteg került ebbe a lélektani helyzetbe a városiasodó Magyarországon. A megváltozott életritmusú kisvárosban lakó vagy nagyvárosba került nemzedéknek mintegy „kollektív érzése” volt ez az otthonalanság. Hajdani életformájához illúziók fűzték, ezért ragaszkodott például kultúrája egyik legjellegzetesebb forrásvidékéhez: a népdalhoz. A népdal azonban átalakult a másfajta talajon: városi érzékenységgel, a falu és a természet utáni nosztalgiával telt meg. Ebbe az urbanizálódott népdalhangú szólamba illenek Gárdonyi Géza versei is, melyekben a városi hangulat dekadenciája még csak éppen hogy valami fáradt ízt ad a népdalnak, de még nem bontja meg a népi formát.

Mindez voltaképpen még nem teszi indokolttá, hogy Gárdonyi költeményeivel komolyabban foglalkozzunk. Világuk nagyjából illeszkedik a korhoz, legfeljebb tehetségesebb alkotó érződik mögöttük, s az új hang, mely felzissen bennük, még nem erős, ezenkívül másoknál, Vargha Gyulánál, de még Szabolcskánál is meghallható. Hogy költészetének mégis vannak élő darabjai (és ezt most: születésének másfélszázadik évfordulóján is hangsúlyoznunk kell), nem magyarázható a szöveg elemzésével.

Ha az esztétika és az irodalomtörténet objektív mérlegén mérnök meg a verseket, még nem tudnók meg, miért állják az időt. Ezeknek a verseknek valahogy filológiaiilag nem ellenőrizhető varázsuk van. Igaza van Bóka Lászlónak: Gárdonyi lírája irodalmunk meghitt titkai közé tartozik, mert ezt a költészetet nem objektív értékei, hanem szubjektív hangulataink avatják ma is elevenné – a vele való foglalkozás sem lehet elemzés, irodalomtörténeti és esztétikai érvek felsorakoztatása. Gárdonyi „titka” (nem csak verseiben, elbeszélő műveiben is) talán az, hogy az otthonosság élményét tudja felkelteni. Erről beszélt Bóka László is, midőn a következőket jelentette ki: „Gárdonyi minden művében, prózájában, versében egyaránt, otthonosan érezzük magunkat, mint a külföldről hazatérő utas, mint a szülői ház ajtaján benyitó ember. Mert ha kinyitjuk könyvét, anyanyelvünk boldog biztonságában érezzük magunkat. Verseiben ehhez a biztonsághoz a verselés önkéntelen természetességének jó érzése járul. Gárdonyi nem míves mestere, nem virtuóza a magyar versnek, hanem énekes madara, önfeledt dúdolója.”

Bizonyára nem véletlen, hogy a tudós professzor valójában nem irodalomtörténeti elemzéssel bajlódik, midőn Gárdonyi verseiről ír, hanem szinte személyes vallomást tesz. És persze már Kosztolányi is vallomásos líraisággal fogalmazta meg nevezetes Gárdonyi-cikkét, így fejezve be sorait: „Nagyon szeretem Gárdonyi Géza verseit” – átforrósítva ezzel a kritikái számbavétel tárgyiaságát. Valóban, magam is úgy gondolom, hogy Gárdonyi versei: szeretni valók. Regényei meg persze feledhetetlenek.

Égszínkék ceruzarajz Gárdonyi Gézaról, balatoni háttérrel

A köztudatban Gárdonyi Géza hírnevét az *Egri csillagok* című örökbecsű regénye őrzi. Az olvasók óhatatlanul Eger városával azonosítják a szerzőt, ha már múlhatatlan emléket állított a hős védőknek, akik a töröktől saját hazájukat és Európát oltalmazták. Azonban mi, dunántúliak is magunkénak vallhatjuk Gárdonyit. S nem csupán szülőhelye, a Fejér megyei Agárdpuszta okán. Édesapja, lakatoscsalád sarja, nyugtalanul keresi helyét és megélhetését az országban. Somogyban Kilitin is élnek. (Itt a helyi malom gépésze Ziegler Sándor.) Édesanyja, Nagy Teréz pedig szőlősgyöröki. Várkonyi Nándor szerint az író tőle örökölte – genetikai értelemben is – arcvonásait, alkatát, kismanesi kultúráját s dunántúliságát. (Olvasható mindez Várkonyi *Dunántúli költészet* című tanulmányában, amely a *Dunántúli Szemlé*ben jelent meg 1940-ben. 386-387. p.) Szőlősgyörökön a családi ház még akkor is megvolt, amikor Gárdonyi Szegeden újságíróskodott. Csak akkor adják el a somogyi családi fészket, amikor a regényíró végleg Egert választja élete második felének helyszínéül. Várkonyi idézett tanulmányában olvasom, hogy Gárdonyi Göre Gábor figuráját („*aki-ben mindenki alföldi zamatot érez*”) egy Somogy megyei kovács alakjáról mintázta.

Az egri tanítóképző elvégzése után (akkor még ő is – édesapja után – Ziegler néven) Karádon kap segédtanítói állást. Somogyország tehát feltétlen meghatározó táj a fiatal író világhoz való viszonyának alakulásában. Útra bocsátó, fontos vidék.

A Balaton képe a tavak és a folyók ábrázolásai mellett szinte minden pályaszakaszában fölbukkan. Nem csupán prózát, de költeményt is szentelt a hol hullámzó, hol kisimuló tükrrű csodának. Gárdonyi versét Váth János beválogatta a maga szerkesztette Balaton-antológiájába. (*Magyar költők dalaiban a Balaton*. 1922. 20. p.) Az álomi ringást megjelenítő költemény íródhatott Somogyországban, de a zalai partszakaszon is. (Mindkét partról egyformán csodálható a tihanyi templom kettős tornya.)

A Balaton

*Csakhogy újra látlak, égnek ezüst tükre,
Égnek ezüst tükre, szép csöndes Balaton!
Arcát a hold benned elmélázva nézi,
S csillagos fátyolát átvonja Tihanyon.*

*Leülök egy kőre s elmerengve bosszan
Az éjjeli csendben az alvó fa alatt.
Nem is vagyok tán itt, csupán csak álmodom:
Balatont álmodom s melléje magamat.*

Tihanytól csak egy öböl választja el Balatonfüredet, azt a kis települést, amelynek Anna-bájlai a reformkor óta oly' híresek. Gárdonyi egy földidézett nótával el is kalauzolja olvasóját az ottani Gyönyörde fái közé, a bálterem csillárjai alá. *Anna-báli emlék* címmel írt elbeszélést. A megöregedett, magányos idős hölgy (egy kedves, a szegénység betegyáig deklasszálódott asszony), Anna, neve napjára egy kölcsönzött cimbalmot hozat unokája, Cilike. S a már szinte múmiává aszott, ezüst haj keretezte arcú Anna szeme fényesedni kezd, amikor kívánságát teljesül, s meghallja a régi nótát:

„– Az elsőt – mondja fogatlan ajkkal –, Istenem, mikor leány voltam... Füreden az Anna-bál... iszen beszéltem már nektek... kint a csillagos ég alatt... olyan karcsú lány voltam, mint te, Cilike. Aztán könnyörögtek a fiatalok, hogy daloljak egyet, bát csak kiállottam a középre, oszt mondok: Ide cigány, mögém... Az a szőke ember, ott a falon, akkor még pelyhedző bajszerű legény volt... Azt verd el mégy egyszer, Cilike...” S Cilike megint kezébe veszi a cimbalomverőket, s játssza a *Cserebogár*, *sárga cserebogár*... kezdetű dalt. A füredi Anna-báloknak s a muzsikának egyaránt szeretne méltó emléket állítani e történettel Gárdonyi. A népi hangszert megszólaltató leány neve is beszélő név: Szent Cecíliára, a muzsika védőszentjére utal.

Gárdonyi Géza 1882 szeptemberében kezdte meg tanítói pályáját Devecserben. A következő esztendő karácsonyáig végezte szolgálatát. Nem akármilyen nevelői és alkotói periódusa ez a pályakezdő 19 és 20 esztendő fiatalnak. Ha semmi mást nem tesz, csak megírja, mint ahogy megírta, karácsonyi énekét, a *Fel nagy örömré* kezdetű kompozícióját, akkor is örökbecsűt alkotott. A református Szenczi Molnár Albert zsoltáraihoz hasonlóan ez az egyetlen, dallammal együtt szóló költemény is énekelteti, és énekeltetni fogja a magyar századokat. (*Isten rabjai* című regényének oly kedves, számunkra oly fontos alakja Szent Margit, róla pedig Czigány György ír majd a 20. század végén sanzonatoratóriumot, újabb zeneszerzőknek nyújtva lehetőséget a muzsikaszerezésre.)

A devecseri kis iskolások történeteinek egyik legmegkapóbb történetét a *Büntárgyalás* című novellájában dolgozta föl. Marci, aki új irkával jött aznap iskolába, igen örült érintetlen füzetének, amelyen Zrínyi Miklós rajzolt alakja szerepelt. Padtársa – Jancsi – akaratlanul meglöki Marci kezét, amelyben nyitott tintásüveg van éppen. A ded katasztrófa bekövetkezik, még pofon is csattan. A füzetre dült festett folyadékot Gárdonyi a következőképpen láttatta: „Az irkán fekete Balaton, az almán fekete gyöngy. A tarisznyán fekete Tisza, Duna, Dráva, Száva. Csöpög mind a négy folyó a padlóra.” Mintha a régi Magyarországon vízrajzi térképét szemlélhetnénk csak. Egy másik novellában, *A fecske* címűben nem térképszerűen ábrázolja Pannóniát, hanem szinte egy légifelvételt látunk magunk előtt. Eszembe jut, hogy ha a hazánk határaihoz közeledő fecske-csapat valamelyik kis szárnyasa hátán akár Nils Holgersson pöttömnyi magyar megfelelője is ülhetne:

„Hiszem, hogy amint átröpültek a csizma alakú ország bosszán, fölcsivikkel valamennyi fecske, amint a Száva ezüstkígyó-szerű vonalát meglátja. Itthon vagyunk! A mi hazánk! Most már mindjárt itt a Dráva, azután meg a Balaton! Most már nem pibennek többé. Ó, hogy is pibennének, mikor már közel van ki-ki az ő szülőföldjéhez.

A főkaravántól itt is, ott is elválík egy-egy kis csoport. Oszladoznak. Apró csapatokban válnak el egymástól. A zalai, a baranyai, somogyi fecskék jutnak baza legbamarabb... A Balaton-vidéki fecskék talán már délután vagy este megérkeznek. A följobb menők majd csak éjjel, mikor már a hold világit nekik, s az emberek álomra csöndesedtek.”

Devecserben egy reménytelen szerelem horzsolja föl a szívét, a pék leánya elutasítja, verseit is visszaküldi, amelyeket az ifjú poéta eléget. Nem hamvadnak el azonban azok az érzések, miket a lány iránt táplál, még következő tanári állomáshelyein is kísértik. Vigasztalni próbálja az emlékekkel magát, de ez aligha sikeres, pusztán önáltató kísérlet. A szerelmesen megpillantott dunántúli képek legcsodálatosabban a *Hosszúhajú veszedelem* című elbeszélés-füzéréből köszönnek vissza. Az elbeszélők kevesebben vannak, mint a *Dekameron* mesélői, ám ugyanúgy egymásnak mesélik el agglégénységük történetét. A Balaton déli partján játszódik az egyik fejezet, amelyben fürdővendégek részére szobát adnak ki a siófokiak. Az elbeszélő kezdetben boldog:

„De nagy gyönyörűségünk volt a fürdés. Volt úgy, hogy messzecsukén beúsztam. Viki olyankor sikoltzott: – Vissza! Vissza! Gyere vissza! Jaj, jaj, jaj!

S én le-lebuktam, rémítgettem, bogy elnyelt a Balaton.

Aztán ha fasor nem is volt, sétálhattunk este a Balaton partján, boldvilágnál...”

Ugyanő, e harmadik agglégény egy mára kiveszett madarász-mesterség fogását használja föl példázatként.

„Két eladó lány, és mind a kettő mindig újkalapos, finnyogó orrú. Útközben gondoltam rá, bogy nekem is ki van téve a lépvesző. Nem vagyok én csíz! Megállítottam a bérkocsit...”

Dömötör Sándor néprajztudós *Őrség* című könyvében örökítette meg a lépveszővel (enyvesveszővel) való madárfogás mesteriségét. A rigászkét. (Hősük persze nem akar *lépre menni* pont'a párválasztás alkalmával, nem akar enyvesveszőre ragadni, kalitkába kerülni...) Gárdonyi Géza számára – aki a Vasvár megyei Sárváron tanított devecseri tartózkodása után – az állandósult szókapcsolat eredeti értelme még nem homályosult el, de nekünk már szükségünk van a nyugat-dunántúli etnográfus segítségére: *„Amikor a csalómadár hangjára megjöttek a fenyvesmadarak, rászálltak a kirakott enyvesveszőkre. Ilyenkor a rigász kirohant kunyhójából, búzkodta le a madarakat a vesszőről és csapkodta gyorsan a földböz, aztán felkapta őket, vitte a kunyhóba és ott letisztította. A madár tolla enyves lett, ezt kellett gyorsan lebúzni a madarak tolláról. A letisztított madarakat kalitkába dugták és hazavitték.”* (D.S.: *Őrség*. Bp. 1960. 32.p.)

Az ötödik agglégény pedig olyan festőien láttatta az égboltot, mintha a legnagyobb görög klasszikus költőknek lett volna utódja, vagy legalábbis mintha a legkiválóbb impresszionista tájbrázolóknak lenne előfutára.

A hatodik agglégény elbeszélésében – bármennyire is Budapest a színhely – Gárdonyi devecseri boldogtalan szerelmére ismerünk. A diák naponta ontja verseit egy hamvas-kékszín ruhás lányhoz, akit sohse mert és nem is fog megszólítani. A tizenéves kamasz összes költeményét az édesapja fogja megtalálni és éppúgy tűzbe veti, mint ahogy tette ezt a Katicától visszakapott verseivel az

író. Az agglagények csupa értékemberek. Mikszáthi adomákként is lehet olvasnunk történeteiket, ám egyik sem a hóbortjáért, az átlagostól eltérő szokatlan magaviseletéért lesz hirtelen fontos számunkra, hanem attól, hogy happyend nélküli love-storyjukban semmit nem találunk az önzésből, az élvezet- és az érdekeemberek cselekedeteinek mozgató rugóiból, őszinték és odaadók, míg csak be nem következik a kiábrándulásuk, megcsalatkozásuk az eszményben s az eszményi társban. Karácsonyesti vallomásaik inkább hasonlatosak a gyónáshoz, semmint az anekdotázáshoz.

Egészen új, szinte szakrális síkba emeli a szórakoztatást és a derűt Gárdonyi mesélőkedve pályája végén. Eltávolodik a vaskos népies humortól, de távol tartja magát az orfeumok kabaré-világától is. Bizonyíték erre *Vallomás* című regénye. Hőse egy festőművész, Beszterczey Szilveszter, aki ugyanúgy beszédhibás, mint a *Hosszúhajú veszedelem* hőse, és még annyit sem tud mondani, ha megszólítja valaki. Ám ennek a Don Quijote-i antihősnek minden sikerül, mert értékember, művész és ügyefogyottságában is igen tiszta lélek. Mintha Dosztojevszkij valamelyik félkegyelmű szent emberének lelkülete öltött volna testet Balatonfüreden egy magyar népmesei hősben, a legyőzhetetlenben, aki a valóságban mesterségének szerelmese, a festészeté, ugyanakkor a valóságban „*fajancsi*”-nak tartják a vetélytársai, a gyermekek kinevetik, Szilva bácsi-nak keresztelik el. (Később felesége is majd csak Szilvának szólítja.)

Gárdonyi Géza, az egri remete, elindul még egyszer, akár Krúdy Gyula Szindbád hajóján, hogy bejárja a gyerekkor és az ifjúság tájait. (Még a regénybeli időt is úgy függeszti fel, mint fiatalabb, de korán őszülő nyírségi kortársa. A *Vallomás* című regény addig tart, amíg Ilka, Beszterczey felesége, szóval tartja az író, míg annak egy modellt ülő lány miatt várakoznia kell. Ez az alkalom, hogy a festővel szemben patakozón bőbeszédű feleség elmesélhesse a régi füredi nyárvégen és őszelön történeteket, hogyan esett meg a férjszerzése. Hogyan történt, hogy a 21 éves Ilka (aki somogyi származású!) az ígéretesnek induló kapcsolatot (Forgácssal, a patikus jelölttel) lassan, de biztosan fölcseréli egy másik kötéssel, amely az éppen a 28 esztendő „bajuszos apácánövendék”-hez fogja fűzni életre szólón.

A regényben Ilka festi le előbb – még Szilveszter ecsetjénél is előbb – szavakkal a Balatont:

„Különös, ugye, hogy Füreden is történhetnek csodák? Azon a prózai helyen: az a sok nád, aztán az a világnak háttal fordult templom ott a tibanyi heggyen – nekem bizony nem tetszett, mikor először láttam. Mink somogyiak vagyunk: a somogyi parton nincs nád és onnan szép a Balaton. A szalai partról nézve csak mint valami nagy vizáradat.”

Beszterczey persze megtalálja Füred és Csupak között az a nézőpontot, ahonnan a sárga szőlőlevelek felől gyönyörű a kék Balaton. Mappájába a Balaton parti rajzok, színes akvarellek közé kerül be Ilka portréja. (Emlékezetesen írja le Gárdonyi a hajóutat Siófokra, a köszén-füstöt eregető vízijárművet, a távolodó kenesei partokat, a matrózszolgát leteremtő kapitány ízes szavait:

„Hogy a szelek vessenek a vízbe te muja! te boglári bivaly! te kétlábú pálinkakazán! A kutya glóriáját...” (Egészen egy profán litánia ez!) Nem maradhat ki a savanyúvíz sem a regényből (igaz, a mára kevésbé ismert szláv jelzővel

látja el: „...*mama leült kissé a csevica-kút közelében...*”), ott csörgedezik Kisfaludy szobra és a rozsdásodó gesztenyelombok közelében. Beszterczey boldogsága nem ismer határokat, amikor a kiserdő fenyvesei alatt már mindent elmond helyette Ilka, s néki már csak a kérdés megválaszolása marad. Az is csupán háromhangnyi, leírva hárombetűnyi: „*Azt akarja mondani, ugye, hogy engem szeret?*” „*Azt.*”

Van ebben a szerelmes helyzetkomikumban valami, ami emlékeztet Karamazov Iván és Aljosa nagy beszélgetésére. Annak drámai tetőpontján Aljosa bár nem mondja ki Isten nevét, de némán is tanúskodik arról, hogy van Valaki, aki mindent megbocsát, mert Ő bocsáthatja meg egyedül a jóvátehetetlent. Nem tudom, az idős Gárdonyinak a balatoni képek mellett lebeghetett-e szeme előtt még ez a jelenet is? Hiszen oly kedves olvasmánya volt az orosz regényíró. S mert igencsak megszentelődik ez a szép szövetség a túlérzékeny művész férfi és az örök nő között azzal, hogy Szilveszter a szavakon kívül minden nemes dologra képes, s gyönyörű, egész életet kíván párja mellett élni. Amely után természetesen a mi írónk is nagyon vágyhatott.

Elmondhatjuk, hogy Gárdonyi ugyanazzal az emberi és írói tisztasággal hozta létre idős korában a remekműveit, mint ahogy Devecserben ama karácsonyi dalát komponálta. Szemhéja mögött egyformán kékeltett a dunántúli égbolt és a Balaton.

(Perei Zoltán rajza)

Fiaik pedig kezét nyújtottak egymásnak

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza barátsága

2013-at a kiváló író születésének 150. fordulójára emlékezve Gárdonyi Géza Évének nyilvánították Egerben. Az ünneplésbe lelkesen bekapcsolódik az egész ország és a nagyvilág minden tájéka, ahol magyarok élnek. Az *Egri csillagok* halhatatlan alkotója természetesen megérdemli az osztatlan megbecsülést. Szeretném azonban ráirányítani a figyelmet egy másik jubilánusra is, Bródy Sándorra, aki ugyanabban az évben született Egerben, amikor Gárdonyi Agárdpusztán. Ő is eltéphetetlen szálakkal kötődött szülővárosához, ráadásul jó barátja volt Gárdonyinak.

Talán helyesebb lett volna együtt emlékezni rájuk, egyebek mellett azért is, mert a magyar irodalmi élet ellentétes pólusain helyezkedtek el: Bródy Sándor a liberális eszmék híveként és szószólójaként, Gárdonyi a konzervatívok táborában, a nemzeti és a keresztény gondolat jegyében keresett válaszokat a kor kérdéseire. Ennek ellenére szoros és életre szóló barátság fűzte össze őket. A két irányzat között ma már szinte feloldhatatlan az ellentét. Nevük összekapcsolása tehát a nemzeti megbékélést is jelképezhette és szolgálhatta volna.

Jogosulatlan és megválaszolhatatlan a kérdés, hogy melyikük volt a nagyobb. Bródy Sándor – bár életműve csúcsteljesítményekben nem oly látványosan gazdag, mint Gárdonyié – terepfölverőként, újtóként kora legjelentősebb magyar írói közé tartozott. Úttörő szerepet játszott irodalmunk modernizálásában, a Nyugat-mozgalom előkészítésében.

Ezt a legfényesebben Ady Endre illusztrálja, aki 1905-ben így méltatta érdekeit: „Utána vágattunk tűzzel, gyönyörűen, naivan Európának. Különösen a nyolcvanas években volt legerősebb a nemzeti intelligencia egy kiválasztott kis részében, mesésen szilárd az az illúzió, hogy mi már Nyugatnak élünk. Ennek a korszaknak meg kellett hoznia a szépirodalomban is a maga kifejezőjét. Ennek látjuk mi Bródy Sándort... Nagyon magyar, olyan magyar, ki bízó, hatalmas lelkével nem tudta és nem akarta ismerni azokat az árkokat, melyek küzdelmes századokban elsáncolták a magyar géniust a boldogan fejlődő nyugati nemzet-géniuszoktól.”

Ha Bródy Sándor nyomait keressük Egerben, irodalmi sétánkra a „Kacsapart”-ról, a szülőháztól kell elindulnunk, mely a róla elnevezett utcában áll. Izraelita vallású kereskedő apját üzletemberi tehetségének és megbízhatóságának köszönhetően becsülte a város, az érsek is, akinek a gabonáját ő kezelte. Ősei csak a városfalakon kívül, az akkor még alig lakott Kacsaparton vásárolhattak telket maguknak. A mai utcák helyén a hegyről lefolyó vizek kis patakocskákat alkotva zúdultak alá, paradicsomi életet biztosítva a kacsáknak és az itt játszó gyermekeknek egyaránt. Jóképű, tehetős ember volt Bródy Jakab, aki

elegánsan tudta egy éjszaka alatt elszórni, elkártyázni jó érzékkel megkeresett pénzét. Bohém, könnyed, fejedelmi gesztusokkal lépett át erkölcsi konvenciókat, korlátokat, mint tette azt később tizennegyediként született Sándor fia is. A legkisebb gyermeket Egerben is mindig gyöngédség, kényeztetés, elismerés vette körül.

A Kacsapart alján áll a ciszterek alapította gimnázium, ahová 1874 és 1876 között Bródy Sándor is járt. Egri időszakából talán ezek az évek hagyták benne a legmélyebb nyomokat. Önéletrajzában az első helyen említi, hogy az iskola nevelte belé az emberi méltóság és nagyság tiszteletét, oltotta szívébe „a deklínációval egy időben... a dicsvágyat is”. Onnan származó emlékei ragyognak vissza, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc az idő tájt még a résztvevők személyes élményeiből táplálkozó s a felnövekvő új nemzedékeket is magával ragadó mítosza elevenedik meg *Az egri diákok* című, 1894-ben keletkezett művében.

A regénycselekmény az 1848–49-es forradalom és szabadságharc küszöbén, 1846-ban kezdődik. Nyitó fejezetei fölédzik a korabeli egri diákéletet, a ciszterci diákok játékait és beszédmódját, bemutatják az akkori egri fő utcát, fölvilantva Tárkányi Béla alakját is. Főhőse két ciszterci diák, Szihalmi Pál és Viparina Ákos, akiket a város egyik lakója, a „madaras kofa” levélben jelentett föl, mert elloptak tőle két kolibri madarat, „amelyeket nagy költséggel hozatott külső országból”. A bűnre az vezette őket, hogy házigazdájuk haldokló felesége így sóhajtott föl néhány nappal azelőtt: „Meggyógyulnék én, ha megehetném azokat a szomszédbeli arany madarakat becsinálnak!” A két fiút eltanácsolják az iskolából. Hazaindulnak Erdélybe, Szatmárba. Kalandos útjuk végén Kossuth katonáival találkoznak, s beállnak a honvédseregbe. A mű honvéddé fogadásukkal és egy gyönyörű próféciával zárul: „Piros kalpagot kaptak mindjárt mind a ketten. Pihentek aztán egyet, s úgy mentek együtt vígan a csatába, a magyar szabadság oltalmára. Apa a fiával, tanár a tanítványával. Mert így volt ez akkor. És ha szükség lenne rá újólág, így lenne megint.”

A magyar irodalomban két regénynek a címe helyez kiemelt hangsúlyt az „egri” jelzőre, s fokozza szimbolikussá jelentését: az egyik *Az egri diákok*, a másik az *Egri csillagok*. A két címnek minden alkotóelemében párhuzamos a szerkezete. Okkal feltételezhetjük tehát, hogy a Bródy-regény címe ihlette meg Gárdonyit, amikor az *Egri csillagok* címadásán töprengett.

Az egri diákok arról tanúskodik, hogy Bródy Sándor patrióta érzéseit mindenekelőtt 1848–49 szellemi öröksége táplálta. Egy újságíró küldöttség tagjaként egyszer személyesen is fölkereste Kossuthot turini magányában.

Világképére döntő hatást gyakoroltak a cisztercita rend egri főgimnáziumában szerzett élményei is. Megnemesítette és széppé formálta a kor nagy formátumú, kiválóan képzett, keresztényi értelemben szabad szellemű paptanárai által irányított iskolai éveit, az alma mater gazdag szellemi örökségét. Magatartási és szorgalmi jegyeiből azonban látszik, hogy apjához hasonlóan nehezen tűrte az erkölcsi tilalmak által aprólékos részletességgel és következetességgel szabályozott életrendet. A cisztercita gimnázium szellemisége,

mely a szigort is szeretettel és türelemmel ötvözte, az emberi személyiség szabadságát és autonómiáját mindenkor becsben tartotta, egész életén át elkísérte.

Hite és hajlamai szerint élhette meg zsidó identitását is, soha senki nem kényszerítette őt vallása megtagadására vagy katolizálásra. Bizonyára az egeri ciszterci gimnáziumból magával vitt emlékek is szerepet játszottak abban, hogy egy 1905-ös öngyilkossági kísérlete után olyan kórházba vitette magát, ahol apácák ápolták a betegeket. Egy apácával részleteket olvastatott föl a *Bibliából*, ezzel is segítve fölépülését, újbóli önmagára találását. Megrendítő, messzire sugárzó pillanata ez életének. Emberi és alkotói komolyságát, a tisztaság, a jóság, a tökéletesség utáni vágyát illusztrálja, annak az embernek a lelkivilágára vet fényt, aki átélte a teremtett világ eredendő abszurditását, lényeg szerinti felfoghatatlanságát és megmagyarázhatatlanságát, s megbűvölte, magához vonzotta egy magasabb rendű létezés szellemi valósága is.

Eger iránti szeretete és hűsége egész életét végigkísérte. Gyermekkorában gyakran ellátogatott a várba. *Ónarckép* című, lírai pátoszú visszaemlékezése szerint elsősorban Eger falomladékai és faragott kövei ragadták magukkal. A gimnázium terasza például „tele volt szentek kőszobraival”, amelyek elnyerték a tetszését, de városszerte találkozott „fehér kőemberekkel, apostolokkal és mártírokkal, akik mosolyogtak, intettek, hittak, éltek”. A várost is „csupa kész festmény”-nek látta, ahol „omladékok, porló kőfalak” ölelték körül „az élő utcák”-at. Az egeri hegyekben „valami puha kőre” talált, amiből „tollkással is lehetett figurákat faragni”. Először a vizuális művészetekhez vonzódott, szobrász vagy festő szeretett volna lenni, csak később talált rá a saját egynemű közegére.

Az édesapa halálát követően, 1878-ban a család elhagyja Egeret. Bródy Sándor barátjával, Gárdonyival tér vissza szülővárosába. Gárdonyi 1897-ben telepedett le Egerben. Bródy nemcsak ajánlja Eger írótársának, hanem első útjára el is kíséri 1896 októberében, s a házat, ahol az *Egeri csillagok* alkotója haláláig otthonára talál, együtt választják ki. Gárdonyinak már akkor is volt egeri kötődése, hiszen az addig sokfelé nevelkedett Ziegler Géza az érseki líceumban járt tanítóképzőbe. Barátjához hasonlóan az iskolai rend és fegyelem betartása neki sem ment zökkenőmentesen. Föl-föllázadt a szabadságát korlátozó előírások ellen. Olykor kiszökött a kollégiumból, „rossz utakon járt”, ami végül odavezetett, hogy irodalmunk e jelentős alakja megbukott magyar nyelv és irodalomból. Az őt megbuktató Répássy Jánosnak később mégis szebbnél szebb dedikációkkal küldte el megjelent könyveit.

Sok közös vonás lelhető fel Bródy és Gárdonyi sorsában, alkatában, jellemében, ami sírig tartó barátságuk indítékául szolgált. Egymás iránti kölcsönös vonzalmukat ifjúkori bohémságuk, a konvenciók elleni lázadásuk alapozta meg, az irodalom és Eger szenvedélyes szeretete mélyítette el. Mindig tiszteletben tartották egymás tehetségét, identitását, döntését. Gárdonyi Géza Egerbe települ, Bródy Sándor Pesten marad, de rendszeresen találkoznak, főleg a fővárosban. Gárdonyi különösen sűrűn kereste föl barátját az I. világháború éveiben, amit bizonyára az akkori árubeszerzési nehézségek is indokoltak. A fukarságról is elhíresült „egeri remete” általában egy ötkilós, nagy kerek házi kenyeret és

egy tábla füstölt szalonnát vitt ajándékba barátjának Egerből, aki többnyire drága és finom szivarral köszönte meg a hazai ízeket.

Barátságukról, találkozásairól, meg-megisméltődő „áruccseréikről” Krúdy Gyula mesélt csodálónak a budapesti Mélypincében, melyhez elgondolkodva fűzte hozzá: „ezek voltak az utolsó írók, akik megosztották egymással kenyertüket, szivarjukat. Jó emberek voltak, és szerették egymást.”

Kettejük kapcsolatában azonban fölfedezhetjük azt a repedést is, mely a magyar értelmiség két ága közt ma már szakadékként tátong. Bródy – mint említettük – a liberális értelmiség lázadását testesítette meg, míg Gárdonyi a keresztény erkölcs világában, a nemzeti eszmében találta meg a maga archimédeszi pontját. Ám az idő tájt a liberalizmus szó előtt még helye és pozitív csengetése volt a „nemzeti” jelzőnek, gondolatrendszerét nem hatotta át a modern szabadelvűség agresszív kozmopolitizmusa és nihilizmusa.

Sokatmondó példaként hivatkozhatunk Bródy Sándor *A szent rög* című megindító, szemünkbe könnyet csaló vallomására. Arról szól, hogy benne, a köztudottan zsidó származású és ezért is sokszor gyalázott íróban épp szentföldi utazása során támad föl ellenállhatatlan erővel a honvágy, ott tesz hitet a szülőhaza és annak népe iránti rendületlen hűségéről: „A szent földön haza gondoltam, a szent rögre. Talán bűn is ez? A világosság bölcsője mellett egyszerre csak otthon éltem a mi sötét kis zugunkban, ahol csak most kezdenek gyulladozni a gyertyák. Valóság és áhítat ideköt, de még az olajfák hegyénél is szebb nekem a Tisza füzése, a jegenyesor a felföldi falvak alján. Oh, magyar föld, oh, szent Magyarország, Jézus falujában, az égben, kitárom feléd karomat és fogvacogató vággyal gondolok reád, nem rám parancsolt hazafiságból, melyet az iskolában tanítanak, és amivel a politikusok üzérkednek, hanem ösztönszerű szenvedelemmel, amely benne van a nyárfában, amely nem hagyja átültetni magát és sindevész, ha átviszik.”

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza kapcsolata 1918–19 után, az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra bukását követően, a Horthy-rendszer első éveiben szenvedett törést. Túlzó, türelmetlen, kirekesztő ellenszenvék és vádak fogalmazódtak meg az idő tájt a hazai zsidósággal szemben, sokan őket tették felelőssé a forradalmak büneiért és mulasztásaiért, a háború elvesztéséért, Trianonért.

Ebben a helyzetben Bródy közérzete érthetően egyre rosszabbá vált, míg Gárdonyi a saját világképének a megvalósulását üdvözölte a „keresztény kurzus”-ban, holott egész lényétől és gondolkodásától idegen volt az antiszemitizmus, a nemzeti türelmetlenség és öncélúság valamennyi változata és fokozata. Utolsó éveit Z. Szalai Sándor az elbizonytalanodás és a visszahúzóódás időszakának nevezi, az egyre magányosabb és elszigeteltebb író keserűségét és kiúttalanságát érzékeli. „Néhányszor aztán – hiúságának hízelegve – az irodalom kufárjai hozzá méltatlan szerepet osztottak rá... – olvashatjuk Gárdonyiról írt monográfiájában. – Meghatódott, hogy Pintér Jenő írószámba vette. Hogy az írószövetség alelnöki tisztségével tüntették ki...”

A legbántóbb az volt, hogy a nyilvánosság előtt új pozíciójában sem állt ki azoknak az írotársainak a védelmében, akiket a forradalmak idején tanúsított magatartásuk miatt olykor tényleges ok nélkül üldöztek. Bródy deklarálta el-

lenvéleményét nevezetes, 1921 újévének napján keletkezett levelében. Barátja szemére vetette, hogy hívőként a hitetlenek cinkosává állt. Gárdonyi nem pörölt vissza, átélte és méltányolta barátja érzékenységét. Igazi szakításhoz nem vezetett tehát a kettejük között feszülő nézetkülönbség. A szakirodalom a magasba lobogtatva veti Gárdonyi szemére ennek a levélnek a tartalmát, de azt többnyire meg sem említi, hogy a konfliktus csupán átmeneti epizód volt barátságuk történetében.

Képzeletbeli sétánk a várba visz. Gárdonyi sírjánál állva érezzük a mélyen megrendült barát őszinte gyászát. Bródy Sándor betegsége miatt nem vehetett részt Gárdonyi 1922. november 1-jén megrendezett temetésén. Közös barátjukat, Setét Sándor egri ügyvédet sürgönyben kérte a következőkre: „*A becsületes föld fűvét, mezei virágjának néhány szálát tedd helyettem és nevemben koporsójára. Nevem nélkül. Szó nélkül. Én tudom és érzem, hogy mennyi fájdalmas és igaz szeretettel gondolok rá.*” Fiait megkérte, hogy vegyenek részt a temetésen. A nyitott sírnál a Bródy-fiúk összeölelkeztek a Gárdonyi-fiúkkal.

Két év múlva Bródy Sándor temetésén pedig – apjuk végakarátának megfelelően – a két Gárdonyi-fiú nyújtott kezét a budapesti Kozma utcai zsidó temetőben az öt Bródy-fiúnak, s a koporsóra dobott egy marék Egerből hozott virágot.

(Fery Antal rajza)

Gárdonyi és az iskolai irodalom

Sok szempontból talán célszerűbb lenne Gárdonyi Géza és a gyermekirodalom kapcsolatát vizsgálni, elemezni, ám ha van regény, amely iskolai irodalomként, „kötelező olvasmányként” vált klasszikussá, az bizonyosan Gárdonyi nagyregénye, az *Egri csillagok*. Tanulmányomban részben ennek az okát keresem, másrészt szeretném bemutatni azt a sajátos helyzetet, még inkább viszonyt, amely e könyv, valamint a(z) egykori és jelenlegi) diákok között fennáll.

Mindenekelőtt érdemes néhány szót ejteni az „iskolai irodalom” fogalmáról: értelmezésemben azok a könyvek tartoznak ide, amelyek nem is feltétlenül gyerekönyvek (bár többnyire azok), ám az iskolai irodalomtanítás kánonjában generációkon át megmaradtak. Ilyen akár a *Tüskevár*, akár *A Pál utcai fiúk*, a nem gyerekönyvek közül pedig a *Légy jó mindhalálig* vagy épp *A kis herceg*. (Hogy utóbbiak miért *nem* gyerekönyvek, itt és most nem részletezem, megtették már mások.)

Hogy elemzésem tárgya szinte kizárólag egyetlen regény, nemcsak terjedelmi korlátokkal indokolható. Bár akár *A látbatatlan ember*, akár az *Isten rabjai* megérdemli a kutatók figyelmét, ezek hatása, jelenléte az iskolai kánonban nyilvánvalóan nem mérhető Bornemissza Gergely történetéhez.

Kevés különösebb regénye lehet a ki nem mondott, de néha akár le is írt magyar iskolai irodalmi kánonnak, mint Gárdonyi Géza *Egri csillagok*-ja. Miközben terjedelme és egyéb – később részletezett – okok miatt valójában kevesen olvassák végig élvezettel, a kötet meglehetősen egyértelműen lett az olvasók szavazatai alapján 2005-ben Magyarország Nagy Könyve. (Ugyanerről az ellentmondásról egy 2009-es felmérés kapcsán is szót ejtek még.)

S ha már ellentmondás: *A magyar irodalom története* Gárdonyi-fejezetét író Mezei József értékelése szerint a szerző „szándékában és terjedelmében egyaránt nagy műve” (Mezei 1965: 910) mesés történet, mely „nagyon szép”. „Szórakoztat, tanít, nevel, igazi történelmi olvasmány, remekbe sikerült ifjúsági regény. A hősi, romantikus regény-műfajban, természetesen a példakép Jókain kívül, csak Rákosi Viktor előzi meg *A korhadt fakesztekkel*.” (Mezei 1965: 911)

Az a Rákosi Viktor, akiről ugyanebben a könyvben néhány oldallal később ezt olvashatjuk: stílusa mesterkéltén naiv, jellegzetesen epigon stílus, s kevés tehetsége volt megszabadulni az iskolai hagyományoktól... (Gergely 1965)

S még egy adalék: a korábban említett Mezei József, aki kifejezetten pozitívan nyilatkozik az *Egri csillagokról*, és szerzőjét korszerű felfogásúnak minősíti, e fejezetben mindvégig hibásan írja le a könyv címét, helytelenül névelőt téve elé: „Az egri csillagok”...

Ez a kettőség nemcsak az utókor sajátos viszonyulása a regényhez s általában Gárdonyihoz. Művészi minőségét, értékeit már a kortársak is megkérdőjelezték, nehezen ismerték el. Ady majdnem tucatnyi évvel az *Egri csillagok* megjelenése után írja le, nem is a regényről: „Szeretnék végre egy

nálamnál jóval öregebb íróat fölfedeztetni.” [...] „És most sem akarok fárasztó és utálatos meakulpázást végezni csupán, de tartozom valamivel a magam jobb belátásának s a Gárdonyi nagyszerű íróságának, szóval megint és önzőn önmagamnak. Most látom és tudom, hogy Gárdonyi látva és tudva most »érkezett be« s hogy üdvözölni őt és megkövetni nem is olyan nagy szégyen. Talán a kiadója nevetni fog gúnyosan az enyémre, talán maga Gárdonyi is elszokott attól, hogy még csak légius érdek nélkül is, egy kevéssel ifjabb író áradozzék előtte. Soha és senki ilyen könnyen, ilyen összetett filozófiával, ilyen kedvesen magasról, ilyen poétasággal magyarul nem mesélt, mint a legújabb Gárdonyi.” (Ady 1912: 970)

Ugyanitt Gárdonyi megkapja „a magyar Dickens” minősítést is Adytól – elsősorban „bölcserűjéért”. De a költő is – meglehetősen önkritikusan – elismeri, hogy dicsérete régi adósság törlesztése, még inkább jóvátétel a korábbi kritikákért, el nem ismerésért.

Mi lehetett az oka, hogy a közvetlen kortársak rajongása nem mérhető a kései utódokéhoz? Ezt ma már nehéz lenne pontosan megindokolni, ám sejtéseink azért lehetnek. Egyrészt az *Egri csillagok* stílusával, történetével nyilvánvalóan nem *előre felé* mutat a 20. század elejéről, inkább vissza, Jókai felé kacsingat. Gárdonyi regénye valóban inkább a kései romantika terméke (Komáromi 1999), mint a *Nyugat* prózairóinak előzménye. Már a műfaja – nevezük akár történelmi, akár karrierregénynek – is inkább erre utal, ahogy a „népmesei főhős” szerepeltetése is.

Az sem mindig használ egy könyv reputációjának, ha viszonylag egyértelműen „ifjúsági regény” besorolást kap. És ebből nem feltétlenül a „magas irodalom” rajongóinak általában hibás érvelésére következtethetünk („a gyermekirodalom tanítani való, abban esztétikai érték nem nagyon van”), de önmagában az a tény, hogy egy mű a fiatalabbak számára is elérhető, megközelíthető, mintha máris kevésbé érdekessé, értékessé tenné a felnőtt olvasó számára. Tényező lehet még az is, hogy miközben alapjaiban történelmi hitelességű művet írt, közben „Gárdonyit annyira magával sodorja a romantikus hév, hogy történelmi anakronizmusokat is megenged magának” (Komáromi 1999: 160).

De vajon egyértelműen kimondhatjuk-e, hogy az *Egri csillagok* viszonylag hamar a kamaszok könyvespolcára került? Nos, erre a kérdésre határozott „igen” a válasz. Pintér Jenő 1922-es felmérése (idézi Komáromi 1998) szerint a középiskolások körében Gárdonyi a harmadik legnépszerűbb szerző. Ötven év múlva (Nagy Attilát idézi Komáromi 1998) pedig még mindig a második. Karl May mögött, de jócskán megelőzve például Jókait. (Ő ekkor hetedik a listán.)

Ha ezt figyelembe vesszük, semmi különös nincs abban, hogy az *Egri csillagok* évtizedek óta nem „kopik ki” az iskolákból, immáron generációk nőttek fel Dobó és társai kalandjain.

És itt érdemes elidőznünk egy kicsit a korábban említett, A Nagy Könyv című játéknál. A programsorozat befejeztével, 2003-ban a felületes szemlélő akár nagy elégedettséggel állapíthatta meg: lám, a mindenkori oktatáspolitikai remekül választotta ki (vagy inkább: sugallta) a kötelező olvasmányait, hisz azok közül több is előkelő helyen szerepelt az országos felmérés népszerűségi listáján, egy pedig – épp Gárdonyi nagyregénye – meg is nyerte azt. Csakhogy

épp az egész program magyarországi atyja, Békés Pál beszélt arról többször is a „toplista” kapcsán, hogy azt nézve, elemezve ne hagyjuk magunkat becsapni. Miközben ugyanis egy érett, az értékekre fogékony hazai átlagolvasó képe látszott kirajzolódni a rangsorból, az igazság aligha ez volt. Ahogy Békés fogalmazott, a szavazók nem arra a regényre voksoltak, amelyet valójában szerettek, inkább arra, amelyiket „*illik szeretni*”. Ráadásul egy kicsit későbbi (2005-ös) felmérésből kiderült: hazánkban a harmadik évezred olvasóképes lakosságának közel kétharmada évente egy könyvet sem olvas el (Nagy Attila 2006). Vagyis jogosnak tűnik az a félelem is, hogy a szavazásnál sokak számára – utolsó könyvélményként – eleve csak iskolai könyvek jöhettek számításba. Ezeket, ha nem is olvasták, valamelyest legalább ismerték...

Ezek után már végképp nem kell csodálkoznunk annak a felmérésnek az eredményén, amelyet a Magyar Olvasástársaság képviselőjében végeztünk 2009-ben, közel 150 magyartanár megkérdezésével. A kérdőívvel a kötelező olvasmányokkal kapcsolatban vizsgálódtunk, az eredményekből ezúttal csak azokat citáljuk, amelyek Gárdonyi kapcsán érdekesek lehetnek.

Rögtön egy nagyon jellemző adat: az *Egri csillagokat* a megkérdezett magyartanárok 93%-a adta már föl kötelező/házi olvasmányként, ennél többször (minimális különbséggel) csak *A Pál utcai fiúk* szerepelt a listán. (Nem lényegtelen adat: azok a könyvek, amelyeket a tanárok legalább 10%-a megjelölt – hét ilyen van –, mind 80 évnél „idősebbek”.)

Ugyanez a két könyv szerepelt az élen, amikor azt kérdeztük meg a pedagógusoktól, melyik regényeket szerették legjobban a feladottak közül a diákok. Itt azonban már nagy különbség van Molnár Ferenc és Gárdonyi klasszikusa között. Míg előbbit a válaszadók 70%-a jelölte meg legkedveltebb kötelezőként, utóbbit mindössze 24% (Gombos 2009).

A dolog akkor lesz igazán érdekes, ha az ellentétes kérdés válaszait is megnézzük, vagyis hogy melyik könyve(ke)t olvasták el legnehezebben, melyiket szerették legkevésbé.

A rangsor első két helyezettje aligha meglepő: *A kőszívű ember fiait* a *Légy jó mindhalálig* követi. Ám a dobogóra itt is „felfért” az *Egri csillagok*... A tanárok majdnem 10%-a jelölte meg a diákok által legkevésbé kedvelt kötetként.

Az ellentmondás – hogy szerepelhet ugyanaz a könyv a kedvencek és a nem kedvelt regények között is – csak látszólagos. Mivel valójában hét könyv közül lehetett választani, pusztán matematikai alapon is várható volt az „átfedés”. Másrészt a regény bizonyos sajátosságai miatt ez nem is annyira meglepő. Fenyő D. György egy közelmúltbéli konferencián mesélte, hogy amikor felsőseivel e könyvvel foglalkoztak, a konstantinápolyi kaland vízvázolástónak bizonyult. Az osztály lányai szerint *addig* volt érdekes a történet, a fiúk szerint csak *onnantól*... S akkor nem szóltunk még a nyelvezetről vagy épp a terjedelemtől, amely nemcsak a kevésbé gyakorlott olvasót teszi próbára. Hiszen egy ötödikes diáknak átlagos olvasási tempó mellett 167 nap szükséges a regény elolvasásához (Benczik 1999).

Egy manapság egyre többen emlegetett témához érkeztünk el: ideje lenne „lecserélni a kötelezőket”? Bizonyos klasszikusokat – akár az *Egri csillagokat* is – „el kell engednünk”?

Mások a kérdést így tették föl: a *Harry Potter* vagy az *Egri csillagok* lenne-e jobb iskolai olvasmány?

Utóbbi kérdésre egyértelmű válaszem van: *mindenki számára kötelező* jelleggel egyik sem, de a kérdés önmagában rossz, és meglehetősen félrevezető. (Például azt sugallja, hogy nagyjából ez a két regény(típus) jöhet csak számításba.)

Gárdonyi regényének értékeihez aligha fér kétség. Ha a „hogyan kell történelmi regényt írni?” kérdést ma feltenné valaki, arra még mindig az lenne a pontos válasz: lásd Gárdonyit, lásd az *Egri csillagokat*.

A könyv a nemzeti történelem, mitológia egy fontos epizódját idézi meg, mi több, a törökök elleni küzdelmet leginkább éppen ebből a regényből ismerjük meg (Fenyő D. 2013). Ráadásul azzal, hogy gyermekkortól kísérhetjük végig a főhős útját, az azonosulás is könnyebb az ifjú olvasó számára.

Az azonban ugyancsak fontos kérdés lehet, számít-e, hogy a diákjaink örömmel, értve, élvezve olvassák el a könyvet, vagy *túlesnek* rajta, esetleg épp a rövidített vagy filmes változathoz nyúlva. Vagy egy ilyen, „kötelező” olvasmány-nál ez nem lehet szempont? Vannak iskolai feladatok, amelyeket egyszerűen *muszáj* teljesíteni?

A felvetés kötetnyi elemzést is megérne, tömör válasz talán nincs is. Amit én – Gárdonyi apropóján is – fontosnak tartanék leszögezni: a *kötelező* olvasmányok helyett sokkal inkább *közös* olvasmányokról kellene gondolkodnunk (lásd erről még: Gordon Györi 2009). Olyan regényekről, amelyek egy-egy iskolai csoport (nem feltétlenül egy egész osztály!) számára témát adhatnak beszélgetésekhez, feladatokhoz vagy épp vitákhoz. Felső diákjaink egy része (már nem is biztos, hogy a nagyobb része...) képes elolvasni Gárdonyi nagyregényét. Ha nem hatodikban, hát egy vagy két évvel később. Számukra, ha az *Egri csillagok* kimaradna, „a közös kulturális alap gyengülne meg” (Fenyő D. 2013: 72). Ám nem biztos, hogy azokkal szemben is ugyanezt az elvárást kell megfogalmazni, akik – remélhetőleg csak egyelőre – nem tudják értő olvasóként, a kaland izgalmát átélve, a nyelvezet szépségét élvezve befogadói lenni Gárdonyinak.

A tét nagyobb, mint gondolnánk. Egy 2012-es, középiskolások körében végzett felmérésünk szerint a kamaszok több mint 40%-a szerint a „Szerintem az irodalmi szövegek...” kezdetű mondat befejezése: „nehezen érthető”. (35%-uk szerint az irodalmi szövegek feltétlenül régiak...) (Gombos 2013)

Vagyis az iskolai irodalom kiválasztóinak – legyenek azok a tantervek készítői vagy maguk a pedagógusok – több szempontot kell figyelembe venniük, mint korábban. S ezzel együtt persze mindent el kell követniük azért, hogy Gárdonyit – vagy épp Jókait vagy Fekete Istvánt – el tudják olvasni, meg tudják szeretni a gyerekek. Ehhez egyrészt tudatosabban kell segítenünk az olvasóvá nevelést a családban és az alsó tagozaton is, másrészt *minden eszközt* be kell vetnünk azért, hogy az iskolai irodalomról ne a kínlódás jusson eszébe a gyerekeknek.

Az egri könyvtárban nemrég bírósági tárgyalást szerveztek, ahol a vádlott az *Egri csillagok* volt, a fő vádpont pedig az: „unalmas”, „elaltatja olvasóit”.

„Az ügyvéd védőbeszédében kitért arra is, hogy a vádlott még az unalmas részeivel is tanítja olvasóit. A tárgyalás során mind a vád, mind a védelem tanúi

felsorakoztak. A gyakran közbekiabálásoktól sem mentes tárgyalás folyamán nem sikerült valamennyi tanút meghallgatni, valamint mind a vád, mind a védelem kiegészítő adatgyűjtést kíván folytatni, ezért a bíróság a tárgyalást elnapolta, s az eljárás folytatását későbbi időpontra tűzte ki. A tárgyalás folytatásáról és az ítélethozatalról a későbbiek során tájékoztatni fogjuk az érdeklődőket.” (Margó 2013)

A fentebb írt „minden eszköz” említésekor ilyesmire is gondoltam. Mert akármi legyen is az ítélet, a tárgyaláson – azzal, hogy beszélnek róla, hogy érvelnek a regény mellett vagy épp ellene – Gárdonyi és az *Egri csillagok* csak nyerhet.

Felhasznált irodalom

- Ady Endre (1912): Az új Gárdonyi. In: Nyugat, 5. évf. 1912. 24. sz. 970. p.
- Benczik Vilmos (1999): Házi olvasmányok és olvasóvá nevelés az általános iskola 2–6. osztályában. In: A Budapesti Tanítóképző Főiskola tudományos közleményei. 1999. 17. évf. 109–138. p.
- Fenyő D. György (2013): Mi legyen a kötelező olvasmányok szövege? In: Mi az oka, hogy Magyarországon az irodalomtanítás modernsége lábra nem tud kapni? Szombathely: Savaria University Press, 66–75. p.
- Gergely Gergely (1965): Rákosi Viktor. In: A magyar irodalom története IV. Bp.: Akadémiai, 1965. 921–922. p.
- Gombos Péter (2013): Kamaszpanasz: Egy olvasásfelmérés tanulságai. In: Anyanyelv – Olvasás – Irodalom. Az ELTE TÓK nemzetközi konferenciája, ELTE TÓK Budapest, 2013. május 31.
- Gombos Péter (2009): „Ó, mondd, te mit választanál!”: A tanár felelőssége és lehetőségei a kötelező olvasmányok kiválasztásában. In: Könyv és Nevelés, 11. évf. 2009. 2. sz. 43–48. p.
- Gordon Győri János (2009): Kötelező, közös, kölcsönös olvasmány. Hagyomány és megújulás az iskolai olvasmányok kánonjában. In: Könyv és Nevelés, 11. évf. 2009. 2. sz. 28–36. p.
- Komáromi Gabriella szerk. (1999): Gyermekirodalom. Bp.: Helikon 352 p.
- Komáromi Gabriella (1998): A gyermekkönyvek titkos kertje. Bp.: Pannonica 411 p.
- „Margó” (2013): Bírósági tárgyalása gyermekkönyvtárban. In: a Bródy Sándor Könyvtár honlapja. [online] cop. 2013. 01. 25. [2013. 05. 31.] <URL: <http://www.brody.iif.hu/hu/node/13260>
- Mezei József (1965): Gárdonyi Géza. In: A magyar irodalom története IV. Bp.: Akadémiai, 1965. 901–914. p.
- Nagy Attila (2006): Az olvasás mint kiváltság? – Adatok és töprengés „A Nagy Könyv” akció ürügyén, In: Magyar Tudomány, 167. évf. 2006/9. 1113–1119. p.

Az Egri csillagokra nézve

*A badviselés itt ma más.
A bős a kardot ki se rántja.
Bankó a bombarobbanás
s mint fillér, száll szét a szilánkja.
József Attila*

Mai Hódoltságunkból úgy látom, több mint háromfelé szakadt országunkban túl sok a hazaáruló janicsár és veszendően kevés a jó hazafi. Pedig az Egri csillagok 2005-ben „Magyarország legkedveltebb regénye” címet kapta. A globalizmus korában ezt azért hozom szóba, mert gyerekkorom újraolvasott Egri csillagokjából kiindulva úgy gondolom, Gárdonyi regénye ma is kitűnően ösztönöz hazaszeretetre. (Meg például hűségre, bátorságra, hősiességre, barátságra.) Én is rászavaztam és újra rászavaznék a legkedveltebb magyar regényre, melyből a fiaimmal, barátaikkal és iskoláinkkal örömmel tanulnám jól szeretni végre szegény Magyarországom. Már amennyire mai magyar valóságunk ezt show műsor nélkül is megengedi. Normális erkölcsi körülmények között persze nem hogy engedné, meg is követelné szeretetünket. Amennyiben valóban jó példával járt előttünk anyánk, apánk, tanítónk, iskolánk, templomunk, közösségünk, hazánk. Vagy inkább úgy kellene közelednem önmagunkhoz, hogy hazánk akkor van legjobban rászorulva fiainak, lányainak szeretetére, amikor bajban van? Amikor nagy a túlerő. Amikor szeretni, hozzá hűségesnek lenni a legnehezebb, érte hitünkéből fakadó áldozatokat hozni mégis muszáj. Épp ezért kellene vérünkbe oltani, tulajdonságunkká formálni, eszünkben és szívünkben tartani Dobó István egri várkapitány esküjét: A haza nem eladó.

Gárdonyi nem venné rossz néven, hogy a török időknél is megosztottabb hazánkban most József Attila versét idézem: „*Nem szeretnek a gazdagok, / míg élek ily szegényen. / Szegényeket sem izgatok, /nem állok én vigasztnak ott, / ahol szeretni szégyen.*” (Könnyű, fehér ruhában) Hazánk szeretete elsőrendű erkölcsi parancs, ügyelnünk kellene ezért a szegények és az irántuk valóban elkötelezett, szociálisan érzékeny értelmiség jó viszonyának kialakítására. Képtelenség elfogadni azokat a rendkívüli anyagi-vagyoni különbségeket, amelyek miatt az ország igazságtalanságra igen érzékeny és tisztességes szegénysége ma mégcsak hangosan dörög, de ha így megy tovább, holnap nyomorlázadásokban fogja kifejezni elégedetlenségét, törni-zúzni fog, nem nézi majd, mit rombol le s mi történik vele. Pénze, hatalma és törvényei védelmében a vagyontulakozók túl gyorsan és gátlástalanul összerabolt úgazdagok még örülni is fognak az országrombolásnak; számukra újabb és újabb befektetési lehetőségek nyílnak. A célszerű szegények keserű sorsa édes e gazdagoknak. Ellenfeleink és ellenségeink sok magyar költőt tanítottak meg gondolkodni és bevilágítani hazánk népének halálos veszedelmeibe. Az elgyöngített, erőtlenségében elcsüggedő, gyakran könnyen megvert és megverhető magyarok tehetetlensége hívta elő

Adyból az átkot: „*Ha van Isten, ne könyörüljön rajta: / Veréshez szokott fajta, / Cigány-népek langy szívű sibederje, / Verje csak, verje, verje. // Ha van Isten, meg ne sajnáljon engem: / Én magyarnak születtem. / Szent galambja ne bogy zöld ágat hozzon, / Üssön csak, ostorozzon.* “ (Nekünk Mohács kell!)

E viszonylagos békében hogyan is tehetnénk fel jól a kérdésünket? A szegények szeretik jól a hazájukat? Vagy inkább a gazdagok? És fordítva: valóban a gazdagokat és hatalmasokat szereti jobban a mi hazánk, azért halmozza el őket annyi jóval? A magyarok Istene is a őket hallgatja meg? A többi érje be isteni malaszttal, örüljön, hogy számadat lehet minden választáson? Az erkölcsi szegényeket, a hazaáruló janicsárokat miért szereti jobban a mi hazánk? A gyermekrabló Jumurdzsákokat. A hazájukért hősiezen harcoló végváriakat miért nem szereti igazán? A Dobó Istvánokat, a Bornemissza Gergelyeket.

Ma megosztottabbak vagyunk, mint amilyen megosztottak a hódoltság idején voltunk. A megosztottság nem háromfelé húzza-vonja, hanem szinte annyi felé szórja darabjaira az egyre gyöngülő országot, ahányan vagyunk. Ennek örül igazán a kívül-belül fosztogató, minden magyar marhát, tyúkot, birkát leöldöső, felzabáló török! És ennek örül a hazai rabló gazdag is! Sziget hőse még azt vallotta, addig nem alszunk, míg a török egy lábnyomot mondhat magáénak a haza földjéből. „*Elfussunk? nincs bová, sobun másutt Magyarországot meg nem találjuk...*” – így a költő és hadvezér Zrinyi. A maiak is mintha a föld mélyéből visszhangoznák Zrinyivel, Kodály Zoltánnal: – Ne bánts a magyart! – S hol sírjaink domborulnak, a győztesek büszkesége dülleszti magyar szabadságharcainkat eláruló janicsárok janicsárjainak mellkasát. A magyar hazára és szabadságra szívükre tett karmokkal esküsznek. Mindenütt otthonosak, magabiztosak, műveltek, elégedettek. Teljes hatalomra éhesek! Választhatók. És választók. Mind. Mi meg devizahiteles, öngyilkos, földönfutó otthontalanok, elszegényítettek, elbuzdítottak vagyunk János pap országában. Ahogy Arany írta: „*Kedves ország volt ez a táj / Minden naplopónak, / Kasza-kapa-kerülőnek, / Ében kóborlónak; „...S aki egyszer megkívánta / Azt be is bocsáták, / Pogány fővel el nem bagyta / Többé a kalákát: / Megtaníták kulacs-szónál / A Krisztus bitére... / Vagy nem is a bitre, hanem / A vallást elundokító / Sok mindenfélére*”.

Szegény szerencsétlen hazafiaink ma nevetségesebbek, korszerűtlenebbek, szegényletesebbek, mint elődeik voltak. Hazaszeretetünkön kívül szinte semmink sincs, nem tanultunk meg még lopni sem, legfőljebb álmaink vannak, reményeink, hogy majd egyszer talán mégis megtehetjük, amit réges régen meg kellett volna tennünk a haza megmaradásáért. Élünk még, él még bennünk (egy kicsit) a megmaradás akarata. De hogyan lehetne valóban élni fiainkért, lányainkért, unokáinkért, családunkért, becsületünkért? Igen, a nemzet közös boldogságáért. Mit tehetnénk e szétzüllesztett, összezavart, szétrabolt, munkátlanságra kárhóztatott, elszegényített, újra meg újra romlásnak indult, vagyonszerzésbe szédített szegény népért, nemzetért? „*Romlott a tiszta erkölcs, s polgári erény nem fénylik.*” (Széchenyi István) Ha tudta volna Petőfi, hogy nem érdemes meghalni sem!

A Nyugat alkonyán az amerikai pénzügyi rendszer válsága az erősebb európai nemzeteket is válságba sodorta, s a globalizáció minden korábbinál kíméletlenebb és ravaszabb hódításokra sarkallta a karvaly tőkét: iparunk lerombo-

lására, mezőgazdaságunk szétverésére, a hazai pénzhatalom megszerzésére, a piacok meghódítására, munkátlanság előidézésére: – Minek dolgoznál! Adunk hitelt neked is! – Az összeomlott keleti keleti birodalom országkoncaiért a nyugatiak ügyesen (és intézményesen) fogtak össze egymással és a szolgálatukba szegődött privatizátor janicsárokkal. E pénz- és a párturalmak szájtépő demokráciájában a becsületére és tudására kényes (vagy nem elég kényes), szellemi vezetők nélkül maradt értelmiség pedig végeredményben úgy hagyta magára népét, nemzetét, hazáját, ahogy fizetett szakértolóvá válhatott, vagy kinullázható tehetetlenné, munkátlanná, munkakeresővé, idegenbe úzhetővé. Hol van Kassák Lajos, Németh László, Veres Péter, Tamási Áron, Illyés Gyula? Ma nincsenek nagy szellemi eligazítók, példaadók. És a magyar emigráció? Hullásában a súlyosan fogyatkozó anyaországtól várja az utánpótlást, élete meghosszabítását. Valóban jönne haza, ha jöhetne? Külön-külön gyorsabban fogy a népünk, Eger várvédőinél is gyorsabban. Kovács Imre születésének 100. évfordulóján a magyar Parlamentben tartott megemlékezésen az író unokája angolul énekelt a pulpituson. Így vagyunk: „*Akár farkas, akár emésszen meg bolla, Mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó.*” (Zrínyi)

A magyar nép zivataros századaiban tisztán felelgetnek egymásnak nagyjaink! „*Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet! / Ordítson orkán, jőjön ezer veszély, / Nem félek. A kiirt barsogását, / A nyihogó paripák szökését // Bátran vigyázom. Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat. / Ez tette Rómát föld urává, / Ez Maratbont s Budavárt biressé.*” (Berzsenyi Dániel) Ugyanez tette nagy lélekké Dobót, hőssé az egiéket.

Tinódi 150 ezer, a legújabb történelem 30-40 ezer török támadóról szól, s velük szemben 2-3000 egri magyarról. Ne feledjük: töröknek és németnek egyaránt érdekében állt erősíteni a magyar urak marakodásait, a pártviszányokat. I. Szulejmán a királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség egyesülési szándékát akarta megakadályozni, azért vonult seregeivel a végvárak ellen. Temesvár és Szolnok eleste után, a Felvidék kapujában Eger vára maradt az egyetlen jelentős erőd, s az egiéket az életet választották, és ezért készek voltak meghalni. A török kitűzte a fekete lófarkas zászlót. A várvédők, ha megadják magukat, halál vár rájuk, ahogy egész Magyarországra és az európai kereszténységre. Tehát muszáj győzni! Az 1552. szeptember 9-én megkezdett ostromot a törökök október 17-én feladták.

Az idén 150 éves Gárdonyi (Ziegler) Géának, a Gárdony-Agárdpusztán született magyar néptanítónak ugyanazért volt fontos a XIX. század végén, a XX. század elején megírnia és kiadnia az Egri csillagokat, amiért kicsinek és nagyoknak ma is fontos megértenie legalább e könyvből, hogy micsoda ereje van a hazaszeretetnek, s milyen rendkívül végzetes a hiánya. „*Epévé változzék a víz, mit lenyelek, / ha téged elfelejtelek! / Nyelvemen izzó vasszeget / üssenek át, / mikor nem téged emleget! / Hunyjon ki két szemem világa, / mikor nem rád tekint, / népem, te szent, te kárbozott, te drága!*” (Dsidá Jenő: Psalmus Hungaricus)

Jön a török vagy nem jön? Itt van? Itt. Hol vagytok végvári hősök, Borne-misszák, egri nők, Dobó Istvánok! Hol vagy lélek, szuverén magyar nemzet, szabad magyar népkarát? A haza nem eladó!

„Perújítás” Gárdonyi színpadán: Fekete nap (1906.)

A *Fekete nap* című színműve a kevésbé ismert írások közé tartozik, kevesen ismerték a maga idejében is, bár 25 estén játszott a Király Színház. Kosztolányi Dezső, aki többnyire méltatója volt Gárdonyi írásainak, vegyes benyomásokkal, mi több, bizonyos értetlenséggel jött ki a bemutatóról. Hiányérzete alighanem abból származott, hogy öt esztendővel *A bor* után még mindig Baracs Imre és Szunyog Juli falujának újszerű színpadi metszete volt a viszonyítási pont és a mérce. Azt írta a *Budapesti Napló* másnapi számában (1906. július 8.), hogy „(...) csodálkozva kutattuk, kerestük Gárdonyit, *A bor* szerzőjét, azt az író, kinek mindenkoron valami mondanivalója van. Hiába. Nem tudtuk megérteni, miért írta meg a darabját (...)?” Dicséri viszont a történetek lélektani megalapozottságát, Moháriné lelki fejlődését, ahogy „az ontudatlan, tapogatózó és tipegő vak nő (...) anyából asszony lesz, furfangos, kegyetlenül bosszúálló asszony”. Dicséri a Mohárinét alakító Jászai Marit is: „Gárdonyi neki írta a darabot, s ő csakugyan meg tudta értetni a szájalmasan összetiport s a kétségbeesés dühében felemelkedő, férfilelkű vak asszonyt (...)”.

Az tehát itt a kérdés, Kosztolányi Dezső kérdése, hogy miért írta meg Gárdonyi a *Fekete napot*?

Olvassuk újra a darabot, s ha megtaláljuk azt a hiányolt „mindenkori mondanivalót”, a Gárdonyi-ünnep emelkedett hangulatában igazítsunk annyit a Kosztolányi-kérdésen, amennyi a *Fekete napnak* „jár”; s bár valóban nem áll helyt *A bor*-ral való összevetésben (ahhoz egyik Gárdonyi-darab sem mérhető!), azt bizonyára belátjuk: a mű páratlanul éles, már-már abszurd szatírája – merész írói és színpadi tett! Ez pedig Gárdonyi Gézának „jár”.

A *Fekete nap* jelentősége elsősorban bensőségértékében van, a merész hazafiúi kiállásban, a szatíráig feszített osztrákgyűlöletben. Esztétikai értékei között ennek megfelelően első helyen áll a darab komikumuma.

A cím alá azt írta Gárdonyi: „*Történet a szabadságháborúból*”.

Valóban epikus építményű a *Fekete nap*: történetek egy faluszéli házban a szabadságharc egy napján és estéjén. Kivétel az utolsó felvonás, az több „történetnél”: az dráma; a kisember frontot nyit a házát megszálló, pusztító, nemzetgyalázó császáriakra. Műfaját esetleg a drámai műnem poétikáján kívül célszerű keresni; ez a darab voltaképpen **perújítás** a császár elleni több évtizedes, meg-megújuló, ám nem csillapodó Gárdonyi-perben. Mindenekelőtt Világosért, a szabadságharc után bujdosni kényszerülő Ziegler-apáért, a túlméretezett-túlhajszolt milleniumi parádé-sorozatért...

A *Fekete napot* megelőző „beadványok” ebben a perben: *A lámpás* című kisregény, *a milleniumi rendezvények ellen* tanúsított ellenszenv, és a politikai szatíra foglalatába zárt *Göre-levelek*, elsősorban a *Tapasztalatok* című kötet írásai.

A *lámpás* még csak visszafogott kísérlet annak bemutatására, hány féle az emberi magatartás, ha a haza tetteket kíván. Nem is volt különösebb hatása az író „perében”, kiváltképp, hogy alig figyeltek másra, mint a könyv első soraira: „A lámpás én vagyok.

Világítok a sötétségben. Utat mutatok. Nálam nélkül vak a látó is.”

Többnyire ennyi a sokat idézett „ige”, ám nem olvasták hozzá az allegóriát teljessé és igazzá egészítő Gárdonyi-szatírárt: „Hátha még a kormány nem sajnálná tőlem az olajat!”

Viszont már „beadványszámba” vehetők a kisregény szabadságharcos lapjai. Azok, amelyeken „Kossuth Lajosnak holtakat ébresztő csatára hívása mennydörgött”, és *A lámpás* néptanítója harcba szólított a császár ellen: „Minden magyarnak, a kinek ép a keze, fegyvert kell ragadnia és addig ne aludjék párnan senki, míg a magyart gyilkolják. Magammal viszem az egész falut.”

Vitte is, kivéve a papot. (Igaz, voltak papok, akik engedelmességek az erkölc parancsának.)

A kisregény végén „egy újsághír” csattan: a *Nemzetből* idézi „Ő Felsége legkegyelmesebb intézkedését” a magyar Lámpás (itt: Kovács Ágoston néptanító) országra szóló megbecsüléséről:

„Ő Felsége Kovács Ágoston mátraszéli *néptanítónak* ötven évi sikeres működése elismerésül a *koronás ezüst érdemkeresztet* – és laimburgi Leisz Emil cs. kir. nyug. *udvari lovász részére*, sok éven át meglelégedéssel találkozott szolgálatai elismerésül az *arany érdemkeresztet* adományozta.”¹

Ez a pár sor első olvasásra alig több, mint szimpla satíra: a „cs. és kir. nyug. lovász” többet ér „Ő Felsége” szemében, mint a néptanító. Ám a Gárdonyi-közlemény kimódoltan „diszkrét (...), s csak a kontextus által mutatja meg magát (...)”, ami Milan Kundera komikumértelmezése szerint – ironia. ² Finom, rejtőzködő természete következtében „(...) csakis a megismételt olvasás során bontakozhat ki az ironikus kapcsolat”³, ahogy a fenti híradás esetében sem elegendő a rutinszerű olvasás. Soráiban a komikum két válfajban van jelen; Őfelségére és kereszteteket osztogató hivatalára nézve satíra, a néptanító sorsában pedig ironia.

A millennium

Gárdonyi József idézi édesapja 1896. május 2-án bejegyzett naplósorait:

„Első napja a nyári ruhának és a cserebogárnak. A millenniumi kiállítás megnyitása. Én bizony nem húztam frakkot. Utálattal néztem végig a német família mint fogadja ’magyarságom’ hódolatát. A király - kopasz keselyű vörös kucsmában és fekete ködmenben. A királyné feketében, Árpád ivadékai részint téliprémes magyarnban, részint nyáriban. Keverve cilinder és frakk. Főként a kereskedők voltak díszmagyarnban, meg a grófok, mágnások.

¹ A *lámpás* c. kisregényből Rozsnyai Károly kiadása szerint idézek. Bp., 1905.

² Milan Kundera: Mi az ironia? In: Elárult testamentumok. Bp., 1996., Európa K., 186.

³ Uott

A király beszédétől meg a *Gotterbaltetől* az ezredik ünnepen rosszul lettem.”⁴

Gárdonyi József hozzászói: „Hogy családját megóvja a hamis tüzek fényétől, vonatra ültette édesanyját és gyerekeit. Elküldte őket a Balaton mellé, Szőlősgyörökbe. (...) Ne lássák, hogy szenved annak ünneplésétől, aki Ziegler Sándorra szegénység ruhát szabott (...).”⁵

Maga helyett (s ez már önmagában politikai grimasz) a „lepéndi különítményt”, Göre Gábort, Durbints sógort és Kátsa cigányt küldi a fővárosi parádéra. Mielőtt útra kelnének, Göre bíró rendelkezik, miként történjenek az ünnep heteiben a lepéndi dolgok; helyettest jelöl ki, végrehajtót biztosít, intézkedik a tömlöc működéséről, még a családját is az ünnep szellemében igazítja el: „Mivelhogy a zannukom mögen nemzetszaporító állapotban vagyon, hát ha fiú lönne, a mit a zisten engegyön, Árpád lögyön a neve vagy Zoltány, de Taksony sömmi esetre se, ha pedig leány, a mitül a zisten örizzön, hát Zsófi is löhet, mivelhogy Árpádné nevit nem tuggya a kántor se (...).” (*Tapasztalatok...*)⁶

A község pénzén ünneplő lepéndiek azzal fizetnek, hogy minden érdekesebb fővárosi eseményről levélben számolnak be az otthoniaknak. A „szent koronáról” például így: „(...) A szent koronát által vüszik a királyi rezedentziából a zország uly házába, hogy mindönki mögláthassa, hogy nem veszött el, aztán mögen vissza vüszik a király ládájába (...)” (*Tapasztalatok...*) És visz a posta egy szatirikus „csoporképet”, a népi nevetéskultúra szellemében alkotottat, amelyen együtt látható egyéb látványosságok között a király, a királyné, és – Göre gatyája:

„Én bizony végig ünnepltem a zegész nemzeti ünnepöt, noha fél eszten-deig tartott, és láttam a kirájt is, a kirájnét is és sok nagyméltóságú urakat mög a haza koszorus költőjét Jókai Mórt, noha épp akkor nem vót rajta, mög mindönkit. Pósa Lajost is és vótam a rátzferedőbe is, hogy a zisten süllýessze el, mert ellopták benne a gatyámat.

Mejhöz hasolló lyókat kívánok Göre Gábor bíró úr.”

Bár a *Göre-levelek* napilapban (Magyar Hírlap) és egymásra sorjázó könyvekben is az olvasók elé kerültek, Gárdonyi „perének” *legbátásosabb* „beadványa” a színpad volt, a *Fekete nap*.

A történet Moháriék faluvégi házában játszódik, és pedig egyetlen napon reggeltől estig. A történéseket a szembenálló csapatok pillanatnyi helyzete alakítja; az első felvonás reggelén az itt éjszakázó honvédek szedelőzködnek, velük megy Mohári Sándor is. A második felvonásban már az ellenség ver tanyát Moháriéknál. Beszállásolnak, vacsorát rendelnek. Ezenközben elesett honvédek hoznak a határból, köztük van Mohári Sándor .

Ez a jövés-menés jót tesz a „szabadságháború” mozgalmasságának, ám a sok egymásra torló jelöl a minimumára csökkenti mind az eszmei tartal-

⁴ In: Gárdonyi József: Az élő Gárdonyi. Bp., Dante Könyvkiadó, 1934., I. k. 292

⁵ Uott 293.

⁶ Tapasztalatok vagyis más szóval a nagy kiállításon szörzött tapasztalatok. Bp., é. n., Singer és Wolfner

lom elmélyítésének, mind pedig egy-egy szereplő jellemformálásának esélyét. Az első felvonás például 20 jelenet, a második 19, a harmadik 3, ám ez rövidke felvonás. Ráadásul mindig tele a színpad: jelenetváltáskor a már színen lévők többnyire nem azonnal távoznak, hanem hozzájuk csatlakoznak az „újak”, és csak 2-3 jelenettel később cserélődik ki a szereplőgárda. Ez valóban nem kedvez a jellemformálásnak; a néző szeme, egy idő után már a figyelme is ott „sétál” a „voltak” és a „jöttek” sokadalmában, keresgélve-találgatva a váltások okát és értelmét. Természetesen nem az kifogásolható, hogy a háziakon és a cigányokon kívül nincs a darabban állandóan színen lévő magyar hős, netán „főhős”. Ez inkább erénye Gárdonyinak, hiszen ebben a front mögötti valóságban a kisemberé a hős (sőt a főhős) szerepe is: vívják meg a szabadságharcból rájuk eső részt! Éppenséggel javára írható a darabnak, hogy nem vezényeltett valaki, a magyar történelemből ismert hős a Mohári-házba arra a pár órára, amit pihenőként ott töltöttek a magyar honvédek. Van nevük (pár markáns vonással megrajzolt jellemük is) a II. felvonásban Moháriékhoz beözönlő osztrák tiszteknek, akik az elbizakodottság és az ital hatása alatt „mótyarul” beszélgetnek egymás között, próbálgatják a csárdás lépéskombinációit, készülnek a győztes szerepre; ki főispánságra, ki polgármesterségre...

A III. felvonásban front nyílik a Mohári-házban: a tiszt urak „térfelén” lam-pionok adnak keretet az estére tervezett (még inkább parancsba adott) ünnepnek, Moháriék pedig kézközbe helyezik azt a méreggel töltött üveget, amit a minap egy elfogott kémtől vettek el Gárdonyi természetesen a Mohári-oldalon áll, és pedig művészete egyik legművesebb komikumával, a felvonás belseje felé haladva: legfullánkosabb szatírájával.

Komikum – 1849 tavaszán?

Hogy ez rendjén van-e, Kölcsey óta nem kérdés. A *Vanitatum vanitas* költője jó háromnegyed századdal a *Fekete nap* előtt egyértelművé tette: „Nincs semmi annyira jó, nemes, nagy és szeretetre méltó, hogy komikai felvilágításban ne tétethessék; s a művészeti szépség kevesebbedik-e Aristophanesben, midőn Euripidest vagy Sokratest vagy éppen az istenségeket teszi nevetség tárgyává?”⁷ Másutt is megfér Gárdonyinál a komikum és a tragédia. A *Febér Anna* II. felvonásában sem „kevesebbedik” a művészi szépség „a komikai felvilágítás” miatt, pedig ott is a legdrámaibb órákat előzi meg: Horváth bíró a siralomház szomszédságában (ahol Fehér László az ítélet végrehajtására vár) cigányok kis csoportjából igyekszik kipróbálni valami „használhatót” László ellen.

Sikertelenül. A bírói mindenhatósággal szemben a cigányok a népi nevetéskultúra biztos fegyverzetében állnak helyt: beszélő nevük (Ganges, Kolokány, Nánó, Abrincs) mögé rejtőznek, ahonnan a legkeményebb bírói fenyegetésre sem bújnak elő; addig növelik a mellébeszélés szóhalmazát (Ganesnek például nincs keresztneve, Kolokánynak ellenben négy is van, és pedig Fáni, Juli, Mária, Magda), mígnem teljesen abszurdá lehetetlenedik a „párbeszéd”, és eredménytelenné a korbáccsal nyomósított vallatás.

⁷ Kölcsey Ferenc: Komikumról. In: K.F. Minden munkái. Pesten, 1842., Heckenast Gusztáv, III. k. 55.

Gárdonyi olvasóit nem lepte meg az illetéknépp megalkotott cigányszerep; már a *Göre-levelekben* megtapasztalták, hogy nem olcsó elménckedés, amikor Kátsa nevetet. Gárdonyi kitűnő ismerője a cigány lelkének, észjárásának; együttérző kiszolgáltatottságukban, és pártjukra áll akkor is, ha nagyotmondással, füllentéssel, rászedéssel ügyeskednek egerutat egy-egy szorult helyzetből. Némelykor éppenséggel úgy találjuk, hogy szövetségesei az írónak, vagy mintha adott esetben Gárdonyi is a „cigánykülönítményhez” tartoznék; az *Október* című rajzban (*Az én falum*) szinte együtt vándorol a mindenhonnan elűzött védtelenekkel egy megértő (?) világ felé. A *Febér Anna* idézett jelenetében is ott van velük a vallatáskor, láthatatlan ötödikként helyesel, tagad vagy kuncog minden megnyert, de legalább el nem veszített pillanat mögött.

A *Fekete nap* első felvonásában a honvédek egy elfogott kém (Schwarz) őrzését bízzák rájuk azzal, s ez is a lélektan része, hogy ruhája és lábbelije az övék lehet. Mint az ördögfiak a bocskoron, az ostoron és a paláston a *Csongor és Tündében*, látványos és mulattató civakodásba kezdenek minden leszedhető ruhadarabért.

Kecsege: (A kém kabátját és nadrágját vizsgálja.) Vadonat új nadrág! Csak a hátulja fótos!⁸

Ismerős ez a „minősítés”: Arany Csóri vajdája tudatában fért meg ilyen példásan az „új” és a „fótos”, amikor az átmeneti cigányuralom és a borital mámorá álomba döntötte népét és őt magát is, amikor „Jött az édes Álom, csöndesen, meztláb” (hogyan jöjjön a cigányálom, ha nem meztláb?), és a vajda olyan álmot látott, amilyenre egész életében vágyakozott: „Eljárta eszével Nagy-Cigányországot:/ Hogy s mikép vesz ő majd új veres nadrágot,/ Amely senkinek még soha testén nem volt – / Ánglia-posztóján bársonybul lesz a folt.”⁹

Kecsege „vadonat új nadrágja” és Csórié: a komikum *'tiszta komikum'* válfaja. Magát a válfajt Barta János a következőképpen írta körül:

„Egy időben úgy vélték, hogy minden nevetés kinevetés, hogy minden komikum támadás, kigúnyolás, szatirizálás. A komikum birodalmának ebbe a leszűkítésébe (...) semmiképp sem szabad belenyugodnunk. Hinnünk kell azt, hiszen életben-művészetben oly sokszor találkozunk vele, hogy van egy olyan változat, amelyet tiszta komikumnak mondhatnánk: fölény van benne, felszabadultság, derű, sőt akár gyönyörködő elragadottság is. (...) Önmagában megálló, transzparencia nélküli, hátsó gondolatok, rejtett vonatkozások nélküli világ ez: a nevetés tiszta fluiduma.”¹⁰

Visszatérve a kém holmijáért civakodó Kecsegéékhez; amíg ők az osztozkodás megoldhatatlan feladatával viaskodtak, Schwarz megoldotta a magáét: a zűrzavarban szép csendesen meglépett. A cigányok „Fogják meg! (...) Ellopta a

⁸ A *Fekete nap*ból a következő kiadás szövegét idézem: Bp., 1906., Singer és Wolfner

⁹ Arany János: A nagyidai cigányok, II. ének. A.J. Ö.m. III. k.: Elbeszélő költemények, Bp., 1952., Akadémiai K., F. szerk.: Barta János

¹⁰ Barta János: A nagyidai cigányok értelmezéséhez. In: A pálya végén, Bp., 1987., Szépirodalmi K., 55.

nadrágunkat”-hangoskodással helyben ugrálva „erednének” a nyomába, ha nem félnek otthagyni, amit már megszereztek.

A harmadik felvonás elején a bekvártélyozó németek közül kivált a reggeli kém, és megszólította a meglepett cimborákat:

Schwarz: Szervusz atyafiak! No, megismertek-e?

(Ugyan mire való a népi komédiázás, ha nem az ilyen szorult helyzetekre?)

Cigányok: (Meghökkennek.) Sose láttuk a nagyságos urat! (Az arcukat lehetőleg elváltoztatják: egyik felfújja, másik beszívja, harmadik a szemöldökét görbíti el.)

Schwarz: Ma reggel melyitek fricskázott orron?

Cigányok: Mink nem, instálom.

Pikles: Reggel mink nem is voltunk itthon. (...) Azok más cigányok lehettek.

Schwarz: (Kákóhoz) Hát azt a cipőt hol vetted, ami a lábodon van?

Kákó: (ijedten) Karácsonykor kaptam, instálom a Jézuskától, a plébános úrnak a szemétdombján.

Addig húzták az időt hasonló válaszokkal, amíg az a bizonyos egerút ezúttal is elébük szaladt: hozták a levest, ki törődött Schawrz cipőjével!

Vacsora.

Megmozdultak a frontok. Moháriék oldalán „a másféldecis zöld üvegecske” vettetett be feltűnés nélkül, a másik oldal viszont gátlástalan győzelmi ünnepbe kezdett; zajosan, hangos pohárköszöntőkkel. A fő szónoklat az ezredeszt illette meg: szavai az elnyomók örök szótárából vétettek, retorikája hamisítatlan győzelmi építmény:

„Isten engedje, hogy a fáradságos hadjárat hervadhatatlan babérokkal díszítse a császárság fegyvereit, hogy a lázadókat megtörve, az országot az ellenségtől megtisztítva hősi kardunkat a felséges császárért és a monarchia nagyhatalmi erejéért továbbra is diadalmas önérzettel viselhessük.”

Erre aztán mindnyájan: Hoch! Hoch!

Amint ezt meghallották a cigányok, akiket az esti hangulat emeléséért tartottak ott, ennek az emelkedett szónoklatnak a végén, ahogy népünnepélyeken vagy kortesbeszéddek után szokták: „tust húztak”.

Adler: Nem ezt kell ilyenkor húzni, marhák. *A császári himnuszt!*

Kákó: Sohase járt ebbe a faluba a császári nóta, instálom.

Ezt és az ezt követő alkudozást Adler és a cigányok között – mivel ez a *Fekete nap* lelke, és Gárdonyi szatirizáló művészetének legjava – érdemes vázlatos nevetéselméleti vizsgálat alá venni.

Az, hogy nóta, akár rendjénvaló is, cigánytól nótát szoktak rendelni, himnuszt alighanem soha!

Továbbá: a császári nóta a cigány értékrend szerint a császári himnuszt cigányszabású (cigányméret szerinti) *felnagyítása*, valójában persze *lefokozása* (a kocsmában rendelhető nóták szintjére). Nevetésstanilag a nagyítás is, a lefokozás is (az eredetinek valószínűtlen méretben vagy arányban megjelenített mása) – a paródia egyik leghatásosabb eszköze! Ám itt nem áll meg az alkudozás. Lükő mindenképpen borraivalóra akarja vinni a dolgot, s következőképpen tartja életben a „rendelést”:

„Hát instálom, csak tessék fütülni.”

Ez cigány szájából mindennapos kérés, ám itt és most azt várná az ember, hogy a himnuszára (pláne ilyen ünnepi és kapatos pillanatban) kényes és önérzetes katona kardjával nyomban megtorolja az arcátlanságot. De nem: „Adler kardjával taktust intve fütüli az első négy hangot”.

Amit itt olvasunk (látunk, hallunk): helyzetként *groteszk*, esztétikai értéként *groteszk szatíra*.

Ám az igazi „poén” csak most következik.

Cigánynál bevett kocsmai „füllentés”, ha nem akarja elszalasztani a nótás kedvű vendéget: „Tudjuk, már tudjuk”.

És a *Gotterhalte* taktusát utánozva rázendítenek a *Vékony deszka kerítés* kezdetű közismert nótára. E két „nóta” összebékíthetetlen (inkongruens) tár-sításából Gárdonyi és cigányai megteremtették a komikum új minőségét, az *abszurd szatírá*t.

És ezen a ponton akár ítéletet is hirdethetünk a ’Gárdonyi kontra császár’-perben.

Azzal, hogy a császári himnuszt a kocsmai nóta szintjére fokozta le; hogy 25 estén nevetett ezen a Király Színház közönsége, a félszázadosnál is hosszabb „per” erkölcsi nyertese Gárdonyi, Gárdonyi olvasói és a színház közönsége.

A „szabadságháború” dolgában azonban a történelem hozott döntést.

Moháriné: Én vagyok, aki megmérgeztelek benneteket, én! (...) Vérszagú császári hóhérok (...). Torkotokon a döghalál ujjá. Dögöljete meg!

Ezredes: A háborús jog alapján (...) azonnali kivégzés!

Adler: Imádkozzál!

Moháriné: Az én imádságom! Átok! Átok reátok! Mindörökkön! Ammen!

Gárdonyi József szerint eredetileg a Nemzeti Színháznak szánta darabját, ám a *Gotterhaltét* kigúnyoló cigányok jelenetét bajos lett volna Ferenc József idejében államköltségen megrendezni. Így került a Király Színházba¹¹. Ugyancsak Gárdonyi Józseftől tudjuk, hogy a vak Mohárinét alakító Jászai Mari a szerzővel „egy nyilatkozatot íratott alá: politikai meghurcoltatások esetén Gárdonyi vállalja a felelősséget”.¹²

A *Fekete nap* 25 előadást ért meg, Jászai Marinak nem volt szüksége a papírra.

¹¹ Gárdonyi József: I.m.II.k.141.

¹² Uott

Gárdonyi portrék az ex libriseken

A hazai ex libris művészet a 20 század elején indult virágzásnak. Korábban a jelentős főúri, egyházi könyvtárak belső táblájára ragasztott könyvjegyek általában a tulajdonosuk címerét ábrázolták, majd a polgári gyűjtemények részére készült lapokon - nemesi címer nem lévén - újabb, a megrendelő foglalkozására, kedvteléseire vagy éppen kedvenc írójára stb. utaló motívumok jelentek meg. Mivel a szép ex librisek műalkotásként is felkeltették a grafikai művészek kedvelőit, később már nem csak azzal a céllal készültek, hogy a könyv tulajdonosát jelöljék, hanem hogy csere útján (egyéb kis méretű szabad grafikákkal, alkalmi lapokkal együtt) a műbarátok gyűjteményét gazdagítsák, kiállításokon mutassák be. Jellemzőjük, hogy valamilyen sokszorosító (fa- vagy linómetset, rézkarc, rézmetszet stb.) eljárással készülnek, azaz a dúcokról készült, a művész által aláírt nyomatok eredeti műalkotások: művészi minőségük mellett ez adja viszonylagos értéküket.

A gyűjtők különböző évfordulókra emlékezve gyakran készíttetnek in honorem, in memoriam típusú ex libriseket. Ezek közé tartoznak Nagy István, a jeles egri műgyűjtő által megrendelt metszetek.

Fery Antal (1906-1994) a szerencsi cukorgyár ösztöndíjasaként végezte el az Iparművészeti Főiskolát. Ezt követően elsősorban plakátokat, kereskedelmi nyomtatványokat tervezett, könyveket illusztrált. 1945 után – bűnéül róva fel, hogy néhány antibolsevista plakátot is készített – nem kapott megbízásokat, ám pótolta ezt az ex librisek készítésére vonatkozó hazai és külföldi megrendelések sokasága.

Egyéni és csoportos kiállításainak, a róla megjelent külföldi és hazai publikációknak a felsorolása szinte lehetetlen. Több mint 2000 fametszetű ex librist, alkalmi grafikát készített. (Vö. *Fery Antal. Élete, munkássága, alkotásainak jegyzéke*. Szerk. Fery Veronika. Miskolc, 2005, Kiad. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatósága, 273 p.) Állandó kiállítása szülővárosában (ahol díszpolgárrá választották), a Zempléni Múzeumban tekinthető meg. Több kisgrafikai mappája jelent meg, 80 születésnapjára portrémetszeteiből adtak közre tisztelői egy kisebb válogatást. Metszeteire, így a bemutatott lapokra is, az erőteljes realista stílus, a kiegyensúlyozott, ám mindig változatos képszerkesztés, a feliratoknak a kompozíciókkal harmonikus, vagy azokat éppen kiegészítő, lezáró elrendezése jellemzi.

A Cegléden élő *Nagy László Lázár* (1935-) festő- és grafikusművész kisgrafikáit is számos alkalommal bemutatták itthon és külföldön. Don Quijote sorozata, amelyet Cervantes születésének 450. évfordulójára készített (s önálló mappában is megjelent) bejárta Spanyolország és Olaszország kiállító termeit.

Több (pályázattal egybekötött) országos kisgrafikai kiállítást rendezett Cegléden. Podmaniczky-djas (2006), 2008-ban Közép-magyarországi Prima Díjat kapott, 2010-ben Cegléd díszpolgárává választották. Viszonylag korai kisgrafikáján minuciózus aprólékossággal metsz ki szinte a dúc egész felületét, a kis

méret adta emblematikus kifejezési lehetőségről lemondva kisebb, jelzés szerű alakos figurák megjelenítésével gazdagítja kompozícióját.

Trojan Mian József lengyel származású grafikusművész, 1957-ben települt át Magyarországra. Többek között, jó néhány, a magyar–lengyel történelmi kapcsolatokra utaló grafikát, grafikai sorozatot készített. Munkásságát rangos lengyel kitüntetésekkel ismerték el, elnyerte a Heves Megye Tanácsának Művészeti Díját. Nyolcvanadik születésnapján az Országos Idegennyelvű Könyvtárban és Egerben köszöntötték reprezentatív kiállításokon. Karakteres, már-már a karikatúrát közelítő portréja, egyenes vonalakat alkalmazó metszéstechnikája jól jellemzi sajátos kifejezési lehetőségeit.

A hazai kisgrafika gyűjtők szegedi csoportjának tagjai jó húsz évvel ezelőtt elhatározták, hogy a városhoz kötődő jeles személyiségekről ex libriseken emlékeznek meg. Az így létrehozott „Szegedi pantheon” egyik lapja *Torró Vilmos* (1935–2001) fametszete. A Kovásznán élő, alkotó, lakatos végzettségű ezermester (kisplasztikákat, érmekeket is készített) autodidakta módon sajátította el a fametszést. Nagyszámú irodalmi vonatkozású metszete révén nem csak a Romániai Magyar Ki Kicsoda, hanem a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon számon tartja. Tehetségét mi sem bizonyítja jobban, hogy a portrét nem síkban, hanem könnyed, perspektivikus háttérábrázolással (ahol a Móra Ferenc Múzeum korinthuszi oszlopokon nyugvó timpanonja is feltűnik) valósította meg.

A 20. századi magyar grafikusművészet eléggé meg nem becsült alakja *Perei Zoltán* (1903–1992). A világháborúban utászként szolgált, majd 1945-ben, harminckét évesen, mint rendkívüli tehetséget vették fel a Képzőművészeti Főiskolára. 1956-ban Angliába távozott, ott voltak első kiállításai, az ő fametszetű illusztrációival jelent meg Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője* című regényének angol nyelvű, bibliofil kiadása. Hazatérése után négy évig kellett várnia, amíg végül (a Gondolat Könyvesboltban) megrendezhette első kiállítását. A művészeti közélettől visszavonuló, ürmöhegyi kis házában szerzetesi magányban alkotó művész a kisgrafika gyűjtők társaságában talált barátokra, tisztelőkre. Szívesen készített ex libriseket, a luganoi nemzetközi biennálén második díjat nyert, ám személyesen nem vehette át, mert nem kapott útlevelet. Egy-egy témában belefeledkezve, saját kedvtelésére, több kisgrafikai sorozatot készített.

Ezek közé tartozik a *Magyar írók. 37 eredeti fametszet* című sorozat, amelyet a Jászberényi Járási- Városi Könyvtár adott ki 100 számozott példányban. Gárdonyi Gézárt ábrázoló metszetről is elmondhatjuk, amit B. Supka Magdolna írt, az egyetlen hivatásos művészettörténész, aki többször foglalkozott munkásságával. Az írók „szelleme, jellege szólal meg e fametszeteken, ha alakjuk megjelenítése kicsit szokatlan is illusztrálásunk történetében.... Ismerőseink ők, s nem annyira a régi fényképekhez való hasonlóságuk miatt, hanem inkább arckifejezésük meghökkentő belső jellemzettségétől, attól az emberi közvetlenségtől, ahogy a művész vésője megközelítővé teszi őket.”

Vén Zoltán (1941-) grafikusművészt aligha kell bemutatni a *Somogy* olvasóinak. A folyóirat idei első számát az ő grafikai illusztrálták, ugyanott munkásságát Varga István méltatta. Többek között az ő portré-metszeteit és rajzait láthatjuk a *Tündöklő forrás. Versek Berzsenyi Dánielről* (Szerk. Pomogáts Béla, Ka-

posvár, 2012, Berzsenyi Kiadó, 96 p.) című antológiában is. Jelentős képgrafikai munkássága mellett a hazai és nemzetközi ex libris pályázatokon több mint huszonöt díjat nyert, kisgrafikai New Yorktól Honkongig számos közgyűjteményben megtalálhatóak.

Végezetül érdemes megemlítenünk, hogy Gárdonyi Géza – ha nem is készült részére ex libris – jól ismerte annak kifejezési lehetőségeit. Az *Én magam* című (Bp., é.n., Magyar Írás – Magyar Lélek Kiadó) című kötetében, amely az író rövid eszmefuttatásait, mint a bevezetőben írja „az én életem útszéléről tépegetett fűszálacskáit„ tartalmazza, olvashatjuk az *Ex libris* című jegyzetét:

„Az enyém: Vén ember kezében égő gyertyavég. Gyermekek nyújtja a maga gyertyáját, hogy meggyújtsa. Az íróké: A gyöngytermő csiga nem attól szenved, hogy gyöngy terem benne, hanem azért terem benne gyöngy, mert szenved. Semmiféle emberi cébnek nem lehet céb-címere az a csiga, csak az írói cébnek. Lapozz végig egy irodalomtörténetet – akármilyen nemzetét –, a legnagyobb írók (költők) a legnagyobb kereszt hordozói. Még azok is, akik nem bajlódtak kenyérírással, mint Byron, Tolsztoj, Goethe, Madách, Berzsenyi.”

(Torró Vilmos rajza)

SZÉPIRODALOM

TORNAI JÓZSEF

Ismerem a neved, Ananké

- Költő* – Még meddig, Ananké?
Ananké – Én se tudhatom.
Költő – Régen figyeled az életemet, és nem lehet ellened panaszom.
Ananké – A sors az sors.
Költő – A kenderköteledre vagyok fűzve. Mégse bántál velem úgy, mint egy villámtól megvadult ló.
Ananké – De azért félsz?
Költő – Félek minden változástól még akkor is, ha baráti kezek bogozzák.
Ananké – Zeusz se tudna tanácsot adni. De az olyan énekesre, amilyen te vagy, különös szeretettel gondol.
Költő – Zeusz szereti a zenét, dalt, táncot?
Ananké – Az élet velejét: hárfát, kórust, körbeforgó jó fiúk és lányok ünnepét.
Költő – Te akartad, hogy költőnek szülessék.
Ananké – Nincs áldottabb az emberek között.
Költő – De megrontottabb sem.
Ananké – Szívedből fakadnak az élet nagy folyói: zavarosak és tiszták.
Költő – Hatalmad nagyobb, mint az egész állatövi égkaréj.
Ananké – És egy fényszirom nő-nő benne.
Költő – Ismerem a neved, Ananké.

Hajótörés

*Elaludtam, éreztem, fogy bennem a lélek,
már nem is vagyok. Mikor fölébredtem,
ott volt körülöttem minden világtenger,
a málnabokrok, csillagok,
a to be or not to be-ről beszélgettünk,
zöld felbő-Mont Blanc-ká váltam,
mint a dzsugelek, s tudtam,
ha újra lehunyom a szemem,
hajótörtést szenvedett galaxisként
sírok egy sziklazátonyon.*

A szeméremajkú démonok

*Éltem, éltem és örömmel éltem,
mélyerdő ágán sólyom jövendölte*

*meg himnuszaim számát,
binnuszaim számát, holdkirály,
testvéreim számát, holdkirály,
bebalzsamozásom percét, holdkirály,*

*bát ne mondd, hogy nem tudod, merre jársz,
ne mondd, hogy megfeledkeztek rólad dalaikkal
a szeméremajkú démonok.*

(Fery Antal rajza)

PETRŐCZI ÉVA

Szinte kamaszként...

A százesztendős Weöres Sándornak

*„Csak játszani tudnak,
fontosdit lényegesdit.
Lassanként istenekké nőnek
ők maguk is maguk előtt
és elfelejtik, hogyan kell
embernek lenni,
kicsinek.”*

(Weöres Sándor: Nagyfejüek)

*Szinte kamaszként,
a helyesírást félrebajítva,
dobtad képébe
e pár sort
az ékezetet még csúfnevükön
is annyira ábítózó
NAGYFEJÜEKNEK*

*Ifjú kezed egyszerűen
lecsapta e szó
koronáját.*

*Emlékszem utolsó
estédre velünk.*

*Manó-óriása a versnek,
eltaszítva a nagyság
tíritarka palástját,
hogy szégyellted a tapsot.*

*Zsíros gögben dagonyázó
FONTOSAK és LÉNYEGESEK,
ne vegyétek szátokra drága nevét!*

Egy Jékely-versre*

*„Ó, jaj, e-földi megdicsőülés!
Libegve, félaléltnan
„az érdem oszlopára” kötve!”
(Jékely Zoltán: Önarckép babérkoszorúval)*

*Csasztuskakirályok után,
csak hatvanadik évedben
ért el újra a talmi dicsőség;
szerényke, lencselevesbe
épp csak elég laurus,
szép koponyádra.*

*De mégis:
konyhamelléki szobácskád
ama távoli évek
Parnasszusa volt.*

*Köznapi étkek
illata bárba
gyakorta megülte,
mind, ki betért,*

tudván tudta, a Vers otthona ez.

* 100 esztendeje született Jékely Zoltán

„A vidám tücsökhöz...”

Szüleimnek

*„A vidám tücsökhöz”
hűs zugában,
ott, a Tettye alján
kortyolgatta egymás szavát
(bár viharos, bórás
volt kezdettől e szerelem)
ifjú anyám, s apám.*

*A mai, forró éjszakában
egy adriai kis ház
tücsökbang-függönyös teraszán
ők, mindketten, itt vannak velem.*

*A tücsökszó, s az eltűnt, régi
pécsi kocsmá hegedülő tücsök-cégére
(gyerekkoromban láttam még, azám!)
nekem mára már
nem játékos és nem is vidám;
csak egy szerény kis nyári rekviem
két tétele: segíthet
elsiratni anyám, s apám.*

(2013 augusztusában, Krk szigetén)

(Nagy László Lázár rajza)

Október végén

*Illeg, páváskodik sárgán a délután még,
de már a bokrok és fák tövén nő az árnyék.
Mézet csordít a nap lángbordó levelekre.
Ezüstös pókfonál tekeredik kezedre,
s fejed fölött egy-egy rigó suban cikázva.
Kitárva szélesen, ásít a pince szája,
míg odabent pobos, ódon dongák borongnak,
érelve újboruk, terjeng az enybe dobszag,
s a fanyar-erős cefreillattal elegyülve,
kítődül a falak közül lassan kívülre,
s körötted közel, távol a levegő merő szesz,
merő szín, illat, íz. S balkan mormogod: ősz ez,
az évi küszködés céljához ért. – S elnézed
a kifosztottan, némán kopárló venyigéket.
Matatva tétovázol, s egy régi dalt dúdolva,
ízelve bosszasan, belekóstolsz a borba,
s várod türelmesen, bogy a szállongó alkony
csöndje jótékonyan, anyásan betakarjon.*

Varázsige

*galagonya som berkenye
kölyökkorom zöld édene*

*csillag-vércseppek bársonya
berkenye som galagonya*

*halálomig bennem susog
madarat termő ágak*

*s mint varázsigt mormolom
berkenye galagonya som*

Télelő

*Madarak csipegetik a fagyat
dérharmattól hidegen csillogó,
ében bogyóit. Elaszott, satnya
kórószárakkal zörömböl a szél.
A szárkúpok körül pár kintfelejtett
tök világít rézsárga napként.
Nyúl araszolgat a bökös-hegyű
tarlón. Varjúcsapat subog nehézkes
szárnycsapással, örvényt kavarva,
s előzőnli a rozsdától kimarjult
dombhátak felnyúló fakoronáit,
gyér fényben derengő, kerek lapályt.
Levetkőzött az erdő: kék fátylon át
fekete csontvázrendszere kitetszik.
Vacogó kökénybokrok, csipkefák
várják a vállukat prémmel borító
első havat, a tél fehér kegyelmét.*

Bruegel: Ikárosz

*Zúdul a bő a kéklő magasságból.
Ekéjét mélyre nyomva egy paraszt
lép lova mögött. Kicsit távolabb
botjára támaszkodva áll a pásztor,
felleget bámul? szálló madarat?
ügyet se vet a kósza birkanyájra.
Ki-ki végzi dolgát a nap alatt.
A zuhanó testet senki se látja,
s a habban sistergő szárnytollakat,
a segélykiáltást nem hallja senki...
Közel egy vitorlášhajó halad,
részvételen közönnyel ring a messzi
cél felé... Mint évezredekén át:
gördül a Nagy Univerzum tovább.*

András fiam halálára

*Hangja, bár elszállt: felidézhető,
őrzi még és mától az idő,
mostantól kezdve végtelen szünet:
ami maradt utána: üzenet.
A teljességet kereste minden szóban,
a mindig mindent jobban mondhatóbban,
csak ötvenöt év adatott neki,
s végül a lélek szünetjelei...*

Őszi levélcsozor Káptalanfüredről

(A Kossuth Rádió szerkesztőjének,
Takács Andrásnak)

1.

*Söpröm a teraszt! Élvezem,
bogy magam hasznossá teszem:
játszom, vagy velem játszanak,
mint szélbe szórt halott szavak:
a hulló, sárga levelek,
kavarogva rám intenek,
és leullanak az avarba,
mert a természet úgy akarja!
A levélsöprés semmi más,
csak játék, hiábavaló,
ez itt az őszi lángolás,
akár abba is hagyható!
A partvis-söprű táncra kel:
– mint könnyű léptű tánctanár –
és levél-légvárat emel,
egy fuvallat jön, s vége már:
oda a tóparti varázs!
Szürke lesz a zöld Balaton!
Már soha téli napozás!
Én fél-szívemet ott hagyom!*

2.

*S a Novák-villa álmodik,
egy új tavaszi hajnalig!
Söpröm az őszi szőnyeget:
András fiamat betemette,
úgy bírt ki ötvenöt telet,
az éveit könnyedén vette!
Elviszem neki Farkasrétre
e csokor őszi levelet,
urnájára teszem, szívére,
oly sok okos nőt szeretett!*

3.

*Söpröm az ősz szép szőnyegét,
de ki elé, Uram? És meddig?
Örök körforgás! Semmiség?
Hiszen az idő végtelenség!
Mert mind lehullunk az avarba,
majd mi is levelek leszünk.
s nem lesz, aki a mennyet tartsa
fölénk, mikor emlékezünk!*

4.

*Marad-e nyom utánunk? Annyi,
amennyit felkavar a szél?
Hamarosan elkezd havazni,
a kertet belepi a tél.
Közelít András-napja! S akkor
rajtunk kívül ki emleget?
Volt egy világ, (nem volt aranykor),
de veled együtt elveszett!*

Én csak szerettem!

M. I. emlékének

A szokásos reggeli szöszöléssel kezdődött a nap. A kávé után telefonok, a telefonok után újságok, könyvek lapozgatása. Szerette ezeket a hosszú perceket, mindent a maga kedve és szájíze szerint csinálhatott. Meg hát húzta is az időt. Pedig a penzum, az penzum. Nemrég egy hosszabb fordítást vállalt, ha nem is rémisztően, de sürgetni kezdte a határidő. Nagy adagot tervezett mára, tudta jól, ez egész napos munka.

Na, fogjunk hozzá, döntötte el. Maga mellé tette az angol nyelvű könyvet, majd a már lefordított szövegbe olvasott bele. Egy bekezdést hosszasan javított. Tetszett az új megoldás, jól érezte magát, hiába, elkezdni nehéz valamit, aztán már megy, mint a karikacsapás... Nem rossz az itthoni munka, ha nem is aranybánya manapság a fordítás, gondolta, s az angol szövegbe mélyedt.

Ekkor szólalt meg a telefon: ezzel szemben védtelen volt. Zavarta ugyan, de nem merete kikapcsolni: ki tudja, hátha egy újabb megbízás, netán a céda média; esetleg barátai közül került valaki bajba, vagy éppen ellenkezőleg, örömhírt akarnak vele megosztani. Nem volt bosszús, inkább csak rezignáltan, lehetnyi türelmetlenséggel hallózott a telefonba. A szokásosnál hosszabb idő után, mintha valaki erőt gyűjtene, érkezett meg a hang.

– Virág Klára vagyok.

A férfi elgondolkodott: az amúgy kellemes hang és a név nem ébresztett emlékeket.

– Bocsásson meg – kezdte, ám a hölgy közbevágott.

– Ne kérjen elnézést, természetes, hogy nem emlékszik rám. Egyszer találkoztunk futólag, igaz, hogy bemutatkoztunk egymásnak, de miért is jegyezte volna meg a nevem, nem is beszélgettünk.

A férfi megnyugodott. Félt, hogy a múltjából bukkant föl valaki, valaki, aki vállalhatatlan volt, így el kellett felejteni. Vagy egy szívességet kérő nő, akivel találkozhatott egy-egy összejöveten; sok helyen megfordult az utóbbi időben... Nehéz a mai világban: gátlástalanul kérnek az emberek, legyen az munka, fáradozás, pénz, akármi. De így mindjárt más, ha nem beszélgettek, s csupán futó bemutatkozás volt: ez a rokonszenes hangú ifjú hölgy rosszat nem akarhat.

– Hol is találkoztunk? – kérdezte a férfi nyájasan.

– Két hete egy irodalmi esten. Én Istvánnal voltam.

István! A férfi két napja tudta meg, hogy meghalt: öngyilkos lett. S már emlékezett, hogyné emlékezett volna a találkozásra: István, mint általában az utóbbi években, akkor is elhanyagolt és italszagú volt, de mellette meglepetésként egy mosolygós, ápolt, jó harmincas, szép arcú hölgy. Ez lehet ez a bizonyos Virág Klára. Nem csupán a kontraszt miatt maradt meg mindez élesen a férfin, hanem azért is, mert Istvánt, akit régóta ismert, s tehetetlenül volt tanúja lassú egzisztenciális leépülésének, évekkal ezelőtti válása óta nem látta még hölgygel.

A nő nem hagyta, hogy szóhoz jusson, s mintha olvasna a gondolataiban, gyorsan azt mondta:

- Nincs már köztünk.
- Nincs! – mondta halkán a férfi.

Hallgattak. Vajon mit akar ez a nő? – morfondírozott kissé ingerülten a férfi. Talán őt hibáztatja? Őt, aki bár nem volt barátja Istvánnak, ahol tudta, segítette. Alig egy hónapja még kölcsön is adott neki; erről le is mondott, amikor értesítették István szörnyű haláláról. Mert halála, éppen önkéntessége miatt épp oly szörnyű volt, mint előtte hosszú, évekig tartó lelki haldoklása. Szelleme, de főleg akarata kezdett széthullani. Nem tudott igazán váltani, vagy talán nem is akart az új idők új közegében. A jól menő újságíróból, kritikusból alkalmi munkákból élő tollforgató pária lett. Becsületes, tisztességes, lenézett, magányos pária. Gyors lett neki a világ. És nem volt ezzel egyedül: a kortársak egy része szinte boldogan, másokat lenézve vette át az új ritmust, rohanás, pénz, érvényesülés, pozíció diktált mindent, de voltak a lassan eszmélők, a csodálkozók, a lemaradók. Értékes élhetetlenek...

Újra a nő szólalt meg.

– Jóban voltak... Tudom, hogy azt is tudja, mikén ment keresztül az elmúlt években... Válás, munkahely, barátok elvesztése, pénztelenség... Jó néhány hete ismertem meg, és azonnal egymásra találtunk. Legalábbis egy rövid időre... Legalábbis így hittem... Mindent őszintén elmondott magáról. Próbáltam segíteni, nem hagyta. Halálraítélt vagyok, ismételte állandóan. Hiába vigasztaltam, elfogadta, amit adni tudtam, de igazán nem változott meg. Talán elfogadta a szeretetemet. És talán kevesebbet ivott, de nem kuncsorgott munka után továbbra sem. Pontosabban, ahol nem kellett megalázkodni, onnan fogadta el a kenyeret. És még így is hányan megbántották, lenézték, éreztették vele azt, amit ő tudott legjobban... Mennyi csalódás érte! Ezt nem bírta, nem bírhatta, én meg későn jöttem, talán kevés is voltam, s már nem tudtam megfordítani semmit – a nő hangja megremegett, majd egy nagy sóhajtás után folytatta. – De most nem ez a lényeg. Nyilván az érdekli, miért telefonálok.

A férfi őszintén válaszolta:

- Igen, nagyon. Kérem, mondja meg nyugodtan, miben tudok segíteni.
- Segíteni? Nem, köszönöm, nem ezért hívtam. Egy feljegyzés miatt.
- Egy feljegyzés?

– Találtam egy papírt István dolgai között. Azon szerepelt, hogy Ön egy hónapja kölcsönadott neki tízezer forintot.

– Ez igaz, de ennek most már semmi jelentősége! Semmi!

– Dehogynem! – A nő megemelte a hangját. – Dehogynem! Értse meg, szeretném Önnek megadni.

A férfi határozottan mondott ellent:

– Erre nincs szükség. Az égvilágon semmi szükség. Vagyok annyira szegény, hogy ne számítson néhány ezer forint. Másrészt pedig én neki adtam kölcsön, ha nem haragszik, nem magának.

– Nem ért, vagy nem akar megérteni. Nem csupán Istvánt. Engem sem.

– Valóban nem értem. – A férfi bosszúsan járatta szemét az asztalán levő tárgyakon, a nyitott könyvön, s úgy érezte, nincs miről beszélni.

– Meg kell adnom – mondta határozottan a nő, majd megismételte: – Meg kell adnom! Tudom, hogy ő is megadta volna...

– Ebben én is biztos vagyok, hiszen mindig így tett – vágott közbe a férfi. – De a halál nagy rendező...

– A halál semmit sem változtatott meg. Nekem helyette kell rendeznem a dolgait, ehhez ragaszkodom. Miatta! Postázom Önnek a pénzt, István lesz a feladó.

A férfi érezte, itt nincs helye vitának, ahogy a további beszélgetésnek sem. Valami nem stimmel a nővel, gondolta. Manapság éppen fordítva van, azt nem adják meg inkább, amivel tartoznak, ami jár. Furcsa.

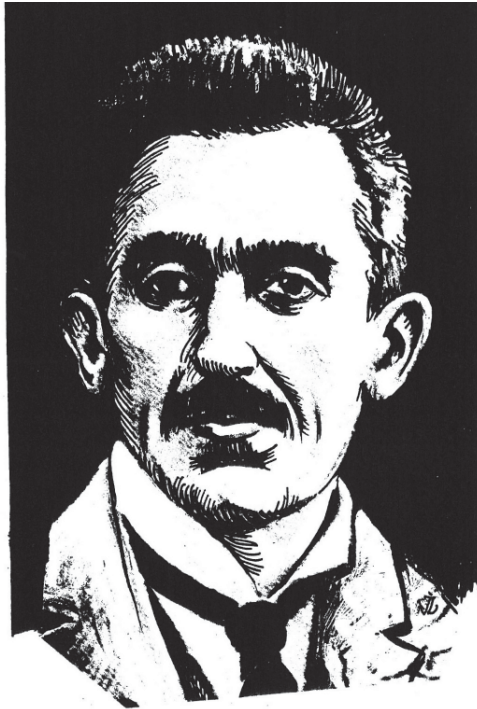
– Nézze, ha ennyire akarja – mondta. – De akkor sem értem. Se felesége, se rokona nem volt Istvánnak, ez a néhány hetes ismeretség nem kötelezi semmire.

– Igaza van – mondta a nő. – Rövid ideig ismertem. Ha úgy vesszük, nem voltam, nem lehettem élete nője. Megmenteni sem tudtam. De küldöm a pénzt, mert Istvántól is megkapta volna, és küldöm, mert nem maradhat utána tartozás.

– Mégis, mért teszi mindezt? Maga mondta, hogy nem volt igazán senkije, semmije...

– Talán tényleg nem voltam senkije, semmije. Nem is akartam tőle semmit... Lehet, hogy csak szerettem? – nem sírás, inkább valami fájdalmas szűkölés hallatszott a telefonból, aztán megszakadt a vonal, nagy csend lett.

A pénz másnap megérkezett. A feladón István neve és címe szerepelt, jellegzetes női írással. Megjegyzés nem volt.

(Vén Zoltán rajza)

Csu Fu üzen

*Álom és ébrenlét
magánya közt
lombsátor bűvösén
papír fölé hajol,
múlton mereng Li –
dacolva ihletével.*

*Levél pereg ölébe,
s mintha a legfőbb tétel,
Csu Fu üzen Becéről:*

*A voltnál több a van,
írásnál az élet,
melyhez a legszebb vers is
csak ágaskodva ér fel.*

Teaház a Zselicben

*Páfrány s lapulevél a díszkert,
de itt éden vidéke.
A gazda Csu Fut idéz,
és Buddháról társalog.
Tapintható a béke.*

*Csészében a mézszín
édes Mandala,
elpárolog a város:
a hűtlen Drangalag.*

Öreg fa, kegyelemben

*Széttárja magát feketén.
Rajta piros almácska-bogyók:
Krisztus kibuggyant vércseppjei.
Lebegő glóriája fölzeng,
és túlsejlik az égen.*

*Unottan szemlélődik a gyarló.
Úgy tesz, mint aki vétlen.*

BÜKI ATTILA

Ócsai anziksz

Mari Vedinnek
és Cathrine Johanssonnak

*ellebeg a nyár
pillangója a Selyem-rétnek
mossa már az ég vize
sárga levelét a jegenyének*

*nem csilingeli kacagásunk
esték borospohara
s nem száll éjjeli nóta
a festőállványokra*

*ó Mari és Cathrine
mikor gyönyörű élni
miért suban az óra mutatója
ismeretlen holnapokba*

*valljátok északi társak
hogy e szelíd síksággal
mint maggal a rög
színekbe öltöztünk*

*bús és édes szerelmet
őrző agysejtjeink
kivetíti tükreire
e lápos vidék képeit*

*felfénylik mit rejt
szívünk pitvara
akár az ívelő madár
s az ócsai bazilika*

Motívumok

Bazsonyi Arany festményeire

Don Quijote

*áll valahol
fehérül zászlós karója
lova
nem óriz se kopját se páncélt
testén vászonruha
áll s néz
mögötte szélfúttá álmai
ködökben lebegnek
nincs már
mellette Sancho Panza
eltűnt Dulcinea
kékül
körülötte a világ
szeretethiánya
áll s néz
néz valabova
mintha betlehemi szalmaszálat
látna
melynek fényénél felderül
lelke árvasága*

Elszakadás

*a lány mozdulatlan
teste – a kiterítettett –
a föld
s tenger utáni part
égi mezsgyéjén
abol
immár a hívó fényben
fehérbe fordul az éjszaka
teste
barna szempilláival
már nincs
benne földi s égi félelem
szabadsága kegyelem*

IRÁNYTÚVEL

KÖDÖBÖCZ GÁBOR

Weöres Sándor és Jékely Zoltán alakja Kányádi Sándor költészetében

Kányádi Sándor tágas horizontú, dialogikus természetű költészetén belül számszerűsége és minősége miatt is megkülönböztetett figyelmet érdemel a portré- és utalásos versek, illetve a lírai nekrológok csoportja. A magyar irodalmi hagyományban is számos antológiára való portré- és utalásos verset találunk. Ezek közül csak néhány kanonizált darabot említek legkiválóbb költőinktől: Ady Endre: *Vitéz Mihály ébresztése, Találkozás Gina költőjével*, Illyés Gyula: *Bartók, Zrínyi a költő*, Babits Mihály: *Petőfi koszorúi*, Weöres Sándor: *Homálynoky Szaniszlóhoz, Szergej Jeszenyin emlékére*, Nagy László: *Balassi Bálint lázbeszéde, József Attila!*, Juhász Ferenc: *Illyés Gyula képes-könyve*, Szilágyi Domokos: *Bartók Amerikában, Mozart*, Farkas Árpád: *Dózsa-arc, Kőrösi Csoma Sándor*, Markó Béla: *Költők koszorúja*.

A felsorolt versek kivétel nélkül a ráhangolódás és behelyezkedés konceptuális állapotában íródtak. Alapmotiváltságukban is megegyeznek, hiszen a megszólítottal vagy megidézettel fölismert sorspárhuzam és sorsközösség jelenik meg bennük, méghozzá egy pontosan körvonalazható minőség- és embereszmény jegyében. Ennek poétikai reprezentációjaként a kiküzdött létbeli pozíció önerősítő, öntanúsító megvallása, a legerősebb vonzások nyomán kikristályosodott morális-szellemi attitűd emblematikus felmutatása történik. A választás és vállalás szükségképpen önmeghatározás is egyúttal, amiben a lírai személyiség legteljesebb érintettsége és érdekeltsége ismerhető föl.

Kányádi úgy avat vershőssé egy-egy személyiséget (*Illyés Gyula, Apáczai, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Páskándi Géza, Arghezi, Elmaradt találkozás Pilinszky Jánossal, In memoriam Szilágyi Domokos, Arany Jánosra gondolva*), hogy a kanonizált értékek kiemelése, a szellemi szövetség és lelki rokonság érzékeltetése révén a 'vox humana', illetve az integer személyiség pozícióit erősíti. A költőelődökhöz és/vagy pályatársakhoz írott portrékban, illetve a peregrinus ősokeket megidéző példázatokban a tradíció(k)hoz való kötődés sohasem általánosságban, hanem egy bizonyos értékrendhez s követendő magatartáshoz való programszerű kapcsolódásként jelenik meg. Az identitásképzés, az önépítés szempontjából is lényeges, hogy a példa rendre példázattá, a portré pedig önportrévá válik.

Ebben az értelemben a portréversek művészetfilozófiai érvényű ars poetikák, illetve konfesszionális jellegű monológok, hiszen bennük a lírai alany önnön transzcendenciáját, legeszményibb vágy- és célképzeteit mutatja föl. A nagy előddel, választott példaképpel vagy pályatárssal való dialogikus kapcsolat a nyelvi tradíció, a poétikai paradigma és a kulturális emlékezet ébrentartásán

túl az irodalmi, sőt a legtágabban vett kultúrantropológiai hagyomány átörökítését, végső soron pedig a saját költői világkép erősítését, gazdagítását szolgálja.

Kányádi Sándor művészportréiban nyilvánvalóan jelen van az eszményítő, mitizáló törekvés. Ezt az eljárást követi egymást erősítő és feltételező prózaverseiben, így a Weöres Sándort megörökítő személyes hangvételű, hommage-szerű darabjában is (*Weöres Sándor*).

Amikor Kányádi a magyar Orpheusként emlegetett *Weöres Sándorra* összpontosítja figyelmet, akkor egy olyan par excellence lírikust emel a szemlélet középpontjába, aki kivételes éberségével, apollói derűjével, nyelvi leleményével és ontológiai érvényű költői igazságával segíti olvasóit a léttelenség felé. Kányádi választása sokfelől motivált, hiszen a szimfóniaszerűen összetett, kivételes formakultúrájú Weöres-életmű faggatása közben időben és térben hatalmas távlatokat átfogva lehetünk részesei annak a misztériumnak, amely a tiszta fényű ősi lét romlatlan idilljétől a 20. századi világlátás rettenetéig vezet bennünket.

A misztérium jobb megértését (is) célozhatja Kányádi sajátos optikájú portréja, amely a Weöres-jelenség lényegét működése közben ragadja meg. Még hozzá élményélességgel, szeretetteljes empátiával és példászerű alázattal. A csöngői mesterről alkotott kép összetettsége költészetének alaki-formai változatosságával, verseinek műfaji-hangnembeli sokszínűségével mutat megfelelést. A kreatív játékoságból, újszerű ötletekből, nyelvi leleményekből soha ki nem fogyó Weöres a szüntelenül szerepjátszó, alakváltoztató, maszkok mögött rejtőzködő, áttűnésekben tündérkedő, állandó tűnékenységben és rebbenékenységben leledző, talányos, titokzatos költőként él a tudatunkban. Kányádi prózaverse ezt a sokfelől táplálkozó szintetikus gazdagságot, világnyinak tetsző végtelenséget a színeképelemzés technikájával igyekszik megragadni.

A lírai alany meglepő metamorfózisai („tékozló római polgár, keleti kényúr, fölényes arisztokrata, pap és bohóc egyszemélyben”), a mágikus-liturgikus érzékenységformák megnyilvánulásai („orvosnak–sámán, bírónak–kádi”), a homo ludens bohókás tréfálkozásai és mosolyt fakasztó csínytevésai („állandóan függét mutat az olvasónak”, „bukfencet vet, madárrá változik”), az orfikus költői karakter jellegzetes gesztusai („gyermekkorod egy-egy rég kihunytt emlékétt vilantja eléd, az anyaméh-sötét ősködre, az emberiség embriókorára emlékező tekerceidet játssza le ördögös magnóján”) mind-mind reális alapját képezhetik a weöresi alkotó- és alakítóerőről szóló legendáknak, mítoszoknak.

Ezeket a legendásító törekvéseket persze a szerző részéről az a kozmikus bukolikának nevezett sajátos alkotómódszer is ösztönözhetette, amely a mikro- és makrovilág egymás felé áhítózo elemeinek újbóli egyesítésére törekszik a költői szemlélet által.

A növényi, állati és emberi lét rekvizitumaiból egybeszőtt, gazdag ornamentikájú képvilág (füge, macska, egér farkincája, cserép, hieroglifek, kéreg, levél, madár(toll), anyaméh, ősköd, embriókor, magnó, teve vagy öszvér farkabojtja, csillag, kalap) Kányádi művében egyértelműen Weöresre vall. Még akkor is, ha

e futó leltár némely eleme (madár, anyaméh, ösköd, magnó, teve, csillag, kalap) a kolozsvári költő magánmitológiájának is része. A létezés panteisztikus módon felfogott rendjében életértékekre (életszentségekre) figyelmező filozófia („nincsenek haszontalan dolgok”) ugyancsak mindkettőjük sajátja.

A csillagon ülő, ősi dalokat dúdolgató költőfenomén mintha csak létünk csonkaságaira, súlyos hiányosságaira mutatna rá az archaikus kultúra mágikus és mitikus érzékenység-formákra nyíló közegében. Ilyen aspektusból közelítve jelenlét- és emlékezetvesztésben szenvedő, látszatokban és pótcselekvésekben vergődő életünk kritikája, összes kisszerűségünk, fantáziátlan földhözragadt-ságunk és intellektuális alkalmatlanságunk döbbenetes látletele is ez a mű („s nem érted, miért, nagyon szomorúnak látszik”).

Jóllehet a szöveg partitúrája a csillámló játékosság, a lebírhatatlan mágia és a tiszta derű felé látszik elmozdulni, önfeledt és felszabadult játékosságról nemigen beszélhetünk. Könnyedség és küzdelem, apollói elegancia és izzadságszagú erőfeszítés, éteri szárnyalás és földhözragadt nehézkesség bináris oppozíciója vonul végig a szövegen, ami a költői létforma és a prózai valóság, szellemvilág és nyárspolgári morál szakadéknyi távolságát fejezi ki. És enigmatikus módon talán azt a weöresi tanítást is, ami mégiscsak némi 'halovány-fakó' reménnyel töltheti el az opus szerzőjét és olvasóját egyaránt: „Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra”.

A *Sörény és koponya* című kötet utolsó ciklusa (*Históriás énekek odaátra*) a 16-17. századi irodalmi hagyomány énekszerzőihez kapcsolódva újítja meg és avatja mai érdekűvé az archaikus műfajt. Kányádi krónikás énekeinek már a dedikációja (Illyés Gyulának, illetve Jékely Zoltánnak – odaátra) is jelzi a hajdani és mai énekszerzők helyzetének és törekvésének lényegi különbségét.

A Nyugat harmadik nemzedékének nagy formakultúrájú, elégikus hangvételű költője, a műfordítóként is kiváló *Jékely Zoltán* 1982-ben halt meg. Kányádi egy évvel később született rendhagyó krónikás éneke emlékidézés, illetve tisztelgés a halkszavú költő művészi-emberi nagysága előtt. Az alcímbe szereplő 'odaátra' mintegy a vékonyka földi jelenlétre figyelmező mementóként tudatosítja a vendéglét transzcendencia általi meghatározottságát, valamint az evilági történések metafizikai távlatból fölsejlő mélyebb és pontosabb értelmét.

A *Krónikás ének Jékely Zoltánnak – odaátra* című vers formarendjében (a saját szöveg három részre való tagolása) és szemantikai hálózatában is kitüntetett szerepet játszik a hármas szám. Az örök minőségeket és ideákat tükröző számok között is különösen szakrális a hármas szám, amely „azt szimbolizálja, hogy az ég és föld egyesülése létrehozta az embert, s ezzel teljessé lett az isteni megnyilvánulás. Így lehet a három a totalitás, az isteni rend és tökéletesség szimbóluma.”

Talán ezzel is összefügghet, hogy Kányádi művében a 'hármasban' öt alkalommal fordul elő; ebből négyszer múlt idejű igealakokkal ('lépdeltünk', 'maradtunk', 'voltunk', 'átkocogtuk'), egyszer pedig a 'mindig hármasban' szintagmában. A hármas szám a következő esetekben jelzi a számszerű előfordulást: 'házsongárd', 'keres(te)lek', szép, duna, hiába, sír (önállóan és szóösszetétel előtagjaként), szó(la).

A háromszorosan szent hármás, az angyali karok és a múzsák számával megegyező kilenc is figyelemre méltó szerepet tölt be a műben. Ennyiszor fordul elő a 'vers', a néven nevezett költők (írók) is kilencen vannak, mint ahogy a Rilke versfordítás is kilenc sorból áll. A kozmikus egyensúly száma, a világmindenség rendjét szimbolizáló nyolcas azért érdekes, mert ennyiszor történik utalás Don Quijote 'rozoga' lovára, továbbá a Rilke-vers Kányáditól való fordításában a 'hull' alakváltoztatival együtt szintén nyolcszor fordul elő.

A Kányádi-lírában relatíve hosszúnak számító kompozíció szintagmatikus és paradigmikus tengelyében az elmúlásképzetek (házsongárdi temető, ősz, lehullás) és a keresés-motívum dominanciája figyelhető meg. Utóbbi nem-egyszer a hiábavalóság árnyékába vonva: „már apád sem találta”, „sírod a házsongárdban nem lelem”.

Az életmű más darabjaiban is hangsúlyos házsongárd-motívum (*Egy csokor orgona mellé, Visszafojtott szavak a Házsongárdban*) érzelmi, hangulati és gondolati szempontból rendkívül komplex tartalmakat sűrít magába. Lászlóffy Aladár *Házsongárd* című könyve is azt példázza, hogy Kolozsvár nevezetessége a szent helyek között is talán a legelső. Házsongárd tehát nem csak temető, nem egyszerűen sírkert, sokkal inkább kultúrhistoriai jelentőségű különleges zarándokhely és nemzeti panteon, amely méltán lehet múltunk, jelenünk és jövőnk egyik szakrális szimbóluma.

A versben utalásszerűen és egy sornyi vendégszöveggel („itt ringatja rég az álom”) jelenlévő Áprily-mű (*Tavasza a házsongárdi temetőben*) is ezt támasztja alá. A lírai személyiség persze Jékely Zoltán elbeszéléskötetéből (*A házsongárdi föld*) is kaphatott inspirációkat.

A másik fontos elem, a keresés mozzanata nemcsak a múltbeli emlékek fölidézését („legelőször a házsongárdi kaptatón / voltál szívélyes kalauzolóm”, „évek múltán a bérházrengeteg / útvesztőiben kerestelek”, „ballagdáltunk a margit-hídon át”, „átkocogtuk hármásban a dunát”), hanem a régi és újabb sírok kutatását is jelenti („ó a házsongárdban hányszor kerestelek / mint a kintartó s konok turista sereg / keresséél sírhantról sírhalomra”).

A jeltelen sírhantok s elkorhadó síremlékek látványa, a keresés hiábavalósága és a tisztességtevő emlékezés realizálhatatlansága a versbeli rezignált szomorúság és elégius lemondás egyik legfontosabb tényezője. A másik pedig a pusztulás Rilke-versben megszólaló egyetemlegességének tudata: „Mi mind lehullunk. (...) hullva hull le minden.”

Az elmúlástudat szorongató élményét ellensúlyozza a derűsebb, játékosabb szövegrészek humorral vegyített oldottsága, idillel érintkező emberi melege („dicsérted ügyességemet / szinte kár értem / hogy időm versekre fecsérlem / életlen fejszéddel is mily kiváló / tehetség vagyok mint favágó (...) kiskocsmák fény presszó s mert áron odajár / végül a kis royal / és mindig hármásban vagy még többedmagunk / margitka szomorú áhított angyalunk (...) serlegből itunk a brassói ötvös ősz / munkája volt-e mint egy édes ősz / megvillant benne a bor tüze / hármásban voltunk akkor is emlékszel-e”).

A baráti társaság, a jóízű poharazgatások, a 'titkokat rebbenő tünde nők', a pompás serleg és a 'bor tüze' az életértékek, létezésépek és életörömök iránti

nyitottságot jelezve implicit módon mintha egy végleg letűnt életforma 'a la recherche'-szerű radnótis szomorúságát is kifejezné.

Az egykori költő-baráthoz szóló verset a szerzőkre, művekre, szereplőkre, műfordításokra és műhelyproblémákra való sok utalás teszi hangsúlyozottan irodalmiassá (szász imre, agrhezi-vers, jambus, spondeus, áron [Tamási], lator, grandpierre, rosinante, donkihót lova, apád [Áprily], apácza, aletta, petőfi-vers, rilke: ősz). A felsoroltak szerepeltetése jórészt szerzői hitvallásként, a szellemi rokonkereső attitűd megnyilvánulásaként is fölfogható, hiszen Petőfi, Apáczai, Áprily, Tamási és Arghezi alakja (munkássága) Kányádi költészetéről szólva szinte megkerülhetetlen.

Ugyanez vonatkozik Rilkére is, akinek a verse (Ősz) az odaáról (Jékelytől) jövő éteri sugallat hatására („fordítsd le ezt a kedvemért te sándor”) kerül a krónikás ének mesterien előkészített, liturgikusan hangszerelt és poetikusan megemelt zárlatába. A Rilke-vers címe és atmoszférája különben Jékely Zoltán egyik verskötetét (Őrjöngő ősz) is eszünkbe idézi.

Maga Kányádi pedig a transzcendens üzenet éber meghallójaként, az égi barát kegyeletteljes elkötelezettjeként a tisztességgel végzett munka oltalmazó derűjével reflektálhat önnön helyzetére és az általa tolmácsolt Rilkére: „Elkészültem. Várok. Mikor ír le, / akiről általam ekképpen szóla Rilke:” (...).

(Trojan Mian József rajza)

Komáromi Gabriella Lázár Ervinről

Komáromi Gabriella kiváló könyvének – *Lázár Ervin élete és munkássága*, (Osiris Kiadó, 2011.) – olvasása közben sokat gondoltam 70-es évekbeli pécsi diákkoromra. Emlékszem: főiskolás időszakunkban hogy faltuk Lázár Ervin meséit, ezeket a gyerekek és felnőttek számára is alapélményt nyújtó könyveket. És éppen abban a városban, amely az író életében is kiemelkedő szerepet játszott.

S most, hogy megszületett ez az életrajz és monográfia, évtizedekkel később egyre jobban értem, hogy mi lehetett a varázs. Ez a kivételes és aprólékos tudományos teljesítmény rádöbbsenhet bennünket arra, hogy Lázár Ervin életműve legújabb magyar irodalmunk kivételes értéke. Erről győz meg Komáromi Gabriella könyve, az életutat végig kísérő első, illetve az írói pályát elemző második rész. Természetesen a klasszikus életrajzokra emlékeztető, s ma meglehetősen ritka első rész is folyton érintkezik az irodalommal, és ez a két fő terület szépen olvad egymásba.

Az életrajzi fejezetben szó esik az ősről, a származásról, az ősök falujának, Pálfának történetéről. Némi szociografikus színe is van ezeknek a részleteknek. Közben Komáromi Gabriella folyton idézi Lázár *Naplóját* és más forrásokat is. Rendkívül fontosak az arról a tájról származó Illyés Gyulával való egybevetések is. Minden tekintetében tudományosan megalapozott a könyv egésze, egyértelmű az alapos kutatómunka eredménye. Mindamellett lebilincselően élvezetes olvasmány is, ami azért ebben a műfajban nem mindig jellemző... Nem lényegtelen az sem, hogy eleven korrajzot is kapunk az író élete kapcsán, hiszen amit pl. a középiskolás és egyetemi évek idejéről olvasunk, az a korszak hű lenyomata is egyben. Az egyetemi újságíró képzés természetéről vagy az 50-es évek szűk levegőjéről. A pártállamból kilógó egyéniség küzdelméről, aki egyébként hajdan sportújságíró is volt. Egy jellemző észrevétel mindezzel kapcsolatban: „Húszévesen nézett körül a Nyírségben, nem kerülheti el figyelmünket, hogy a gyerekek iránti empátia volt a legnagyobb benne, és a gyermeki szenvedések rendítették meg igazán.” (99.) A később, a gyerekolvasókat elvarázsoló író korai vonzódása ez, miközben újságíróként a nyírségi nyomor 56-os állapotával szembesül.

Külön fejezet számol be a pécsi korszakról. Ez a város szellemi és írói fejlődésének kiemelkedő állomása. Újságíró volt a Dunántúli Naplónál, publikált a Jelenkorban, s olyan társak vették körül, mint Csorba Győző, Bertha Bulcsu, Tüskés Tibor, Szederkényi Ervin és mások. Hasonlóképpen jelentős adalékokkal teli az Élet és Irodalomnál eltöltött idő krónikája. Második feleségéhez, Vathy Zsuzsa írónőhöz fűződő emberi és alkotó viszonya is tárgya ennek a résznek. Itt is, másutt is jól érzi a monográfus a határokat: az életrajz legfontosabb részletei és az irodalmi tevékenység között.

Szervesen épül minderre a kötet második része, amelyben az irodalomtörténész hiteles elemzésekben mutatja föl korunk egyik legkiválóbb prózai telje-

sítményét. Kiindulópontja: „Olyan életműről van szó, amelynek szövegvilágában sajátosan keverednek a külső valóság és a képzelet elemei. A két világ között gyakoriak az áttűnések, átfordítások. A tónusok intenzitása független az ábrázolt világ valóságfokától.” (193.) A „mágikus realizmust” megvalósító író pályáját követi végig, tisztességesen fölhasználva a gazdag szakirodalmat. Olvashatunk Lázár költői indulásáról, arról, hogy ez a látásmód később, a prózában, a mesékben is megteszi a hatását. Izgalmas fejezet szól a novellistáról, pl. a *Masoko Köztársaság* kapcsán. Egy fontos megjegyzés: „Lázár kezdetben a Mikszáth, Móra és Móricz kitaposta irodalmi ösvényen járt. A riportszerű valóságtszertelettől eljutott az intellektuális feszültség szürreális, meseszerű ábrázolásáig.” (206.) Szól még a monográfus Krúdy, Gelléri Andor Endre, Fekete István és Tamási Áron hatásairól is.

Frappáns és megalapozott műelemzések gazdagítják a kötetet, pl. a *Hóban* c. novelláról. Aztán egyre több szó esik a sajátos műfajiságról: a novellák, a meseregények és a mesenovellák jellemzőiről. Azt is tudjuk, hogy ezek a művek nemcsak egy bizonyos korosztályhoz szólnak, hanem az életkorban legszélesebb rétegekhez. Varázsluk, megejtő szellemiségük révén. S persze azért, mert senkivel se összetéveszthető ez az egyéni stílus és hang. Ezt az ívet rajzolja meg pontosan Komáromi Gabriella. Műfajelméletileg is rendkívül megalapozott ez a munka. Vizsgálja a mese és a valóság egymásra hatását, pl. így: „...Négyszögletű Kerek Erdejéről elmondható, hogy ennél az erdőnél semmi sem fejezte ki jobban azt a világot, amelyben élünk. Abszurd ez az erdő: „kerek” és „négy-szögletes”...” (240.) S ez az abszurditás ismét jelzi, hogy sokféleképpen értelmezhetőek és befogadhatóak e művek. Szó van a hatalom kegyetlenségéről is, és mindennek megértését segíti a mese és a líra közti áramlás is. Vannak összehasonlítások a korszak és napjaink más meseíróinak műveivel, a különbségek és rokonságok hangoztatásával. A *Csillagmajor* elemzése közben az irodalomtörténész idézi Marquez vallomását, amelyben a jeles kortárs író a magyar falusi mesemondók érdemeit méltatja. Hasonlóképpen szó esik a Mikszáth-Hasek-Hrabal fejlődésvonal irányáról is.

Komáromi Gabriella szerint Lázár meséi nem a játékra, hanem a varázslatra épülnek. A mese a mitológiával vegyül. Ebből is fakad sokrétűsége, összetettsége. Erre épül több elemzés, pl. a *Berzsián és Didekié*. Komáromi Gabriella hangsúlyozza az ősi toposzok, a ritmika és az alliterációs játék fontosságát. Ebben az írói világban már a szereplők nevében is mágikus erő van. S persze humor is a javából! Remek fejezet avat be Lázár stílusába és humorába. Számos idézet teszi teljessé és még élvezhetőbbé a képet, az olvasó jókat derülhet. Bizony igen ritka, hogy monográfia olvasása közben ennyit kacag az ember!

Az *Epilógus*ban olvashatunk Lázár Ervin *Naplójáról* is, erről, az életmű befogadása szempontjából szinte nélkülözhetetlen kötetéről.

Komáromi Gabriella könyve immáron megkerülhetetlen, tudományosan megalapozott, szép magyar nyelven megírt munka az egyik legnagyobb magyar mesemondóról.

INTERJÚ

Legendás interjúk

Szűntelen fújó szelek

Buda Ferencsel beszélget Albert Zsuzsa

Albert Zs.: – *Kék-sárga tájban jöttem a vonaton Kecskemét felé, fordultak körülöttem a letarolt kukoricamezők, és ott voltak a kecskeméti tanyák, amikor Buda Ferenchez jöttem. Mindez hozzá tartozik, beleépült költészetébe. Van hat gyereke, ez a lakás a kirepítő fészke. A régebbi fészek Debrecen. 1936-ban született Debrecenben.*

Buda Ferenc: – Igen, az én kirepítő fészke Debrecen volt, ott születtem, ott nőttem föl, most már, sajnos, azt kell mondanom, hogy életemnek csak a kisebbik felét töltöttem ott, hiszen húsz éves korom után kezdtem elszakadozni szülővárosomtól. Nem egészen a magam jószántából, hosszabb időre első alkalommal úgy vittek engem máshová Debrecenből. Mégpedig 1957 nyár közepén, amikor a megyei börtönből egy szállítmány indult Állampusztára, Bács-Kiskun megyébe, a rabgazdaságba. Azóta is némi malíciával azt szoktam mondogatni, főleg itt, ebben a megyében, ha netán valami író-olvasó találkozó sora kerül, hogy akkor szerettem meg ezt a megyét, és a táj valóban szép.

De maradjunk Debrecennél. Mondhatnám azt is, hogy szívesen maradtam volna én továbbra is Debrecenben, mert úgy, ahogy volt, szép és csúnya arcával, dédelgető, meg rideg természetével, nagyon megszerettem. Hál' Istennek, van még kikhez hazajárnom, szüleim ott élnek máig is, nyolcvanon felül már, el-elmegyek hozzájuk, ők még gyakrabban vonatra kapnak, hiszen ők már ingyen utazhatnak.

– *A költészetére jellemző képek, azt a tájat, azt a kertet, azt a fát foglalják magukba, ami a gyerekkorhoz is köti, amit azután újra megteremtett magának. Azt mondják róla, és ez így igaz, hogy maradt ezen kívül a vas, meg a kő. Szóval, egyrészt az emberi, szelíd arcú környezet, másrészt a kemény valóság épül költészetébe.*

– A tájélmény annyira erős a verseimben, olykor, sőt, leggyakrabban fölé nővén még a, nevezzük jobb szó híján, filozófiai tartalomnak is, ami mondjuk, mint filozófia, soha nem volt az erősségem, jobban szerettem konkrét dolgokban gondolkodni. Ennek az is lehet talán az oka, hogy a gyerekeimmel ellentétben én egyedüli gyerek voltam, nem lehetett több testvérem. Nagyon sok időt töltöttem magányosan, és nagyon jól éreztem mindig magamat, ha kimentem például a nagyerdőre, vagy a debreceni határba.

– *Emlékszik talán, Petőfi: A gólya című versében ír arról, milyen magányos gyerek volt, és gyakran kiment egyedül a határba, nézni a gólyát.*

– Igen, ez nekem máig nagy gyönyörűségem, és ha időm engedné, folyton effélékkel múlatnám az időt. Hogy kimegyek a határba, és elgyönyörködöm

egy madárban például. Nem tudom, megfigyelte-e már, hogy nyáridőben a vércse hogyan röptül? Fölszáll, nem túlságosan magasra, ötven, száz, százötven méterre, szembefordulva az enyhén fújó széllel, és egyhelyben szítál. Csudálatos látvány, általában a madarak Isten legcsudálatosabb teremtményei közé tartoznak. Nagyon szeretem őket. Még a varjakat is.

– *Nem szokott prédikálni nekik? Névrokona, Szent Ferenc példájára.*

– Inkább azt hallgatom, amit ők prédikálnak. Jobban rám fér. Ők többet mondhatnak nekem, még mindig, mint én nekik.

– *Verseiben szó van arról, valamikor vállalta, hogy tanyai tanító legyen. Miért? Hivatásként, vagy kényszerűségből?*

– Nem kényszerűségből, legfőlegbb belső kényszer sarkallt, hogy otthagyjam a városi iskolát, otthagyjuk, mert együtt mentünk, feleségestől, és magam kérvényeztem, hogy helyezzenek oda ki. Minden barátom és jóakaróm lebeszélése ellenére. Utólag, józan ésszel fölmérve, nekik volt igazuk. Mert iszonyatos vereséggel záródott az egyetlen tanyasi esztendő. Kiderült, hogy nem vagyok alkalmas semmiféle vezetési feladatra, még annyira sem, hogy egy ilyen külterületi, két tanulócsoportos osztatlan iskolát elvezetgessek. Másfelől, amilyen bánásmódban részesültünk, nem a tanyasiak, hanem a közvetlen többség részéről, annál kicsit többet, vagy emberségesebbet vártunk volna! De ezt hagyjuk. A lényeg az, hogy az erőmet, meg a szervezőképességemet hibásan mértem fel, ezért kellett vereséget szenvednem. Ennek az évnek egyetlen hozadéka egy hosszú vers.

– *Abogy végigolvastam a verseit, próbáltam bemérni, hová tartozik, emlegeti József Attilát, Nagy Lászlót, Simonyi Imrét, Kormos Istvánt.*

– Adyt is emlegettem. Talán többet is emlegethettem volna, vagy emlegethetnék, nagyon hosszú névsor telne ki azokból, akiket szeretek, akik iránt valamilyen vonzalmat érzek, de talán legmeghatározóbb mégiscsak az a két dolog, ami konkrét emberi személyhez nehezen köthető, egyik a népköltészet, másik a Biblia.

– *Adynak is ez volt a forrása.*

– Jó forrás.

– *Ez a debreceni protestantizmusból fakad?*

– Meglehet. Kicsi koromtól fogva ott volt a kezem ügyében a Biblia, az ugyan nagyon nagy hazugság volna, ha azt mondanám, hogy mindennap forgattam, olvastam, de elő-elóvettem. Mostanában még többször. És azon felül, hogy én csakugyan kijelentésnek tartom, és a legfontosabb könyvnek a világon, de írói mesterség szempontjából is hatalmas táplálék. Kifogyhatatlan táplálék. A népköltészetéről pedig annyit, hogy nemcsak az én népem költészete, minden népé fontos nekem, amit valamilyen módon hozzáférhetővé tudok tenni, vagy valamilyen módon hozzáférhető. Ha máshogy nem, fordításban. Első soron a velünk valamilyen módon rokon népek, de az olyan népeké is, amelyek nem számítnak rokonnak. Mert azért egy köldökszínőron lógunk mi valamennyien.

– *Mi a költészet? Kijelentés, vagy igazság keresés?*

– Hogyha lehet sorrendet megszabni, akkor én az igazság kereséssel kezdek. Az már különleges kegyelem folytán következhetik, hogy kijelentéssé is válik.

– *Hány kötete jelent meg eddig?*

– Verseskötet négy, ezen kívül egy gyermekeknek szóló kötetecske, egy prózai írásaimból válogatott kötet, egy műfordítás kötet, de hát én magaménak valloam a kazah meg a kirgiz népmesék fordítását is. Nem olyan nagy termés.

– *Ez a költészet hiteles, nem ír többet, mint amennyit mondani akar. Elég szűkszavú költészet, igaz költészet, a fordítások mind hírt adnak valamiről. Tehát nem öncélú dolog, amit meg kellett írnia, azt írta meg. Amit teremtenie kellett maga körül a világban, azt teremtette meg. Tehát az otthont is, meg a gyerekeket is. Beszéljen kicsit a gyerekeiről, a feleségéről.*

– Mi évfolyamtársak voltunk a feleségemmel, magyar-oroszl szakosok mind a ketten, és ötvenhat után, az ötvenhetes második félévben, mind a ketten más második szakot vettünk föl, ő németet, én latint. Nem tudom, miért éppen latint, most már csodálkozom rajta, s aztán mind a ketten kimaradtunk az egyetemről. Ő családi okokból, én pedig nem egészen a magam jószántából. Engem kipenderítettek.

– *Ötvenhatban helytelenkedett?*

– Verseket írtam. Más bűnöm nem volt. Három olyan vers akadt a hatóság kezébe, ami miatt aztán engem elítéltek egy esztendőre. Megúsztam, hozzá kell tennem, mert kaphattam volna többet, években is, meg egyebekben is, ami akkoriban szokásos volt, mert testileg is kiosztották a pacienseket, én azt megúsztam néhány pofonnal. No de a felségemről volt szó, az egyetemen ismerkedtünk össze, és akkor már szerettük egymást, mikor engem elvittek, és valószínű, hogy ha el nem visznek, akkor még korábban összeházasodunk, amilyen kis bolondok voltunk. Következésképpen a házasságunk után a gyerek is nyomban jött, hál' Istennek, az első. Egzisztenciánk nem igen sok volt. Segédmunkás voltam, lakásunk nem volt, erre-arra hányódtunk. Előbb a szüleimnél laktunk Debrecenben, egy szoba-konyhás lakásban, aztán szinte menekülés-szerűen mentünk föl Pestre, 1960 kora őszén, úgy, hogy se állásunk, se lakásunk nem volt. Az első éjszakát egy munkásszálló padlásajtaja előtt töltöttük, a második éjszakát Juhász Ferencéknél, ágyban, párnák közt, a Ferenc pizsamájában. Akkor albérlet, nem sorolom, hosszú nóta ez. Ezért várt a második gyerek még egy pár esztendőt, pontosan hat esztendőt. Utána aztán szinte sorozatszerűen. De akkor már lett lakásunk itt Kecskeméten, volt hová szülni a gyerekeket, s így jött az első, Júlia után Ádám, 59, 61-ben, 67-ben Bálint, 70-ben Péter, 71-ben Eszter, köztük még másfél év se nagyon volt, úgyhogy egyszerre két gyerek pelenkáit mostuk, teregettük szépen, ja, a legkisebbik Borbála, aki hetedikes. Ekkora családban nem kaphattak meg mindent, viszont hagyni kellett a másiknak is abból, ami van, s ezzel dialektikában arra is ügyelni, hogy ő se maradjon éhen. Tehát bele kell tanulni egy olyan közösségi létbe, ahol azért egymásért is élnek az emberek. Valamelyest.

– *Hogyan tudta megteremteni állástalan évei után ezt a viszonylagos biztonságot?*

– Ez az első kötetemnek köszönhető, ami hatvanháromban jelent meg, és elég jó visszhangja volt. A hír a szárnyára kapta egy falusi tanító, vagy képesítés nélküli nevelő első könyvét, és ennek a hírnek a következtében hívtak meg engem – akkor már Pusztavacson tanítottunk – ide Kecskemétre, irodalmi

matinéra, amelyen azóta már két elment ember vett részt, Jankovich Feri bácsi, meg Maróti Lajos. Aztán pár hónap múlva kapok másik levelet, hogy nem volna-e kedvünk ide költözködni – ezt is rövidre fogom: volt kedvünk ide költözködni, állás lett, nagy nehezen lakás is, tanítottam.

– *A felesége is tanít?*

– A feleségem nem is tudom, már mióta, csak a családot neveli. Ha valóban megvalósul az, hogy sok gyerekes anyák kaphatnak nyugdíjat, akkor ez csak alamizsna lenne, akármennyit kapnának azért a szolgálatért, amit egyébként a maguk jószántából cselekedtek meg. Mert a kutya sem kérte tőlünk, hogy ennyi gyereket szüljünk, de azért nem tekergők, nem bűnözők lettek belőlük, nem isznak, nem kutyaalkodnak, végzik a dolgukat. Ez valamibe bekerült. Még a Jóisten segítségével is. Ha lehetne, szívesen csinálnék olyat, hogy kivonulnék néhány hétre, egy erdő szélére a szerszámaimmal, meg egy nagydarab fával, és faragnék reggeltől estig.

– *Van egy műfordítás kötete. Ebben finn-ugor, meg török nyelvek népköltészetét fordította. Miből fordított, eredetiből, vagy oroszból?*

– Én ide sorolom az altáji népeket is, a kultúrájának bizonyos vonásai, összetevői szempontjából talán még némely török néphez közelebb állunk, mint némely finn-ugor néphez. No, de ezt hagyjuk.

– *Buda Ferencnek az a híre, hogy elszántan és lelkesen foglalkozik ezzel a témával.*

– Az szolgálna nagyobb örömömmre, ha gyakrabban és hosszabban ott lehetnék közöttük.

– *Hol járt eddig?*

– Jártam Közép-Ázsiában, pontosabban szólva Kirgíziában, Kazahsztánban, Baskíriában és Mongóliában, e népek hazái közül. Hogy kérdésének a második részére válaszoljak, azokat a fordításokat, amelyek a *Varázsének* című kötetemben megjelentek, nagyrészt nyersfordításból készítettem meg. Kivéve azt az eléggé kurtácska török anyagot, azt már megpróbáltam a magam erejéből, törökből magyarra áttenni. Amit azóta műveltem, és elkövettem, kirgizből, kazahból, baskírból, effélékből, tehát török nyelvekből, ezeket eredetiből fordítottam, sőt még néhány mongolt is. Hozzá kell tennem, hogy mongolul nem tudok egyáltalán, de van jó szótáram. És egyszerűbb műfajból, közmondásokat például, kitűnően lehet csupán szótár segítségével fordítani. Kirgizbe, kazahba valamelyest beleláboltam, ez persze meglehetősen konyhai nyelvtudás, hogyha az élésről való kommunikációt tekintjük. De hogyha elég időm van hozzá, két-három nap alatt nagyon jól bele tudok jönni a szótárral való fordításba.

– *Ezeknek a népeknek történelmével és néprajzával is foglalkozik?*

– Természetesen, hiszen, főleg, ha az ember népköltészetet fordít, akkor nem választhatja el a szóban forgó nép kultúrájának egyéb oldalaitól. Hisz valaha nem volt külön költészet, nem volt külön zene, nem voltak külön szokások, minden egyben volt. Roppantul érdekel engem a tárgyi néprajz is, az élelem előállításától kezdve egészen a határig, tehát ami a tárgyi meg a szellemi néprajz között van, a népművészet. A faragás, a textil, a bőr, stb.

– *Melyik a kedvence?*

– Hogyha az egyikről tudok, akkor a másikról is majdnem elegendőt tudok, mert etnikailag nagyon közel állnak egymáshoz, talán etnogenezis szempontjából van különbség, mert a kirgizek valaha Belső Ázsiából, az Altájon túlról vonultak jelenlegi hazájukba, tehát a Tien San északi-északnyugati lejtőire és völgyeibe, a kazakok pedig ott éltek már nagyon régóta, ahol most. A nomád nagyállat tartás volt létüknek a legfőbb alapja. Erről adalékként, újkori és igen szomorú adalékként, a következőt: éppenséggel a Szanipalatinszki atomlőter beszűntetése, bezárása érdekében indult néhány éve egy mozgalom Kazahsztánban, „Szenipalatinszki Nevada” elnevezéssel. Ők derítették föl és mondták ki immár nyílt szóval, hogy ez a nagyállat tartó gazdálkodás, ami némiképpen a mi szilajpásztorkodásunkra hasonlít, de annál nomádabb, mert téli-nyári legelőváltás volt, olyannyira szervesen adódott abból a földrajzi, klimatikus környezetből, azokból a hagyományokból, hogy egészen e század első évtizedéig gyönyörűen működött. Annyi húst termeltek, hogy ellátták Oroszországot, ellátták Kínát. Nem disznóhússal, főleg birkával, meg marhahússal. Miután a szovjethatalom oda is bétette a lábát meglehetősen, ezt a hagyományt szinte tövestül szétzúzták. Leöldösték, kiirtották az állatállomány nagy részét, állam ellenes bűnnek számított, ha valaki a hagyományos életformát folytatta, a nagygazdákat, akiket Báj-nak hívtak ott, oroszul meg kuláknak, kiirtották, a népet pedig nem is kellett kiirtani, mert körülbelül úgy jártak, mint az Észak-amerikai indiánok a nagy bölényvadászatok után. A létalapjuk megszűnván, nagyrészüket éhen halt. Nem kellett meg se ölni őket. Hát a kazakok így jártak. A lakosság több mint a fele éhen pusztult.

A török népeknek sokkalta régebbi írásbeli összefüggő nyelvemlékeik vannak, mint a finnugor népek bármelyikének, a nyolcadik század elejéről származnak, és Mongólia, Szibéria, az Altáj hegység vidékén találták meg ezeket, sziklafeliratok és sírfeliratok formájában. Én magam is láttam ilyet Mongóliában, nem messze Ulanbatortól, Tonjokuk emlékoszlopát, amely az ott nyugvó elhunyt tetteit sorolja föl, gyönyörű költői nyelven egyébként.

– *Erről írt Képes Géza.*

– Igen, nagyon szépen verssé fordította, tulajdonképpen igaza is volt, mert a veretes beszéd versnek számít, lásd a Bibliát, de ott van rajta ótörök nyelven, ótörök rovásírással, és ott van rajta kínaiul, kínai írással. Egyébként, két gondolatjel között jegyzem meg, hogy hetvenhatban közölte velem Alma-Atában Olza Szilejmenov költő barátom, hogy a katonák célba lövöldöztek erre az emlékoszlopra. Megkérdeztem tőle: mongolok? Azt mondja nem, a mieink. Ott volt egy nagy szovjet haditámaszpont, s nem lévén más célpont, ezekre a felbecsülhetetlen értékű emlékkövekre lövöldöztek. Magam is láttam a lövések nyomait.

Én, ahogy egy-egy kis tyúklépéssel előrébb-előrébb haladok, ebben a nagy erdőben, vagy még stílszerűbben szólva, ennek a hatalmas pusztaságnak fűtengerében, egyre inkább elveszettnek érzem magam, mert óriási anyag. Műfaja is válogatja, nagyon nagy nehézséget okoz például az összehasonlításban, hogy a magyar hősi eposz elveszett. Arany János atyánk próbálta rekonstruálni, a hun-magyar mondakörből kiindulva, de ennyi az összes fogódzónk.

– *Miből lehet bizonyítani, hogy volt?*

– Minden népnek volt. Miért éppen nekünk ne lett volna? A másik, a meséink. Megfigyelhető bizonyos átmenet az eposz, tehát a versbe szedett hősének, és a mese között. Fordítottam olyan kazak és kirgiz meséket, amelyek tartalmilag inkább eposzok, formájukat tekintve prózai formájú mesék, viszont vannak verses részleteik. Amikor ezeket a kirgiz meséket fordítottam, nyomdailag is fölvetették, hogy hol van a verses részlet? De nem mindenütt vette észre a szerkesztő, hogy hol a vers, és a prózai szövegben is voltak, nem annak a formának megfelelő, de mégis csak verses lüktetésű részletek.

Az eposzok előadása kultikus volt, rituális körülményekhez kötött. Mivel a keresztény egyház uralma nagyon erős volt, ezek a kultikus alkalmak megszűntek. Csak titokban lehetett ezeket elmesélni, ráadásul a legjobb előadókat, nevezzük csak előadóknak az énekmondókat, likvidálták. Kiirtották. Viszont a nép emlékezete mégis csak megőrizte a tartalmát az eposzoknak, és adta szájról-szájra, prózává romlott szöveggel, mese formájában. Ilyen párhuzamokat tudnék én fölmutatni, onnét messziről, és innét, mitőlünk. Például, *A fehérló fia* című mese. Ami erre a legtipikusabb példa. Végére majdnem hogy etnogenézis magyarázó mese. Kísértetiesen egyező motívumai vannak a kirgizek Tüstük, és a kazakok Jer tüsztük című mesével, mind a kettő a főhős neve egyébként. Ami a magyar mesével való párhuzamra utal, a hős alvilági útja, ahol különböző kalandokon megy keresztül, különböző csodás képességű emberekkel találkozik, midőn elkövetkezik a sora annak, hogy föl kell menni a felső világba, milyen segítséggel teszi ezt meg? Fehérlófia fölviszi a griffmadárral, szinte szóról szóra így van meg mind a kazah, mind a kirgiz variánsban. Hát ők nem griffmadárnak hívják, hanem Ark karakúsnak, óriás fekete madár, óriás sas.

Tavaly akadt a kezembe, Puskás Karsci irodájában, a Rádióban, rátéved a kezem egy folyóiratra, a Szibirszkij alia – Szibériai tüzek, belelapozgatok, egy nyenyec író művét találok, Jurij Vella néven írt egy kollégánk, az életkorát sem tudom, vagy velünk kortárs, vagy valamelyest fiatalabb, mert a háborúban már élt, kisgyerekként élte meg a háború végét. Ő írja többek közt, hogy halálra keresték a sámánokat náluk, ott, a szamojédeknél, szamojéd nép a nyenyec. Sőt, elég volt, ha valaki nem is sámánkodott, csak az ősi dalokat, meg az ősi játékokat dalolta, játszotta, az már elég volt ahhoz, hogy elhurcolják, és vagy visszakerült, vagy nem. Voltam már kint jó néhányszor, ott a Nagy földön.

– *Saját költségén, vagy küldték?*

– Nem tudok én kimenni a saját pénzemen! Nekem még az is gond, hogy Szombathelyre elmenjek a saját pénzemen! Az Írószövetség jóvoltából... Helsinkiben az uráli népek: *Nyelv a baza* című konferenciáján az uráli népek legkompetensebb képviselői mondták el, hogy a kétnyelvűség szép dolog, de kétélű. Mert lehet olyan, hogy két fél nyelve lesz az embernek, mire fölnő. Ezt ők jól tudhatják, mert az egymástól távoli kis tundrai, meg tajgai településekről beviszik a gyerekeket, nevezzük magyarosan: tanyasi kollégiumba, vegyessen, nyenyecet, enyecet, osztyákot, manysit, és oroszul tanítják őket. Mi ered ebből? Nem tanul meg olyan jól oroszul, mint egy igazi orosz, viszont a saját anyanyelvét, és főleg a saját kultúráját, elfelejti. A legfőbb dolog az (és ami nevetségessé teszi egyáltalán még csak az elképzelését is, hogy ezeknek a szovjethatalom valami jót hozott volna), hogy kérdésessé tették a hagyományos

megélhetés alapjait. Mivel a különböző ásványkincsek, főként olaj meg uránium, föltárásával lehetetlenné tették azt, hogy hagyományos módon tenyésszék a rénszarvast, vadásszanak, stb. ökológiai katasztrófát idéztek elő.

– *Aki a magyarral rokon nyelvekkel, és a nyelveket beszélő népek kultúrájával foglalkozik, nyelvükkel, népköltéssel, közmondásokkal, az óhatatlanul egy nép történelmébe is betekint.*

– Az ember óhatatlanul belepillog a nép történelmébe, amely elválaszthatatlan más népek történelmétől. Meg kell mondanom, egy kissé rezignált hangon mondom, nem vagyok telítve túl sok reménységgel a történelmet illetően. Sem a mienket, sem a hozzánk hasonló sorsú, és nagyságrendű népek történetét illetően. Nagy veszedelmek vannak készülöben. Ezt a csontom mondja. Nemcsak a tapasztalataim. Ha továbbra is ilyen vákuum-hatás lesz ebben az országban, akkor valóban halottat injekcióztunk. Én ennyit tettem, amennyit tehettem. És ezt minden magasztosság nélkül mondom. Nem teltünk (esetleg kellettünk?), az Isten verje meg.

– *Az előbb mikrofon nélkül mondtam, akkor most elmondom, hogy Németh Lászlóval beszélgetve egyszer, azt mondta, hogy balottat injekcióztunk. A magyarságra gondolt. Én ugyan próbáltam vigasztalni azzal, hogy már Kölcseyék is a nemzetbalál gondolatával foglalkoztak, és lám, itt vagyunk, de nagyon nem sikerült megvigasztalnom... Alábúzkodtam sorokat a versesköteteiben. Ilyeneket: „a vaskerítések fekete lándzsái, mint őrségben virrasztó komor barcosok” „Leszáradt gally ütődik a lesben álló kövekhez” „A rozsdás pléhtető kínjában felkunkorodik” stb. Aztán ilyenek: „Nincs bennem töredelem, fogamat összeszorítom, felfelé gördülő kő vagyok.” A bajnalnak ilyen jelzője van: „farkasbundájú” „az ágakon leng az árvaság” „a kinnak kék hegye kicsorbul” „ó vasszelídségű füvek, zöld katonák, lágyságotok iszonyú fegyver” szóval, itt valami kínba dermedtség van lépten-nyomon.*

– Gyakorta támadt olyan élményem, és azt hiszem, talán nem egészen ok nélkül, hogy az embert meglehetősen ellenséges világ veszi körül. Nyilvánvaló, hogy ezek képek, metaforák: nem azokra a hajnalokra haragudtam én, amelyek mindazonáltal mégiscsak szépek voltak, még hogyha álmosan zötyögött is az ember a tizenegyes villamoson ki, az újpesti Chinoin gyárba. Meg gyönyörködtem én azokban a vaskerítésekben is, szóval, szeretem a teremtett világot, meg az épített világot is szeretem. De hát ezekből az elemekből épül föl a jelképrendszer, a világ egészét éreztem, érzem ma is könnyörtelennek, irgalmatlannak. Akkori életem során ez még természetesebb volt, hiszen még kiszolgáltatottabb voltam, jöllehet fiatalabb. Több volt az erőm, de a teher is meglehetősen volt. És úgy hiszem, hogy nemcsak a magam sorsát, a magam kiszolgáltatottságát sikerült ezzel, több-kevesebb tökéletlenséggel kifejezni. Sokan voltunk.

– *Így írta, hogy”meggyújtott az Isten mindkét végemen”, hát ugye ez a gyertyára vonatkozik, de azért nem pusztult el...*

– Nem, hála Istennek, meggyújtott, de azért adott hozzá valami kis olajat, vagy ilyesmit. Valószínű, hogy ha magam lettem volna, vagy kicsi létszámú családdal, már rég összeroppantam volna.

(Elhangzott a Kossuth Rádióban, 1991-ben)

DUNÁNTÚL

BEKES JÓZSEF

„Különös kéréssel fordulunk magához...”

Helyszínelés Illyés Gyula halálának 30. anno.

A levél

Stamler Imre somogyjádi iskolaigazgató rendelt egy színdarabot 1966-ban. Akár egy amerikai producer. Ahogy írta „*Különös kéréssel fordulunk magához... Szeretnénk kifejezni, hatásosan megérteni, megéreztetni mindazt, ami az atomból, korunk meghatározójából, az élet nagy lehetőségéből, vagy a balál fagyosságából az emberiségre várhat...*” tehát megadva a témát is – szóljon a mű az atomról. Szemtelen vérprofizmus: ebből születhet a siker.

A géppel írt, kézzel javított levelét az év augusztus 26-án elküldte Illyés Gyulának. Odabiggyesztve Illyés nevéhez, hogy *elvtárs*. Illyés kiválasztása, aki a kádári oldódás éveiben kezd felfelé lépdelni az akkori szocialista parnasszuson: telitalálat. (Jegyzem: ez a művészi hegyorom aztán nagyon sokba kerül később az illyési életműnek...) A Pannon-tájból vétetett költő, a Puszták népének írója megérzi, hogy ez egy lehetőség. Nagy L-lel. Belemegy a játékba, elfogadja a felkérést, és sosem látott lelkesedéssel elkezd írni a háromrészes verses művét, líra oratóriumát, *Az Éden elvesztését*. Az járhatott a fejében, most az elvett irányt újra lehet kezdeni: vidéken. Azt a bizonyos láncot, amelyről híres versét írta, ha nem is széttörni, de a nyakról a lábra át lehet helyezni. Az írók, költők kibújhatnak a politikai rendelkezések igájából, oldódhat a szilencium, a költőséget ki lehet talán menekíteni a pártpropaganda szárnyai alól.

– Direktrendelés volt? – kérdezem kissé pimaszul a nyolcvanadik évét taposó Stamler Imrétől, aki felesége *útra kelése óta* magányosan lakja jádi otthonát.

– Hogy lepacsíztuk volna a hatalommal? Hülyeség! Az elvtársak inkább megorrultak, hogy ez megint az én aknamunkám! Nincs az öt éves tervekhez, irodalmi irányokhoz igazítva. Hívogattak, hogy mit képzelek én? Szerencsére Takács Gyula, de főként Kanyar Jóska rá tudta őket dumálni. Olyan volt ez, mint az a ravaszság, hogy teljesen vert helyzetből hogyan lehet sikert kovácsolni. Engem megrángattak, a találkozózt le akarták fűjni, közben Illyést is macerálták, hogy ezt azért még sem kéne. Aztán Kanyar elhitette velük, hogy mekkora piros pontokat szerez a megye ezzel Kádár elvtársnál. Fel kell vállalni, mintha csak Ti kezdeményeztétek volna. Bevették.

A politikai nagyravágás dolgozni kezdett, ettől kezdve már nem egy verseket szavaló iskolaigazgató ötlete volt a felkérés, hanem a megyei pártbizottságé. Ott

voltak, mosolyogtak, asszisztáltak, ragyogtak, de figyeltek. Mintha csak attól kellett volna tartani, hogy Mindszenty József jelenik meg az ősbemutaton...

Illyés később azt nyilatkozta: „*Ha a Francia Akadémia nevében Paul Valéry személyesen rendelte volna meg – szegény már búsz éve halott -, nem csinálnám több műgonddal.*” Azt hogy éppen hol is található Somogyjád nem tudta, pedig a tolna-somogyi megyehatáron született, egy azóta kiszikkadt pusztán. Telefonon felhívta a jádi iskolát, adják azt a bizonyos Stamler Imrét... Akkor megnyugodott, ez nem politikai csapda. Később baráti társaságban nevetve azt ötlötte ki, elsőre arra gondolt, hogy Karinthy Cini írta a levelet. Ugratásként. Hogy kifigurázza a népies vonalat. Apja vére, tőle kitelik...

Azt firtatom, hogy miért pont Illyés, miért pont Somogyjád, mire föl ez az egész?

Stamler Imre szerint a politikai huzat a „rémület mámora után” érezhetően friss levegőt tolt a hatvanas évek második felébe. Dolgozott egy kényszer 56-os kommunista gyalázat után. Ez az elbukott forradalom kecses bája: utána mindenkinek lelkiismeret furdalása támadt. Azoknak is, akik hajtották a malom követét, azoknak is, akik rágyújtották az őrlőkre a házat. Megtörtént, ami megtörtént. Vér folyt, bitókat ácsoltak, sokan árulókká lettek, de az életnek menni kell tovább. Mert időközben gyermekek születtek, akiké sem a gyávaság, sem a bátorság. Sem a sortűz, sem a kushadás.

Nem lehet mindig sunnyogva élni.

– Ma sem lehet. Nem kellene. Csak már író sincs, darab sincs! – mondja Stamler Imre, de úgy, hogy füldugóval kéne mellette ülni. Ha valaki mindig hangosan mond jókat és az igazat, nem felejtik el. Igaz az arcát sem. Lehet, hogy elismerés nélkül marad.

– Miért írtad a levelet?

– Megerősítésre vártunk, legyen vége a bizonytalanságnak. Mégiscsak a gyökér, a nép hordja a tápot a gyümölcsnek. Hogy mondasson ki: nem az emberek bűnösök. Hogy a méhek is beleszólhatnak a sasok csatájába. Hogy egy írók merhessenek beszélni. Hát ezért írtam. Szégyelltem is, mert maradt a levélben két-három elütés. De talán ez tetszett Illyésnek, hogy van hiba. Van mit kijavítani. Van mit tenni az egész országban. Ezek talán ott, abban az ősi pogány földön megint készülődnek valamire. Nem falvakat akarnak felgyújtani, hanem békülni szeretnének. Gondolom, ez megfogta, mert egy héttel, hogy felbontotta a levelet, már kész volt az első résszel...

A gólya

Egy levelet várok három napja, csak nem akar megérkezni. Levél, ami olyan, mint a somogyacsai gólya. József napjára őkelme mindig a paplak tetejére repült, de egyszer csak abbahagyta. Nem jött többé. Kérdeztem egy okos öregembert, akivel borozgatni szoktunk a hegyen, hogy ezt a gólyát „mi lőtte”?

– Tudja szerkesztő úr, nem ismer ez már rá az emberekre. Annyira megváltoztak. Megszínesedtek, elformálódtak. Mozgóábécék futkosnak, lovas kocsik

helyett teherautók hordják a maradék erdőt. Nincsen már nyerítése a lónak, bőgése a tehénnek, nem rőfög a disznó. Csak a kutyák vonyítanak keservesen. A nép a tanácsoló előtt segélyért tolong, meg a boltnál dobozos sört iszik. Pedig valamikor micsoda borok termettek itt a hét hegyen, húsz hold szőlő szolgált a veszprémi püspököt.

Visszatér az öltözékre.

– A ruhájuk is milyen?

Válaszol rá nagybúsan.

– Olyan kelekótya, a kínaiból öltöznek. Régen volt itt egy varrónő. Annak még Andocson, Karádon se volt versenytársa, pedig ott aztán értettek ehhez a csízióhoz. Ahhoz még a tanuló lányok is biciklivel jártak Koppányból, Tabról, Igalból. Aki adott magára az azzal varratott. Volt tartás...

– Értem én, de ha addig azt látta a gólya, akkor fene a dolgát, most mást lát. Azt szokta, most szokja ezt!

– Van olyan, hogy valaki ezt nem akarja. Van úgy, hogy valaki nem tudja ezt, ami van, megszokni...

Várom a levelet, megtudván, hogy *valaki* lett a gólya. Ugyan az több mint levél, könyveknek kell benne lenni. A Vaterán vettem két kötetet. Mindkettőt Illyés Gyula írta és dedikálta.

A várás gyermeke megszületett: igaz nem a postás, egy zöld kisbuszos ember hozta végül a könyveket. Betűzöm a girbe-görbe írást, amit a könyvek mellé tett az eladó: „*Ezt a két könyvet (Illyés Gyula: Konok kikelet és Babits visszhangjakén) a szerző saját kezűleg adta anyámnak ajándékba, 1981-ben és 1982-ben. (Egy évvel a költő halála előtt. – a Szerk.) Anyám a budapesti Merényi Gusztáv kórházban dolgozott ápolónőként. Illyés Gyula felesége (Kozmutza Flóra, aki 1987-ben könyvet adott ki József Attila utolsó hónapjairól, 1995-ben hunyt el – a szerk.) egy betegség miatt ebben a kórházban feküdt egy ideig, miközben megkedvelte anyámat lelkiismeretes és emberközpontú munkavégzése miatt és összebarátkoztak. Illyés Gyula minden nap meglátogatta a feleségét és két ilyen alkalommal könyvet is adott ajándékba anyámnak, amiket saját kezűleg dedikált is neki. Mindezek mellett sokat és jókat beszélgettek.*” Aláírás, dátum.

Azt mondja Stamler Imre Illyésnél puritánabb embert nem látott. Mindig adni akart, abból a kevésből is, ami volt. Csak egyféle láz gyötörte: legyen jobb!

Olvasom a *Faj védői* című versét, a fura, de szép szonettet, amelyben a nagy költőtársak fízológiáját és hovatarozását önti keretbe. Mindezt a „pompás gyuromány” és a „páratlan Tekenő” nemzetet egybeolvasztó „fél-besenyő” fajának kedvességével. Illyés úgy szeretett nemzetet és embert, hogy belehalt volna érte.

Te gólya! Hát békélj meg velünk! Ilyen is serdül, olyan is perdül. Van, amelyik kong, a másik meg szépen telien döng.

Ezek vagyunk, ennyifélék – magyarok.

A Trabant

Azt mondja, azt a szobát fűti, ahol beszélgetünk. Ez így elég kevés, de ez a kevés is elég, ha van miért, ha van kiért. Ha vannak még ügyek. Ne szabadjon olyan időknek jönni, amikor már nincsenek.

– Nem nagyon járok el, pedig lenne miért. Fölbosszantott az újság.

Mutatja, hogy a Balatonon valami táborban, milyen idegenforgalmi látványosságot csinálnak őseinkből. Ez már túrhetetlen, cikket írt, de nincs, ahol megjelenesse. Ha kell, mégis odautazik, szívesen elmondja az őskohók történetét.

– Még hogy így csinálták a vasat? Ez nem igaz! Ebből, így sosem lett volna, íj, kard és sarló...

– Ne dohogj már!

Stamler Imre rám néz, megcsendesül.

Pedig igaza van, a múltat nem kell elhazudni néhány turistaforintért...

Könyveket mutat, leveleket, amit és ahogy harcolt a jádi, bogáti, fajszi őskohókért, ahogy gyürkőzött a fuvókára vésett rovásírás szövegéért, s ahogy végül összeomlott ez az egész a fajszi erdőben. Még a múzeumi veretet is ellopták. Hol vannak híres látogatói: Illyés, Déry Tibor, Györffy György, Badiny Jós Ferenc, László Gyula, Bakay Kornél és mind az őstörténet kutatói, régészek, írók?

Kinézőnk: kamionok robognak el, megy az áruházláncokba az olcsó rakomány.

Ezt azonban őrzí, ezt a pillanatot, amikor az irodalom bekopogott az ő hívására Somogyjádra.

– Én mentem értük Hévízre. Trabanttal. Pocsék egy autó volt, de ha ma meglenne, mutogathatnám, ebben hoztam a költőt. Mi ültünk Illyés Gyulával elől, Flóra asszony hátul. Kérdezte, volt e kapkodás a dolog körül? Nevettem, persze, hogy volt. Még szép hogy volt! A langyosból nincs semmi. Aztán, amikor beléptünk Somogyba, kérte meséljek erről a megyéről. Már nem tudom, honnan kezdtem, de meséltem Koppányról meg a zsellérségről, a szegény aratókról. Aztán rájöttem, sokat pont tőle olvastam. Annyit mondtam neki a végén, ez a legszebb föld. Ami ilyen szép, ott van újrakezdés.

Idézem a strófát Stamler Imrének az Éden elvesztéséből.

„...ama végső napon// ama rettentő bolnap//előtt még emberek,//merjük a legnagyobbat,// kezdjük itt a legmélyebbről//bűségünk erejéből// Újra az életet.”

Ő is tesz hozzá.

– *„Így jön, a legmélyről jön// minden, ami jó a földön.”*

Aztán kidübörög belőle a szó.

– A vérebet az riasztja, ha szemébe nevensz...

Még van valami vissza a napból, egy csepp kávé barnul a pohár alján, erősen szorít kezet.

Menni való idő van.

EMLÉKEZÉS

K Ó S A C S A B A

Nyolc meggyfa

In memoriam Kiss Dénes

Azok a Ság-hegyi pinceszerek! Amikor a jó bor segedelmével visszautaztunk a történetekben. Az ám: IV. Béla errefelé menekült a tatárok elől, a Kis-Somlón pihent meg, és a Ság-hegyen emelték a trianoni tragédiára emlékező első emlékművet a maradék országban. Hányszor ültünk ott a Tündérvölgyben, Dala József pincéje előtt, a cöveklábú asztalnál, Kiss Dénessel, Bertha Bulcsuval, Ágh Istvánnal! Erdélyig, Felvidékig, Délvidékig futottak a gondolatok, egyformán vélekedtünk, egyformán fájt a történelmünk, egyformán reménykedtünk. Valami másban, kimondatlanul is, a magyar feltámadásban.

Tizenkét esztendeje vendégeskedtem utoljára Dala József szőleijében. A lugaiba ki volt készítve a szalonna, a zöldhagyma, illatozott a káldi péknél frissen sült kenyér, csordult a pohárba a hordóból hébérezett rizling.

A szeptemberi Ság-hegyi napokra készült a házigazda, amikor egy egyszerű újságot szeretett volna megjelentetni, Tündértükör címmel. Egy helyi, pontosabban hegyi újságot, amelynek a szerkesztésére engem kért fel. Sorra vetjük, hogy kiktől kérünk írást. Kiss Dénestől, Ágh Istvántól – és elakadtunk. Mert a többiek, akik megfordultak itt, egymás után mind távoztak: Bertha Bulcsú, Héra Zoltán, Simonffy András. Persze őket sem hagyjuk ki, közlünk tőlük is verset, tárcát, naplójegyzetet. Akkor lesz rangja az újságnak, ha senki sem hiányzik közülük.

Amikor végeztünk a tervezéssel, megnéztük a fákat. Még az 1980-as években nyolc meggyfát ültetett Dala József a szőleje végébe. Weöres Sándornak, nekünk hatunknak, és kissé távolabb a mi fáinktól saját magának.

A hét fából három már az 1990-es évek elején kiszáradt. Még négy fa élt: Kiss Dénesé, Ágh Istváné, Dala Józsefé és az enyém.

– Mit gondolsz, melyik lesz a következő? – kérdezte a házigazda.

– Az ördöggel játszol, Jóska!

Rámutatott a maga fájára.

– Nézd csak meg jól, meggy ki belőle az erő... Ezt már kiválasztotta valaki... Szívja, szippantja ki belőle a nedveket. Nézd meg a lombkoronát! A tiétek harány zöld, ez már halovány.

Egy hónap múlva budapesti lakásunkon megcsörrent a telefon. Közös szombathelyi barátunk hívott:

– Dala meghalt... Szívroham...

A következő tavaszon már nem rügyezett ki a fája. A megmaradt három fáról – hogy élnek – azért tudtam, mert Kozma Gábor barátom, a Vas Népe munkatársa a riportútjain mindig megtekintette őket.

– Az igazat mondd! – kértem őt idén is. – Jobb tudni, mire készüljön az ember!

– Hát... Tavasszal kivirágzott mindhármatok fája. De az egyik, az nem tetszik nekem... Nem a tiédről beszélek.

Most már, hogy az újságokban megjelent a halálhír, sajnos tudom, hogy Gábort nem csalta meg a szeme. Most már tudom, kinek a fájáról beszélt.

Kiss Déneséről.

Tíz éve – Dala József emlékére – állítottunk egy kis lélekharangot a pincéje előtti földhalomra. Ezt a harangot kondítom meg most, elszomorodott szívvel, legalább gondolatban.

Mocsári Mária – Vén Zoltán

Rendhagyó kiállítást rendezett augusztusban Balatonlellén a Kapoli Múzeum.

Bár házastársak voltak, és a közös fonyódi műtermükben alkottak, a két művész még sohasem állított ki együtt és egyszerre. E mostani kiállítás szomorú aktualitását az adta, hogy a közelmúltban, fiatalon meghalt a művész-pár egyik tagja, Mocsári Mária.

A képzőművészet világában mindkettőjüket az elvonatkoztatás mestereiként tartják számon. Mocsári Mária ismérve az atavizmusra való képesség: textilaplikációin, az ábrázolás technikájával, szinte a meztelenségig leegyszerűsíti a formát. Munkáin megéled a régmúlt, felsejlenek a rovásírás jelei, az ősi barlangrajzok, ábrák, szimbólumok.

Vén Zoltán a magyar kisgrafika világszerte ismert és elismert művésze, a groteszk mestere. Grafikáin, rajzain, rézmetszetein a szelíd ironia, a bölcs humor és kíméletlen szarkazmus széles skáláját vonultatja fel. Ex libriseivel a magyar- és a világirodalom nagy íróinak, költőinek állított maradandó emléket. Halál-témájú grafikáit méltatva, az egyik kritikusa az elmúlás legnagyobb magyar képzőművész tudósának nevezte.

A Magyar Posta jubileumi levelezőlapja az író születésének 100. évfordulóján (Németh István Péter archívumából)

SOMOGY

E számunk szerzői

ALBERT Zsuzsa (1932. Budapest) Budapest • ARATÓ Antal (1942. Budapest) Székesfehérvár • BAKONYI István (1952. Székesfehérvár) Székesfehérvár • BEKES József (1957. Kaposvár) Kaposvár • BENKE László (1943. Újvárfalva) Dánszentmiklós • BÜKI Attila (1948. Szombathely) Érd • DRUZSIN Ferenc (1940. Tarany) Budapest • GOMBOS Péter (1973. Zalaegerszeg) Juta • KAISER László (1953. Budapest) Budapest • KERÉK Imre (1942. Háromfa) Sopron • KÓSA Csaba (1943. Esztergom) Budapest • KÖDÖBÖCZ Gábor (1959. Vásárosnamény) Eger • LISZTÓCZKY László (1941. Markaz) Eger • LUKÁTS János (1943. Budapest) Budapest • NÉMETH István Péter (1960. Tapolca) Tapolca • PETRÓCZI Éva (1951. Pécs) Budapest • POMOGÁTS Béla (1934. Budapest) Budapest • TAKÁCS Tibor (1927. Szeged) Budapest • TORNAI József (1927. Dunaharaszti) Budapest • TUNGLI M. Klára (1938. Izsákfa) Veszprém • ZSIRAI László (1956. Sopron) Budapest

Folyóiratunk megvásárolható:

Kaposváron

a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság titkárságán
Csokonai u. 1.
(Telefon: 82/319-948)

Budapesten

Írók Boltja, VI. Andrásy u. 45.

Folyóiratunk e-mail címe: somogyfolyoirat@gmail.com

A Berzsenyi Társaság weboldalának címe: www.berzsenyi-tarsasag.hu

Nemzeti Kulturális Alap

Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

Ára: négyszáz forint
